

кн 675

инв. бр 29923

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје

Филозофски факултет

Институт за историја

**Нереволюционерните методи на Македонската
революционерна организација (1893-1908)**

-магистерска теза-

Кандидатт :

Борче Николов

Ментор :

проф. д-р Ванчо Ѓорѓиев

Скопје, 2017

СЕМИНАР ЗА ИСТОРИЈА

Содржина

ВОВЕД.....	4
-------------------	----------

Глава I

МРО – ЦЕЛИ И ИДЕИ.....	8
-------------------------------	----------

Глава II

ПРОСВЕТНАТА ПОЛИТИКА НА ОРГАНИЗАЦИЈАТА

- Борбата на МРО за преземање на контролата во црковно-училишните општини и отворање на вечерни и неделни училишта (1893-1896).....16
- МРО и просветната политика (1896-1903).....40
- Културно-просветната политика на Организацијата по Илинденското востание.....54

Глава III

СУДСКИОТ СИСТЕМ НА ОРГАНИЗАЦИЈАТА

- Воспоставување и развој на судските институции на Организацијата до Илинденското востание.....76
- Судскиот систем на Организацијата (1904-1908).....96

Глава IV

ЕКОНОМСКАТА ПОЛИТИКА НА ОРГАНИЗАЦИЈАТА

- Економската политика и борба на Организацијата до 1903 година.....120
- Економската политика и борба на Организацијата од Илинденското востание до Рилскиот конгрес.....145

- Економската политика на Организацијата (1906-1908).....177

Глава V

ПОДИГНУВЊЕ НА НИВОТО НА КВАЛИТЕТОТ И УСЛОВИТЕ НА ЖИВЕЕЊЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО.....192

- Јавен морал.....193
- Искоренување на непотребните и традиционални обичаи....205
- Хигиена и народно здравје.....221

ЗАКЛУЧОК.....232

БИБЛИОГРАФИЈА.....236

Вовед

Досега за Македонската револуционерна организација (МРО) се напишани голем број на трудови кои во поголема или помала мера ја разработуват револуционерната дејност на оваа организација. Некои од нив, ја опфаќаат дејноста на МРО по периоди, некои по региони, други низ дејноста на нејзините дејци и сл. Ако се проанализираа досега објавената литература за МРО, очигледно е, дека во најголем обем се анализира дејноста на оваа организација низ призмата на нејзините револуционерни методи на делување, како и во политички контекст (односите со влади, нивните претставници во османлиска Македонија, други организации и здруженија и сл.). Наспроти тоа, нереволуционерните методи на борба се засегнати само периферно во речиси сите дела што се занимават со оваа проблематика,¹ но сепак оваа проблематика не е детално и темелно проучувана како посебен феномен на дејствување на МРО.

Ваквите состојби во објавената литература за МРО придонесуват сликата за оваа организација да биде некомплетна, а понекогаш дури и искривена. Таков е на пример трудот на Данкан Пери, *Политика на теророт – македонското*

¹ Така на пример ваквите методи на борба се споменуваат во трудовите на авторите: проф. д-р Ванчо Ѓорѓиев: *Петар Поп Арсов. Прилог кон проучувањето на Македонското националноослободително движење*, Матица Македонска, Скопје, 1997; *Слобода или смрт, Македонското револуционерно националноослободително движење во Солунскиот вилает 1893-1903 година*, Табернакул, Скопје, 2003; *Подземната република. Дамјан Груев и македонското револуционерно движење*, Тримакс, Скопје, 2010; *ВМРО 1893-1903. Поглед низ документи*, Матица македонска, Скопје, 2013; *Апостол Петков: Кралот на блатото*, ДАРМ, Македоника литера, Скопје, 2013; *Анастас Лозанчев, Филозофски факултет - Скопје*, Скопје, 2014; *Андон Јанев – Косето*, Филозофски факултет - Скопје, Скопје, 2016; *Димитар Димески, Македонското националноослободително движење во Битолскиот вилает (1893-1903)*, Скопје, 1981; *Манол Пандевски: Македонското ослободително дело во XIX и XX век, т. 1-4*, Скопје, 1987; *Учителското движење во Македонија (1893-1912)*, Култура, Скопје, 1962; *Михајло Миноски, Петар-Пере Наумов Тошев: совеста на револуционерна Македонија*, ДАРМ, Скопје, 2013; *Иван Катарџиев: Серскиот округ од Кресенското востание до Младотурската револуција. Национално политички борби*, Скопје, 1968; *Павле Митрески, Историски прилози за Охридско – струшкиот регион од средината на XIX век до 1944 год.*, Охрид, 1989; *Христо Андонов Полјански: Гоце Делчев, т. I-V*, Скопје, 1985; *Христо Узунов, Охрид*, 1985; *Мерсија Макдермот, За слобода и съвършенство, Биография на Яане Сандански* (превел от английски Веселин Измирлиев) *София*, 198, 209. Во оригинал : *Mercia MacDermot, For Freedom and Perfection. The life of Yanè Sandansky*, London, 1988; *Христо Силяанов, Писма и изповеди на един четник 1902 г.*, Български писател, *София*, 1967 и други.

революционерно движење 1893-1903, каде МРО е претставена како прототип на терористичка организација.² Ваквите трудови придонесуваат МРО да биде перцепирана како строго револуционерна организација, со револуционерно – терористички методи на дејствување. За сметка на нив, нереволуционерните методи на дејствување на МРО се подзанемарени, што оддава впечаток дека тие многу малку биле застапени во нејзината дејност. Ако внимателно се следи развојот на МРО ќе се дојде до заклучок, дека овие методи не само што се присутни во политиката на Организацијата, туку и дека тие одат паралелно со револуционерните методи и како такви се практикуваат и пропагираат меѓу населението на терен.

Основа за ваквиот став наоѓаме во граѓата со којашто се користевме при изработката на трудот. Во тој потфат обилно се користевме со мемоарската литература, во прв ред спомените на дејците на МРО³. Имајќи ја во предвид природата на овој вид литература, којашто од една страна преку директните учесници на МРО ни дава директен увид во случувањата поврзани со Организацијата и нејзините политики и делувања, но од друга страна остава простор за одредени нејаснотии, недоречености, непрецизности, преувеличувања и сл. при изработката на трудот од методолошки аспект природно ни се наметнаа

² Ванчо Ѓорѓиев, Успостављање паралелног система унутарње Македонске револуционарне организације (ВМРО) 1893-1908, *Međunarodni naučni skup: 100 godina od odlaska Osmanlija sa Balkana. Okupacija ili civilizacija? Šta su nam ostavili?*, Knjiga IV, Almanah, Podgorica, 2014, 29.

³ Како на пример: Ѓорче Петров, *Спомени*, Кореспонденција, (Вовед, коментар и редакција Љубен Лапе), Скопје, 1984; Петров Русински Никола, *Спомени*, (предговор, редакција и коментар проф. д-р Даринка Пачемска – Петреска, проф. д-р Војо Кушевски), Скопје, 1977; Христо Узунов, *Забелешки за Организацијата во Охридско и Струшко*, (предговор, редакција и коментар Никола Целаоски), Охрид, 2003; *Револуционерните борби во Тиквешката: Спомени и материјали*. Книга I-II. (избор и редакција Цочо Билјарски, Ива Бурилкова, д-р Зоран Тодоровски, Петре Камчевски); *Спомени*. И. Х. Николов, Д. Груев, Б. Сарафов, Ј. Сандански, М. Герџиков, д-р Х. Татарчев, превод од бугарски Цветко Мартиновски, стручна редакција Иван Катарџиев, Скопје, 1995; *Спомени на Јане Сандански*, Сава Михајлов, Христо Куслев, Иван Анастасов – Грчето. Кн. III, *Материјали за македонската револуционерна историја*, предговор, Ѓорѓи Абаџиев, Скопје, 1951; *Спомени*. С. Арсов, П. Кљашев, Л. Џеров, Г. П. Христов, А. Андреев, Г. Папанчев, Л. Димитров, превод од бугарски Глигор Стојковски, стручна редакција Иван Катарџиев, Скопје, 1997; *Движението отсамъ Вардара и борбата съ върховиститѣ*, по спомени на Јане Сандански, Черньо Пъевъ, Сава Михайловъ, Хр. Куслев, Ив. Анастасовъ Гърчето, Петъръ Хр. Юруков и Никола Пушкарѡвъ, *Сообщава: Л. Милетич*, София, 1927; *Македонија в пламъци, Освободителните борби на българите от Македонија в спомени на дейци на Вътрешната македоно-одринска револуциона организација*, Андон Къосето, Анастас Лозанчев, Григор Попев, Аргир Манасиев, Христо Пасхов, Мите Хаджимишев, Кръсто Лазаров, Екатерина Паница, Записал Боян Мирчев, Софија, 2003; итн.

компаративниот метод, метод на анализа и метод на синтеза. Така, за попрецизно одредување на одредени датуми, бројки, суми, решенија итн, со еден збор за добивање на една покомпактна и појасна слика, при изработката на трудот за еден настан, проблем итн. понекогаш паралелно, споредбено и критички се служевме со спомените на повеќе учесници во истиот, но и со објавените програмски документи на Организацијата, извештаите на разни политички претставници и сл. Постојната бројна документација (протоколи, извештаи, писма – окружни, оклиски, циркулари и сл.,) којашто е поизразена во постиленденскиот период, како и извештаите на политиските претставници и други странци кои биле во контакт со дејците на МРО, најчесто доаѓаа како потврда на спомените на дејците на МРО за нејзините политики во однос на предметот на нашата анализа. Исто така во конципирањето на трудот ја консултиравме и научната литература, која како што напоменавме на почетокот на воведот само делумно го засега проблемот на нашето опсервирање, но со еден студиозен и критички пристап овозможува да се дојде до повеќе податоци за делувањето, ставовите и политиките на Организацијата коишто се предмет на анализа на нашиот труд, и секако со внимателна анализа помага при одредувањето на местото на нереволуционерните методи во целокупната слика за МРО.

При анализата на горенаведената граѓа, констатиравме дека паралелно со револуционерно-политичките методи на делување, Организацијата ќе започне кампања за просветно издигнување на народот, ќе поведе успешна борба за ставање на егзархиските училиштата под своја контрола, но и ќе се заложи за изградба на нови таму каде што ги немало. Понатаму, ќе развие судски систем со којшто ќе го отргне македонското население од корумпираните и нефункционални државни судови.

И не само тоа, Организацијата со најразлични методи, мерки и економска борба против сите негови експлоататори ќе се залага за подобрување на економската положба на населението како предуслов за негова поголема независност од централната власт и засилување на борбениот дух. Паралелно со тоа членовите на МРО ќе поведат грижа и за народното здравје, зачувување на хигиената по домовите, за поздрав живот и превенција од заразни болести. Исто

така Организацијата ќе поведе борба и против разните обичаи и празноверија кои го уназадуваат населението материјално и морално. Со еден збор таа ќе се обиде активно да учествува во животот на населението со цел негово олеснување и подобрување, како и да воспостави паралелни институции во рамките на Османската Империја, одделувајќи го македонското население од османскиот државен апарат. На тој начин тоа би ја почувствувало слободата уште пред таа формално да биде извојувана.

Имајќи ги во предвид сите овие активности на МРО, пред мене во консултација со проф. д-р Ванчо Ѓорѓиев се наметна определбата тоа да биде предмет на истражување во нашиот магистерски труд.⁴ Сметам дека со тоа ќе дадам придонес за соодветно согледување на другата страна на сликата за МРО и нејзиното значење и место во македонското националноослободително движење.

Овде користам прилика и да сè заблагодарам на менторот проф. д-р Ванчо Ѓорѓиев за поддршката, посветеното внимание, корисните сугестии, на сите институции и нивните вработени кои помогнаа во собирањето на граѓата, на фамилијата за поддршката и покажаното разбирање во целиот период на изработка на трудот.

⁴ Впрочем, и идејата за темата на овој труд се роди како резултат на излагањето на проф. д-р Ванчо Ѓорѓиев на научниот собир „100 години од заминувањето на Османлиите од Балканот. Окупација или цивилизација? Што ни оставија? (100 godina od odlaska Osmanlija sa Balkana. Okupacija ili civilizacija? Šta su nam ostavili?)“, одржан во Подгорица, 12-15 октомври 2012, и неговата статија по тој повод (види: бел. 2) во којашто се засегнати нереволуционерните методи на Организацијата и е даден пресек и главните точки на нејзината политика во тој однос.

Глава I

МАКЕДОНСКАТА РЕВОЛУЦИОНЕРНА ОРГАНИЗАЦИЈА – ЦЕЛИ И ИДЕИ

1. Пред да поминеме на разработка на темата на магистерскиот труд, неопходно е да се образложат целите, идеите, становиштата, размислувањата на активните чинители на Македонската револуционерна организација, за да добиеме појасна претстава за мотивите на нивните постапки при објаснувањето на нивните методи на дејствување во понатамошниот дел од трудот.

По Берлинскиот конгрес Македонија останала една од малкуте територии на Балканот под власта на султанот. Тоа за македонскиот народ значело понатамошно национално, политичко, економско, културно и духовно заостанување.⁵ Иако со членот 23 од Берлинскиот договор од месец јули 1878 година османлиската власт се обврзала да го примени органскиот статут на островот Крит од 1868 година, внесувајќи промени што би биле оценети како оправдани и да донесе аналогни статuti коишто ќе соодветствуваат со локалните потреби, што пред сè се однесува од ослободувањето од даноци и во другите делови во Европска Турција,⁶ сепак османлиската власт реално никогаш на терен нема да ја спроведе оваа административна автономија за европските делови од нејзината империја во чија срж се наоѓала Македонија. Ситуацијата во Македонија по Берлинскиот конгрес не само што не се подобрила, туку како резултат на сè поголемото опаѓање на Османлиската империја, се влошувала од ден на ден, пред сè на економски план, а со самото тоа силно ги засегнала и сите сегменти на општествениот живот на македонскиот народ.

⁵ Ванчо Ѓорѓиев, Слобода или смрт, Македонското револуционерно националоослободително движење во Солунскиот вилает 1893-1903 година, Табернакул, Скопје, 2003, 93.

⁶ Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава, том први, Скопје, 1981, 237-238.

Од друга страна соседните држави на Османлиите на Балканот согледувајќи го слободниот пад на империјата ќе ги зголемат своите апетити кон нејзините европски владеења, респективно и кон Македонија. Тоа ќе резултира Македонија да се претвори во арена на постојани борби каде што соседите на Османлиската империја ќе ги употребат сите сили, вештини и сето знаење, како и значајни ресурси за да го придобијат македонското население и да докажат дека тоа е бугарско, грчко, српско, со самото тоа полагајќи право на Македонија. Во прв ред во Македонија најголеми соперници биле грчката и бугарската пропаганда како резултат на нивната разгранета мрежа од верски институции на овој простор, потоа српската, и во помала мера романската која играла на картата на влашкото население.⁷

2. Во ваква економско и социјална тешко поднослива положба се појавила МРО или слободно може да кажеме дека и ваквата положба ја родила МРО. Во станот на Христо Батанџиев во Солун на 4 ноември 1893 пред домаќинот Даме Груев, Иван Хаџиниколов, Петар Поп Арсов, Христо Татарчев и Андон Димитров сосема природно се поставило прашањето каква е општата ситуација на населението на Македонија и што може да се направи да се подобри истата. По констатацијата дека положбата на населението е неподнослива сите биле на мислење дека една планомерна и сериозна акција е неопходна и тоа колку побрза таа ќе биде толку поголем би бил и нејзиниот успех.⁸

Веќе на следниот состанок на Богојавление наредната година младите македонски интелектуалци одлучиле дека целта на штотуку основаната Организација ќе биде извојување на автономија на Македонија во рамките на Османлиската империја. Автономија која правно се поврзувала со членот 23 од Берлинскиот договор⁹ и која во перспектива би водела кон целосна независност.¹⁰

⁷ Повеќе за пропагандите како фактор за појавата на МРО види, В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 93-108.

⁸ Ванчо Ѓорѓиев, Подземната република. Дамјан Груев и македонското револуционерно движење, Тримакс, Скопје, 2010, 88

⁹ Спомени на Дамјан Груев, Борис Сарафовъ и Иван Гарвановъ. Материяли за историята на македонското освободително движение, съобщава Л. Милетичъ, София, 1927, 11.

¹⁰ Детално за автономијата, разбирањето на овој концепт од дејците на МРО, нивите ставови и размислувања во однос на истата види: Ванчо Ѓорѓиев, Автономијата – тактика или цел на МРО,

Преку изборот на автономијата како крајна цел на Македонската револуционерна организација се гледа високото ниво на разбирање и тактичност на основачите на Организацијата и нивното познавање не само на состојбите во Македонија, туку и на состојбите во Империјата, регионот како и на меѓународната политика воопшто. На основачите им било совршено јасно дека автономијата би значела сплотување на разединетото население како последица од делувањето на пропагандите. Од друга страна со автономијата формално правно не би се нарушил територијалниот интегритет и суверенитет на султанот, за големите сили би било зачувано status quo - то, како резултат на нивните испреплетени интереси во регионот, а пак за соседните балкански држави нудела можност за прекин на нивните непријателства на теренот на Македонија.¹¹ На прв поглед изгледа дека автономијата им одговарала на сите, или барем никој не би изгубил премногу со истата, но во реалноста најмногу корист од неа би имало македонското население, бидејќи таа ветувала еден послободен живот, самоорганизирање, насочување на енергијата на сите оние работи кои со векови биле запоставувани од централната власт (економија, просвета, здравство, итн.) и реализација на проекти од кои конечно бенедит би имало и локалното население.

3. Како средство за остварување на идејата за автономија на Македонија, според Организацијата би требало да послужи едно масовно востание против османската власт, но за да дојде до една поопиплива „масовност“ требало да се вложат исклучителни напори со оглед на ситуацијата во која се наоѓала Македонија кон крајот на 19 век, а за која накратко спомнавме погоре.

Веќе споменавме дека еден од поголемите проблеми била разединетоста на населението како резултат на пропагандите на соседните балкански држави. Со овој проблем Организацијата ќе се судри уште на самиот почеток и постојано ќе работи на негово елиминирање и на сплотување на целото население во османлиска Македонија. За таа цел одредбата од првиот устав на Организацијата од 1894 година, според која член на организацијата може да биде секој Бугарин

Зб. 100 години Илинден 1903-2003, прилози од научен собир одржан на 6-8 мај 2003, том I, МАНУ, Скопје, 2005, 257-264.

¹¹ В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 90-92.

(Македонец - егзархист б.н.), без разлика на пол, кој што не е компромитиран со ништо нечесно и безкарактерно пред општеството...¹², била заменета со одредбата (член 1) од Уставот на ТМОРО¹³ од Солунскиот конгрес од 1896 година: „ТМОРО има за цел да ги сплоти во едно цело *сите незадоволни елементи* во Македонија и Одринско, без разлика на народност, за извојување преку револуција полна политичка автономија на тие две области.“¹⁴ Овој член секако го докажува времениот карактер на одредбата од претходниот Устав на Организацијата, која од тактички причини се одлучила во почетокот дури да се засили, своите идеи да ги проповеда меѓу егзархиското население кое било најбројно, а и самите основачи биле егзархиски воспитаници, па потоа и на целото македонско население. Ако веќе во првиот член МРО зборува за сплотување на населението, веќе во вториот со прст покажува кој е виновникот за неслогата и разединетоста на македонското и одринското население и каков ќе биде односот на Организацијата кон истиот: *„За постигање на таа цел организацијата се бори да ги премавне шовинистичките пропаганди и националните караници кои го расцепуваат и обесилуваат македонското и одринското население во неговата борба против општиот непријател;...“*¹⁵

Ваквиот став на Организацијата Никола Петров Русински го елаборира на следниот начин: „...Но за да се добие таква самостојност ние треба да се бориме уште од сега против лагите на разните туѓи пропагатори: грчките андарты, српските светисавовци и бугарските врховисти чијшто дејствија во нашата татковина внесуваат раздори и го компромитираат нашето внатрешно единство и самостојна дејност. Ние треба да се бориме против лошиот режим во Турција, да го демократизираме [општественото управување], да одговара на современите потреби на човечката култура. А кога ние потчинетите народности ќе бидеме единствени, можеме сè да извојуваме, само ако сме искрени меѓу себе. Пред да ја извојуваме слободата на нашата татковина, ние сакаме да создадаме братски сојуз на сите угнетени економски, национално и политичко. Ако се може и

¹² Ванчо Ѓорѓиев, ВМРО 1893-1903. Поглед низ документи, Матица македонска, Скопје, 2013, 56.

¹³ Новото име на Организацијата – Тајна Македоно-Одринска револуционерна организација

¹⁴ Димитар Димески, Солунските конгреси на Македонската револуционерна организација (1896-1905), Матица македонска, Скопје, 2008, 24.

¹⁵ Документи за борбата на македонскиот народ..., т.1, 331.

бедното турско население, кое ја чувствува потребата од подобар живот и управување [да го вклучиме во нашата борба]...”¹⁶

Своите размислувања Русински практично ги проповедал и на теренот каде што дејствувал. Така на селаните од село Брод во февруари 1903 година им забележал: „Вие се делите на две омразени групи: егзархисти и патријаршисти, но ниту егзархот ниту патријархот ќе ви помогнат да излезете од положбата на сиромаштијата. Беговите се радуваат на вашите национални расправи и се приближуваат чекор по чекор кон вашето село, скоро ќе ви го претворат во чифлик, во кој што децата ќе ви станат робови на беговите. Вие, заслепени од вашата глупава борба, што добивате вие од тоа. ¹⁷ ...Им дадов објаснување дека ние не се бориме да ги правиме Грците Бугари ако има такви. Ние се бориме за слободата на сите, за нашата и ваша татковина – Македонија, која што е мајка и на други народности....”¹⁸

Слична слика за помирувањето на егзархистите и патријаршистите при посетата на Гоце Делчев на Воденско во почетокот на 1902 година ни дава и Славејко Арсов во неговите спомени: „... тргнавме по железничкиот пат во селото Острово (Воденско), каде што организиравме општи собранија. Тука освен егзархисти имаше и гркомани. Ги викнавме сите, освен за делото им говоревме и за штетите кои произлегуваат од нивните несогласувања, од раздорот; се поставивме на ненационалистичка почва. Успеавме да ги привлечеме и смириме. Искажаа жалење за дотогашната заблуда, при што заборавиле на заедничкиот непријател, предавајќи се на заедничките караници. Продолживме кон селото Гугово (Воденско). Тука го направивме последното општо собрание заедно со Делчев. По завршувањето на собранието, Делчев одделно мене и на Марко¹⁹ ни даде упатства за идните дејства – како да се постапува при агитирањето, особено во мешаните села, каде што имаше и гркомани; да се говори дека целта на четите

¹⁶ Никола Петров Русински, Од моите спомени за охридско – струшкиот регион (1901-1902), редакција, предговор, превод, коментар Д-р Стојан Ристески, НИО „Студентски збор“, Скопје, 1988, 95.

¹⁷ Иллюстрация Илинденъ, Книга 8, София, октомври, 1938, 13.

¹⁸ Исто. Книга 9, ноември, 1938, 9

¹⁹ Се однесува на Марко Лерински

не е луѓето да ги прават Бугари или Грци, туку да се ослободат од Турците па потоа кој што сака нека биде..."²⁰

Освен грижата за помирување на двете спротиставени христијански групи, Организацијата вложувала голем напор кон својата идеја да го придобие и населението од господаречката исламска вера. Така на пример Јане Сандански и неговата чета имале навистина добри односи со Јуруците во Драмско, а нивното пријателство пред сè се должело на коректниот однос на четниците кон ова население и за што Јуруците како благодарност не ретко знаеле дел од своите производи да им ги подарат на четата.²¹

Сличен однос бил зачуван и со Циганите од истата област кои од почетокот имале страв од четниците на Организацијата, но откако имале можност лично да поразговараат со Јане, се спријателиле при што Сандански им ветил дека четатата никогаш нема да им стори зло, а Циганите за возврат се обврзале да не ја предаваат четата на османските власти.²²

Поради ваквиот однос на Организацијата кон другите народности и уште повеќе припадници на различна вероисповест од нивната, што во Османската империја како наднационална имало поголемо значење, имало случаи кога и муслимани биле примани во редовите на Организацијата. Така Антон Кецкаров вели дека во Охридско управата на Организацијата не се стеснувала во нивните редови да прими и Власи и Арнаути и Турци, а предани Арнаути и Турци дури и доставувале оружје, барут и патрони на Организацијата.²³ Во струшката организација пак, како четник една година (1904-1905) дејствувал муслиманот Скендер.²⁴

²⁰ Спомени. С. Арсов, П. Кљашев, Л. Џеров, Г. П. Христов, А. Андреев, Г. Папанчев, Л. Димитров, превод од бугарски Глигор Стојковски, стручна редакција Иван Катарџиев, Скопје, 1997, 52.

²¹ Мерсија Макдермот, За свобода и съвършенство, Биография на Яане Сандански (превел од английски Веселин Измирлиев) София, 198, 209. Во оригинал : Mercia MacDermot, For Freedom and Perfection. The life of Yanè Sandansky, London, 1988

²² Исто. 292-293.

²³ Иллюстрация Илинденъ, книга 1, София, януарий, 1936, 14.

²⁴ Милан Матов, Комитата раскажува... од спомените на еден македонски револуционер, Скопје, 2002, 123.

4. Средството преку кое Организацијата одлучила да ја извојува автономијата требало да биде сенародното востание. На тој пат обединувањето на населението под организационото знаме не бил единствениот проблем. За да се натера целото население да се крене на оружје во борба за слобода, МРО добро пресметала дека успехот ќе биде поголем ако населението прво почувствува како изгледа слободата. Тој пат до, па и по Илинденското востание како за МРО така и за Македонецот бил тежок, напорен, со многу препреки и жртви и од двете страни. Гоцевата максима „робот да престане да биде роб во умот“, била ѓаволски тешка работа со оглед на вековното подаништво на македонското население.

Просветата на населението била првата работа со која се зафатила Организацијата, бидејќи таа оставена во рацете на црковните институции кои што образовниот процес повеќе го користеле за пропаганда отколку за просвета, не нудела програма за поголема наобразба на населението. Затоа и веднаш по формирањето МРО го натоварила Петар Поп Арсов да напише брошура со која ќе ја искритукува егзархиската политика по училишното дело во Македонија.²⁵ На терен пак веднаш ќе се премине со борба за преземање на црковно училишните општини и отворање на вечерни и неделни училишта за описменување и всадување на борбен дух кај населението, кое што на тој начин во иднина би можело да ги прима идеите на МРО и писмено преку револуционерна литература и сл. Најголем поборник за создавање, набавка, собирање и пласирање револуционерна литература бил Гоце Делчев, кој што многу добро го препознал значењето на печатот како агитационо и мобилизаторско средство за спроведување на определена политичка концепција.²⁶

Но, просветата на населението била само дел од целите и задачите на МРО чија крајна цел била да го стави под контрола и да го подобри целокупниот социо-културен и економски живот на населението. Овој стремеж е последица на нераскинливата врска помеѓу Организацијата и населението. Тоа во Организацијата го гледало својот заштитник од власта која на секој можен начин

²⁵ Види: Вардарски (Петар Поп Арсов), Стамболовштината во Македонија и нејзините претставници (превод редакција, коментар и предговор д-р Ванчо Ѓорѓиев), Скопје, 2006.

²⁶ Димитар Димески, Гоце Делчев, Скопје, 1994, 89, бел. 89.

ги цицала неговите животни сокови. Културно-просветното и економското издигање на населението било императив за Организацијата, бидејќи само културно и економски издигнато население е подготвено за борба за своите права, за нивна одбрана и за самостоен политички живот.²⁷

Во таа насока и Димо Хаџи Димов се обидува да ја објасни разликата помеѓу вистинска револуција и обично бунтарство притоа под бунт подразбирајќи една лошо организирана авантура, додека под револуција го подразбира осуштествувањето на радикална промена во поведението и погледите на луѓето како претпоставка кон исто таква радикална промена на постоечкиот политички систем. Притоа додавајќи дека Организацијата си поставила за цел во основите едно чисто револуционерно движење во умовите, во погледите, во животот, за едно вистинско демократизирање на населението. На кратко речено, „таа постави основи за едно револуционерно – културно движење, без коешто секоја пишана слобода си останува само пишана, а секоја дадена слобода а не извојувана е бесполезна и нетрајна“.²⁸

²⁷ В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 420-421.

²⁸ М. Макдермот, За слобода..., 156.

Глава II

ПРОСВЕТНАТА ПОЛИТИКА НА ОРГАНИЗАЦИЈАТА

2.1. Борбата на МРО за преземање на контролата во црковно-училишните општини и отворање на вечерни и неделни училишта (1893-1896)

1. Османската власт иако не вложувала многу во образованието, сепак, во поглед на организацијата на просветата на своите поданици била особено толерантна. Имено, благодареејќи на милет системот, секој милет²⁹ односно верскиот поглавар и првенците на милетот имале слобода да го организираат општествениот живот на својата паства, аналогно на тоа и во сферата на просветата. Македонските христијани долго биле вклучени во Рум милетиот, каде во училиштата своето знаење го добивале на грчки јазик³⁰, за по отворањето на Бугарската Егзархија во 1870 година тие во најголем дел да преминат под покровителство на новата верска институција, пред сè заради богослужбата на разбирливиот сроден словенски јазик. Со добивањето дозвола за делување од османските власти, Егзархијата под своја контрола ставила поголем дел од црковно – училишните општини.³¹ За разлика од периодот по напуштањето и

²⁹ Организација на османските поданици по верска основа.

³⁰ Овде пред сè се мисли на елементарно знаење (читање, пишување и сметање).

³¹ Црковно-училишните општини како институција во Македонија се појавуваат во првата половина на 19 век со појавата на македонското чорбаџиство, кое се слеало во патријаршиските црковно-училишни општини. Но како институција која работи за бенефитот на својот народ тие се афирмирале во втората половина на 19 век, со појавата на македонското граѓанство и неговата борба против грцизмот којшто бил пропагиран од страна на Патријаршијата. Иако нивните прерогативи биле ограничени од страна на османлиската власт (тие биле потчинети на истатата), сепак општините имале одврзани раце во организацијата на верското прашање, училишното дело, регулирање на имотните, правните, семејните прашања и сл. сè додека тоа не се косело со законот и интересите на Империјата. Како такви, општините развиле бројни активности и пресраснале во своевидни културно-политички установи, со бројни нормативни, судски и управни компетенции. Иако пресудите изречени од страна на органите на општината немале правен карактер (затоа биле надлежни османлиските институции), сепак нивниот морален аспект имал големо влијание кај македонскиот народ (јавно истакнување на делата на обвинетите, избегнување на секаква комуникација со извршителот на деликт, бојкот на неговиот бизнис и сл.). Поради сето ова општините станале душата на јавниот живот на македонскиот народ, којшто таму нашол прибежиште од сивилото и неивентивноста на османлиските институции, кои запаѓале во сè

отфрлањето на покровителството на Патријаршијата кога македонските црковно-училишни општини уживале значителен степен на децентрализација и слобода, Егзархијата со својата желба за контрола над нив ќе почне со својата централизаторска политика, поставувајќи на чело на истите свои луѓе за да има полна контрола врз црковно-училишното дело. Поради тоа и дел од црковно-училишните општини ќе пружат отпор кон оваа егзархиска политика. Но негативниот ѓд на губење на слободата на црковно-училишните општини секако не бил запрен.

По руско-турската војна (1877-1878), бугарските владици биле избркани од Македонија, па во годините што следат и Егзархијата и бугарскиот двор ќе прават напори за враќање на загубените берати на Егзархијата за македонските епархии, а со тоа и враќање на бугарското влијание во Македонија. Благодарение на туркофилската политика на кабинетот на бугарскиот премиер Стефан Стамболов, Егзархијата пополека кон крајот на 80-те и почетокот на 90-те години на 19 век ќе почне да ги враќа своите владици и повторно да ја распространува својата мрежа во Македонија, така што Егзархијата на почетокот на 19 век главно се фокусирала на ширење и зацврстување на своето влијание во Македонија. Секако дека таа повторно ѝ се вратила на својата централизаторска политика во однос на училишното дело. Имајќи го во предвид овој факт се поставува прашањето колку Егзархијата сакала, можела, и му посветила внимание на образованието на своите поданици.

2. Целата оваа ситуација и била совршено јасна и на основачите на МРО, за коишто ставањето акцент на образованието во почетниот период од нивното делување било приоритет. А од ставот кон училишното дело, на почетокот

поголема криза, не посветувале скоро никакво внимание за културниот и духовниот развој на своите поданици и за кои митото станувало доминатен фактор при решавањето на судските спорови. По основањето на Егзархијата во 1870 година, општините ќе почнат да потпаѓаат под егзархиска управа и со тоа под бугарско влијание, меѓу другото и како резултат на неуспехот на македонското граѓанство да ја возобнови Охридската Архиепископија. Види: Владо Поповски, Македонското национално-ослободително движење до ТМОРО – социјално политички карактер, Македонска книга, Скопје, 1989, 35-52.

зависело кој ќе биде примен и ќе стане член на Организацијата.³² Во тој момент главниот образовен егзархиски центар бил Солун, каде што имало машка и женска гимназија и секако претставувала најзначајната црковно училишна општина во Македонија. Затоа и првиот обид за добивање превласт над црковно – училишните општини ќе биде токму Солун. Потврда за тоа наоѓаме и во писмото на Даме Груев до неговиот пријател Никола Дејков од 31 март 1894 година, само неколку месеци од формирањето на МРО, во кое што Даме вели дека засега групата (основачите и новоодојдените членови во Организацијата), се ограничува со дејствување за црковно – училишното подобрување. И за таа цел во секое село и град треба да се добие превез во управата за да може да се искоренат непогодните и да се востануваат луѓе на делото.³³

Но што е тоа што ги натерало првите работници на МРО толку силно да се спротистават на моментална егзархиска управа во просветниот дел? Погоре споменавме во каква ситуација се наоѓала Егзархијата и бугарската држава воопшто во овој период и кои биле нејзините приоритети, а сега да се осврнеме на тоа во каква ситуација било образованието во Македонија под егзархиската управа. Во периодот на основање на МРО во Бугарија на власт бил премиерот Стефан Стамболов. Тој е познат по неговата туркофилска политика, којашто била резултат на едно добро обмислен план преку умилкување на османските власти, да ја врати нивната доверба која била разнишана по руско-турската војна, со цел да се врати бугарското влијание во Македонија преку враќање на егзархиските владици. Иако ваквата политика на Стамболов давала резултати, сепак во Бугарија јавното мислење кое сè уште било под импресии на улогата на Русија во ослободувњето на Бугарија, ја дочекала на нож. Стамболов кој што се покажал како премиер кој многу малку почитува ставови кои се поинакви од неговите се впуштил во беспопштерна борба против русофилите.³⁴ Еден од најголемите

³² „Оние што ќе се изјаснат позитивно за егзархиската централистичка политика да се сметаат за ненадежни, а пак оние што ќе бидат за децентрализација на нашето црковно-училишно дело во Македонија – за надежни и да бидат посветувани во револуционерната идеја...“. Спомени. И. Х. Николов, Д. Груев, Б. Сарафов, Ј. Сандански, М. Герџиков, д-р Х. Татарчев, превод од бугарски Цветко Мартиновски, стручна редакција Иван Катарџиев, Скопје, 1995, 52.

³³ В. Ѓорѓиев, ВМРО 1893-1903..., 53.

³⁴ Секако дека ваквата политика не е резултат на некакви симпатии на Стамболов кон султанот туку претставува чист прагматизам на бугарскиот премиер.

противници на ваквата политика на бескомпромисниот бугарски премиер бил Егзархот Јосиф I, со што борбата помеѓу русофилите и русофобите во бугарското општество добила жесток тон.

Од ваквата закрвавена борба помеѓу двете спротивставени страни не била поштедена ниту Македонија. Имено, одговорноста за училишното дело во Македонија била во рацете на Училишниот оддел – егзархиска институција со центар во Цариград, која што била надлежна за егзархиските училишта во Македонија³⁵. Тоа секако не му било по мерак на Стамболов, кој како и се останато во Бугарија сакал да ја централизира и училишната власт во Македонија преку поставување на директори, училишни инспектори, учители итн., коишто би биле по негов вкус и би работеле по негова директива, и секако отстранување на сите кои би му пречеле во остварувањето на таа цел.³⁶ Најдобар опис на трагично-комичната ситуација со училишното дело во Македонија во овој период дава Петар Поп Арсов со неговата брошура „Стамболовштината во Македонија и нејзините претставници“ отпечатена во Софија во 1894, која имала за цел да ја разобличи бугарската и егзархиска политика по училишното дело во Македонија.³⁷ Ние овде ќе дадеме краток опис на оваа ситуација.

Користејќи ја својата позиција на моќ и влијание бугарскиот премиер успеал со притисоци, заплашувања и уцени да го потчини дури и Егзархот којшто, немајќи друг излез отстапил пред налетот на Стамболов.³⁸ Така за управител на Училишниот оддел Стамболов и покрај првичното противење на Егзархот, успеал во 1892 година да го наметне својот послушник Никола Лазаров. Но во тој момент во Цариград управник на одделот бил егзархискиот поклоник Хранов, така што на истата функција се нашле двајца чиновници. Соломонското решение била во

³⁵ В. Ѓорѓиев, ВМРО 1893-1903..., 50, бел. 15.

³⁶ Втрешната македоно-одринска револуциона организација (1893-1919г.): Документи на централните раководни органи (устави, правилници, мемоари, декларации, окрџни, протоколи, наредби, резолуции, писма), т. 1, част 1, Съставителство: Цочо Билярски, Ива Бурилкова, Софија, 2007, 76.

³⁷ Види: Вардарски (Петар Поп Арсов), Стамболовштината во Македонија..., 38-112; Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 75-106.

³⁸ Ова може повеќе да се смета како тактички потег на Егзархот, отколку кукавичлук, бидејќи тој бил свесен дека премиерот е тој кој што преговара со османските власти за дополнителни концесии на бугарската Егзархија на османско тло, па оттука не сакал сосем да ги наруши своите односи со Стамболов, кој со своите потези докажал дека е спремен на сè.

поделбата на власта, така што Хранов бил одговорен за пансионите, а Лазаров за педагошкиот дел односно училиштата со нивниот персонал.³⁹ Имајќи ја во предвид природата на Лазаров, слична на неговиот ментор кој што не сакал да ја дели власта со друг, се развила нетрпеливост помеѓу Лазаров и Хранов, која конечно завршила со пензионирањето на Хранов за учебната 1893/1894 година со што Лазаров станал целосен господар на Училишниот оддел. Но со тоа не завршила и борбата меѓу духовната (Егзархот) и световната (Лазаров) власт во Цариград. И таа борба секако била пренесена и во Македонија, каде што и едниот и другиот се обидуваа да придобијат свои приврзаници меѓу општините, нивните претставници, владиците, директорите, учителите, инспекторите па и граѓаните. Партизани на Лазаров биле од него плаќаните директори, учители, пансионери, по некој банкар како и некои граѓани кои би имале корист од таа поддршка, додека послушници на Егзархот биле општините со нивните претставници, владиците и незаинтересираните граѓани.⁴⁰ Но и ваквата поделба не била реска, бидејќи чести биле случаите кога едни поминувале од едниот табор во другиот само заради личните интереси или подобрата материјална понуда.

И додека и едниот и другиот авторитет се бореле за добивање на поголема власт и влијание врз училшното дело во Македонија, ним им останувало сè помалку време, прсотор и енергија да се занимаваат со тоа што ѝ налагала нивната функција – грижа и подобрување на образовниот процес. Затоа основачите на МРО ќе ја насочат својата енергија токму кон овој сегмент. Како дел од тој план било и пишувањето на брошурата на Поп Арсов, со цел не само да се разобличи политиката на Стамболов и на Егзархијта кон училшното дело во Македонија, туку преку тоа да се добијат симпатизери кои во перспектива би се приклучиле на делото. Но основачите на МРО, не го чекале Поп Арсов да ја напише брошурата па да ја видат реакцијата на јавноста, туку уште веднаш почнале со агитација низ граѓанството во Солун.

³⁹ Вардарски (Петар Поп Арсов), Стамболовщината во Македонија..., 44; Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 77.

⁴⁰ За нив Поп Арсов иронично констатира дека тие го подржувале Егзархот бидејќи не било можно тој да греши. Вардарски (Петар Поп Арсов), Стамболовщината во Македонија..., 47, Втрешната македоно-одринска..., т. 1, част 1, 78.

Иако имале доста краток период за агитација (неколку месеци), основачите на МРО одлучиле на изборите за црковно-училишен општински совет на Соулнската каза, да учествуваат со своја листа. На овие избори листата на Организацијата предводена од д-р Христо Татарчев покажала извонредни резултати, добивајќи 90% од гласовите. Овој резултат е индикативен од две причини. Како прво тој зборува за посветеноста, работата и ентузијазмот на првите дејци за остварување на целта која си ја поставија во истиот град, неколку месеци порано⁴¹, и како второ ја докажува тезата за незаинтерисраноста на Егзархијата за училишното дело во Македонија. Како и да е, опозицијата предводена од егзархиски послушници како што бил на пример работодавецот на Даме Груев, сопственикот на печатница – Конс Самарџиев, го оспорил резултатот на изборите пред Егзархијата, која ги потврдувала резултатите од изборите, со смешно но сосема вистинито обвинување, дека листата предводена од д-р Татарчев ги добила изборите како резултат на големата агитација што ја вршеле, и секако врз тој основ ја замолува Егзархијата да ги поништи изборите.⁴² Иако основот по кој опозицијата барала да се поништат изборите во секоја демократска институција би се сметал за смешен и несериозен, сепак бидејќи опозиционерите биле слепи егзархиски следбеници поради заемната корист што ја имале и тие од Егзархијата и обратно, резултатите од изборите не биле потврдени во текот на наредните 10 месеци. Уште повеќе, по долгото чекање, Егзархијата наместо потврдување на резултатите се одлучила за изработка на нов правилник, со кој требало да се организираат нови избори, на тој начин девалвирајќи ги резултатите од претходните. Со новиот правилник се предвидувало новите избори да бидат посредни преку застапници. Но, спротивно на очекувањата на проегзархиските кругови, ниту новиот правилник не им помагнал на нивната „партија“ да ги добие изборите. Листата на МРО со овие избори само ја потврдила претходната победа, што предизвикало гнев кај таканаречената „егзархиска партија“.⁴³

⁴¹ Во поглед на агитацијата за изборите и за примањето на нови членови во Организацијата во овој почетен период со својот ентузијазам ненадминлив бил Даме Груев.

⁴² Спомени на И. Х. Николов..., 55.

⁴³ Исто, 55-56.

Првичните резултати од изборите не му биле по мерак ниту на директорот на солунската егзархиска гимназија Михаил Сарафов⁴⁴ кој не сакал да ја призане новоизбраната комисија за пансионите во гимназијата која што била избрана со подршка на МРО. Ваквата постапка на Сарафов била причина општината да се закани со прекин на сите соопштенија со Училишниот оддел во Цариград, кој бил надлежен за егзархиските училишта во Македонија, па и со самата Егзархија, бидејќи било очигледно дека таа е наклонета да ја одобри постапката на Сарафов.⁴⁵ За таа цел било испратено писмо од страна на општината, кое стиганало 2-3 дена покасно од заминувањето на претседателот на општината Козма Пречистански кој бил повикан да даде отчет на Егзархот за збиднувањата во Солун. Козма кој немал ни најмала идеја за намерите на претставниците на МРО, се ставил на нивна страна бидејќи неговата позиција пред Самарџиев и Егзархот била разнишана и само со подршка на луѓето на Организацијата тој можел да ја зачува својата позиција.⁴⁶ Судирот меѓу општината и Егзархот може да го споредиме со народната поговорка: „кога двајца се караат третиот користи“. Во овој случај „третиот“ е Организацијата за која ова било можност да го искористи моментот на конфликт на два свои противници за да создаде интерес меѓу солунското граѓанство за училишните и општинските работи, за кои граѓаните веќе подолго време не покажувале интерес благодарейќи на недемократската централизаторска политика на Егзархијата.

3. Ваквите резултати не делувале отрезнувачки за официјална Бугарија и Егзархијата да ја променат својата политика кон училишното дело во Македонија. Напротив тие по изборите продолжиле со својата диктаторска политика со уште позасилено темпо. Откако добиле студен туш на изборите од листата на Организацијата, тие многу брзо се запознале со идеите на таа „партија“. Поради тоа сите носители и симпатизери на таа политика, биле наречени сепаратисти,

⁴⁴ Човек кој пред да ја преземе улогата директор на егзархиската гимназија во Солу вршел редица значајни улоги во бугарската политика, меѓу другото Министер за народна просвета и Министер за финансии. На позицијата директор на егзархиската гимназија во Солун дошол во 1894 година, по конечниот крај на конфликтот меѓу Лазаров и Хранов во Солун, со пензионирањето на последниот и поставувањето на оваа функција по препорака на првиот.

⁴⁵ В. Ѓорѓиев, ВМРО 1893-1903..., 50.

⁴⁶ Исто, 52.

бидејќи наводно имале за цел да ги одвојат Македонците од целовитоста на бугарскиот народ. Во таа насока, уште пред Сарафов да го заземе директорското место во солунската гимназија, Лазаров од Солун на линијата на сепаратизмот ги преместил петте македонски учители: Цонев, Иван Хаџиниколов, Георги Баласчев, Машев и Ѓаконот Никодим и на нивно место довел 10 негови блиски или луѓе кои се потчинувале на неговиот авторитет. М. Сарафов пак, продолжил со непризнавањето на нововназначената пансионската комисија и наместо да работи со 4 - члена комисија тој упорно продолжувал да работи со 2 – члена, што било против сите правилници на Егзархијата.⁴⁷ Овие постапки не ја обесхрабриле младата МРО, туку и влеало надеж дека конечно после долг временски период работите во просветен поглед во Македонија конечно мрднуваат од мртва точка.⁴⁸ Така на Ресенското советување на МРО⁴⁹ одржано во најголема конспиративност на 27-29 август 1894 година за време на осветувањето на црквата „Св. Кирил и Методиј“ во куќата на Татарчеви едно од главните прашања кои биле разгледувани било и прашањето за црковно училишното дело. По тоа прашање се дискутирало во насока за преземање на општинските управи од членови и подржувачи на Револуционерната организација, како и за поставување на свои учители во општинските и во егзархиските училишта, односно во црковно – училишните институции да се провлечат што повеќе луѓе симпатизери на делото.⁵⁰

По Ресенското советување Организацијата продолжила да го зголемува својот капитал во однос на црковно-училишното дело. Мрежата на луѓе кои ја поддржувале оваа политика се зголемувала од ден на ден. Затоа многу помогнал и

⁴⁷ Втрешната македоно-одринска... т.1, част 1, 80-81.

⁴⁸ Во тој поглед и Даме Груев во писмото до својот пријател Никола Дејков од месец март 1894 година истакнува дека првичните успеси на Организацијата не се мали иако вистинските ѓурултии допрва престојат, и тие се неопходни бидејќи народот е заспан благодарейќи на финансиската помош која доаѓала од Бугарија преку Егзархијата за поддршка на бугарските училиштата во Македонија и која најчесто завршувала во рацете на одделни големци од Бугарија, но и Македонци кои за своја корист се ставиле во улога на спроводници на бугарската политика во Македонија. В. Ѓорѓиев, ВМРО 1893-1903..., 51.

⁴⁹ На советувањето присуствувале: претседателот и секретарот на МРО Татарчев и Груев, како и Анастас Лозанчев, Георги Пешков, Александар Чакаров, Глигор Попев, Александар Хаџи Панов, Тодор Станков, Атанас Мурцев, Славејко Стрезов и Трајко Доревски. В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 159, бел. 168.

⁵⁰ Д. Димески, Македонското националноослободително движење..., 174.

Петар Поп Арсов со неговата брошура која излегла во печат есента (ноември) истата година со што и дала дополнителен стимул на борбата на Организацијата за привлекување на истомисленици по оваа прашање. Во Стамболовштината, Поп Арсов го изнел сето тоа што дејците на МРО го дискутирале на нивните состаноци и советувања и со сета жестина распалил по сето она што го сметал за штетно за развој на културно-просветното дело на земјата.⁵¹

Како прво, дава едно мислење за целта на Училишниот оддел во Цариград. А неговата функција не била таква, како што нормално би требало да биде, да се грижи за училиштата во Македонија, туку неговата главна задача и тенденција е во Македонија да се создаваат Бугари, на тој начин сведувајќи го на рамниште на една чисто пропагандана институција. Носители на таквата политика во Македонија биле раководителите и учителите во училиштата дојдени од Бугарија, посебно во Солунската гимназија. Тие со потсмев гледале на своите колеги од Македонија и ги омалуважувале нарекувајќи ги со погрдни имиња, алудирајќи на нивната поткупливост, која и самите тие ја стимулирале. На нив биле особено бесни кога ги виделе резултатите од изборите кои ги добиле претставниците на Организација со нивната листа на чело со Татарчев. Тоа било причина капиталот на прекарите на Македонците учители да биде збогатен со уште еден термин – сепаратист. Но, сепаратистите сè повеќе ѝ боделе очи со своето влијание во Солун, па бугарските патриоти и нивните послушници од Македонија решиле да ги збијат своите редови. Така тие во Солун организирале собрание на чело со Васил Кнчов⁵² на кое секако присуствувал и директорот на Солунската гимназија Сарафов. На состанокот е констатирано дека влијанието на „сепаратистите“ е големо и дека треба да се преземат мерки за да се сузбијат истите. И навистина „сепаратистите“ го почувствувале притисокот веднаш по солунското собрание и тоа не само во Солун. Веднаш по Велигденските празници Наследников (еден од учесниците на собранието) бил испратен во Битола а самиот Кнчов во Скопје. И токму во овие два града, посебно во Битола биле уапсени мнозина граѓани и

⁵¹ Види: Вардарски (Петар Поп Арсов), Стамболовштината во Македонија..., 38-112; Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 75-106.

⁵² Бугарски етнограф, учител, Министер за народна просвета, директор на Бугарската гимназија во Солун (1892-1893), главен егзархиски училишен инспектор на бугарските училишта во Османската Империја и еден од главните носители на бугарската пропаганда во Македонија.

ученици.⁵³ Премногу очигледно за да биде случајност. Во Солун пак се продлабочил јазот помеѓу учителите родум Македонци и Бугари или како што биле нарекувани од Македонците северњаци или пак тракомизијци. И оваа поделба не била поттикнувана од никој друг туку од самиот директор на гимназијата. Тој ги поделил учителите во гимназијата на три групи, првите биле привелигираните северњаци, вторите биле „благоразумните“⁵⁴ а третите „сепаратистите“. Нивната положба била најтешка. Директорот нив дури не ги ни погледнувал, додека со привелигираните љубезно се ракувал, а на благоразумните само рака им подавал.⁵⁵ Според Поп Арсов тешка била положбата на Македонецот учител во Солунската Гимназија: *„Нашите македонци учители, кога влегуваат во гимназијата се чувствуваат како во некоја турска канцеларија, каде што треба убаво да ги обмислуваат и да ги бројат своите зборови, во спротивно се прогласувани за сепаратисти и... тешко и на нивната службичка...“*.⁵⁶ За разлика од нив привилегираните за главна цел во гимназијата имале да ја шират бугарштината и да ги клеветат „сепаратисти“ пред директорот кои лесно биле казнувани или исклучувани, а првите наградувани. Ако тие што навистина вложувале сили и напори просветно да ја надоградат македонската младина го сретнувале камшикот на Сарафов, а неговите сонародници за нивната шпионажа биле наградувани, тогаш секако патот по кој се движела македонската младина и нејзината иднина не биле светли.

Поп Арсов не употребил многу пофални зборови ниту за Егзархијата и нејзината политика во Македонија. Имено, во месец мај 1894 година паднал премиерот Стамболов, но со тоа не се ставило крај и на Стамболовштината во Македонија. На Лазаров како голем поклоник на Стамболов очигледно не му пречело сега во отсуство на неговиот мецена, да застане зад Егзархот, кој кога станува збор за училишното дело не се разликувал многу од Стамболов. Така тој

⁵³ Вардарски (Петар Поп Арсов), Стамболовштината во Македонија..., 70; Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 86.

⁵⁴ Најчесто Македонци кои ја почитувале политиката на директорот.

⁵⁵ Вардарски (Петар Поп Арсов), Стамболовштината во Македонија..., 79-80; Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 90.

⁵⁶ Вардарски (Петар Поп Арсов), Стамболовштината во Македонија..., 78; Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 89.

уште истата година формирал еден совет којшто требало да се грижи за училишните работи во Македонија а во кој влегле и Лазаров и Шопов⁵⁷ за кои ширењето на бугарското сознание кај Македонците биле од врвен приоритет во просветата. Затоа и Поп Арсов саркастично вели дека разликата помеѓу Егзархот Јосиф I и Стамболов била само во расото и калимавката.⁵⁸ Ако се земе в предвид дека и Стамболов сакал да ја централизира училишната власт преку Училишниот оддел откинувајќи ги училиштата од општините, а и Егзархот тоа настојувал да го направи преку општините наложувајќи свои владици и претседатели, споредбата на Поп Арсов секако е издржана.

Но и Егзархот и неговата политика како и Стамболов на нож ќе биде пречекана од младата МРО, и нејзините членови именувани како сепаратисти. А, „сепаратистите“ имале за цел враќање на слободата и на старите права на црковно-училишните општини, бидејќи самоуправувањето би им дало живот на општините. На тој начин граѓаните директно би биле вклучени во управувањето на истите, што значи дека би се зголемил и нивниот интерес за општинските работи, меѓу нив и за училиштата. Тоа би придицело во догледно време општините да бидат одговорни за издржување на училиштата, што значи дека и одговорноста и заинтересираноста на граѓаните за училиштата би била поголема, а не како дотогаш препуштена само на волјата на Егзархот. Со тоа би се зголемил и квалитетот на „партиите“ кои на изборите би понудувале подобри листи и кандидати кои би се грижеле за училиштата и народната просвета, бидејќи иако османскиот закон велел дека општините се одговорни за училишните работи, сепак начинот на нивното недемократско раководење не оставал простор за нивен напредок.⁵⁹ Така директорот на солунската егзархиска гимназија со амин на Егзархот продолжувал со непризнавањето на пансионската комисија иако тоа се косело со сите акти на Егзархијата, а Егзархот пак од друга страна во

⁵⁷ Атанас Шопов (1853-1922), секретар на Бугарската егзархија (1884-1897), потоа бугарски конзул во Солун. Напишал неколку книги за Македонија во кои се обудува да го докаже бугарскиот карактер на истата.

⁵⁸ Вардарски (Петар Поп Арсов), Стамболовщината во Македонија..., 83; Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 91.

⁵⁹ Вардарски (Петар Поп Арсов), Стамболовщината во Македонија..., 85; Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 92.

епархијалните совети на општините именувал свои послушници за управници владици и инспектори кои немале никаква програма која би ја спроведувале, туку без поговор ги спроведувале наредбите на Егзархот. Најголем дел од нив кои биле на раководни позиции биле од Бугарија, а само мал дел Македонци и токму кај дел од нив се јавил отпор кон егзархиската политика во Македонија. Таков е случајот и со скопскиот митрополит Теодосиј Голганов кој отворено му се спротиставил на претседателот на скопскиот епархијален совет кој бил со истечен мандат - владиката Максим.⁶⁰ Во исто време и во Солунската пансион настанал бунт на учениците, по што се затворил целиот седми клас. По 3-4 дена се смирил бунтот, учениците се вратиле, а учителите се правеле како ништо да не било.⁶¹ Главната улога секако ја одиграл директорот Сарафов. И во двата случаја самоволијата на двајцата управници биле толерирани па и поттикнувани од Егзархот. И кога младата македонска интелигенција ќе го кренела гласот против ваквите самоволија им било возвратено: вие Македонците сте вагабонти, подлечи, сепаратисти, вам никако не ви се погодува, вам ви е лош и владиката Максим и интелектот Сарафов - луѓе со славно минато. Како е можно тоа? Овде Поп Арсов повторно на помош го повикува својот досетлив хумор па одговара: Секој човек си има свое поле за работа. Нека си ја гледа Сарафов канцелираијата а Максим да си проповеда во црквата. Така и Максим ќе биде добар и Сарафов арен.⁶² Но ниту Максим си ја гледал црквата, ниту Сарафов канцеларијата па владиците како Теодисиј Голганов и учителите кои ги споделувале идеите на МРО се нашле на

⁶⁰ Митрополитот Теодосиј уште пред појавата на МРО негативно се изјаснил за бугарската Егзархија и Егзархот и неговата политика. Така во писмото до архимандритот Дионисиј од 22 јуни Теодосиј вели: „...Така и нашата света Егзархија на чело со блажениот Егзарх Јосиф I прави севможно да го убеди кутриот македонски народ дека му го мисли доброто, дека се грижи за неговата сегашност и иднина и дека сака да го извади од темнината на националното неосознавање и од него да создаде свети Бугари. А не треба многу да те убедувам, премил брате во Христа, дека светата наша Егзархија со својата црковна и просветна дејност тука во Македонија врши всушност најмизерна задача, му го одзема името на еден народ и го заменува со друго, му го одзема мајчиниот јазик и го заменува со туѓ, за да обезбеди на својата влада и своите бугарски чорбаци да си ја прошират трговијата и на туѓа територија. А како ова ќе го наречеш брате, ако не ново ропство, пострашно од турското. Турците земаат имоти и животи на рајата, но не посегнуваат врз неговиот дух. Тие го уништуваат телото, но духот го почитуваат. А нашата света Егзархија го убива она другото, постојаното. Тоа ли е братски и христијански однос?...“. Документи за борбата на македонскиот народ..., т.1, 288-289.

⁶¹ Вардарски (Петар Поп Арсов), Стамболовштината во Македонија..., 88; Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 103.

⁶² Вардарски (Петар Поп Арсов), Стамболовштината во Македонија..., 95.

удар од двајцата, секако со благослов на духовниот водач кој со недоверба гледал во Македонците и имал сомнеж во нивниот патриотизам.

Затоа и Петар Поп Арсов повикува: *„На помош, сите чесни Македонци! Елате да ги спасиме општините кои умираат во Македонија, со што сакаат да не претворат во мртов труп, за да си играат со нас, како што сакаат нашите браќа... И понатаму продолжува: „Во општината нашиот народ бил слободен, макар под грчки владика да размислува за поддршката управувањето на училиштата, црквите и манастирите и други народноопштествени прашања; овде народот се воспитувал на општественост, на хуманизам, не грижејќи се единствено за личниот материјален поминок; овде, во тој единствен наш парламент, се закрепнувал и зачувал стариот словенски демократски дух на нашиот народ – основата на патријархалниот словенски совет... И имено таа наша општина – единствената народна институција, која што ја зачувала нашата национална и човечка физиономија за време на петстогодишниот период, Егзархијата се обидува да ја претвори во нула, да ја задуши, да го задуши народниот дух!!!... Токму таква е и нашата положба ни даваат пари за да не убијат... По ѓаволите со тие пари ако ги убиваат нашите општини и им натрпуваат семожни председатели, владици, директори, учители и сл., за да ги контролираат сумите⁶³- единствениот мотив на бугарската пропаганда...“.*⁶⁴

Овде ќе направиме мала временска дигресија за да ја покажеме истомисленоста на основачите на МРО во поглед на просветното дело. Во случајот ќе го видиме ставот на Даме Груев по ова прашање, изнесен во писмото до неговиот другар Никола Дејков од 7 февруари 1894 г. Тој истакнува дека училиштата во Македонија при постојната егзархиска управа биле *„сосема штетни за земјата, бидејќи тие можеле само да ја исцедат земјата од нашите млади сили и да го погубат духот меѓу задржаното население...“* МРО, откако ги согледала последиците од таквата образовна политика, си ја поставила за цел

⁶³ Се однесува на сумите пуштени од Училишниот оддел во Цариград за издршка на бугарските училишта во Македонија.

⁶⁴ Вардарски (Петар Поп Арсов), Стамболовщината..., 86-95; Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 93;

мислата за „самостојно работење“. Според Груев, МРО своето внимание го насочила кон училиштата бидејќи тие се основата на сè, а таа тема може да биде достапна за секого.⁶⁵ Во брошурата на Петар Поп Арсов пак ги наоѓаме следните редови: „...треба да се работи така што општините лека полека сами да ги поддржуваат училиштата и да се дава предност на месната интелигенција, од чијашто средина да се избираат и училишта и директори и архимандрити и владици, итн., - дека училиштата, со еден збор, како што се поставени сега, ги немаат предвид интересите на земјата за која навидум постојат.“⁶⁶ Сличноста на ставовите на двајцата основачи по ова круцијално прашање е евидентна. Тоа е и една од причините за брзиот пробив на идеите на МРО меѓу граѓанството, а воедно и за опаѓањето на влијанието на Сарафов и на проегзархиската „партија“ во Солун. Тоа особено се намалило во наредната 1895 година, по повторените избори и повторната победа на листата МРО и продолженото терање инает на Сарафов со непризнавањето на пансионската комисија. Не помалку за тоа, како што споменавме придонело и раширувањето на брошурата на Поп Арсов, со што граѓанството во Солун па и во другите поголеми градови во Македонија имало можност многу подобро за се запознае со егзархиската политика во Македонија а авторот секако знаел како да допре до читателот, што за МРО значело и човек плус во веќе започната борба за преземање на црковно училишните општини.

4. Иако центарот на борбата против бугарската политика и Егзархија бил во Солун, соодветно на тоа и првите успеси Организацијата ги прокнижила токму во центарот на османска Македонија, идеите и целите на Организацијата по однос на црковно-училишното дело брзо се прошириле и во другите поголеми центри. За тоа влијаеле повеќе фактори.

Како прво, добрата организираност, енергичност и личните квалитети на основачите на МРО кои уште на почеток агитирајќи во Солун - град во кој се собирале еснафи, трговци и интелигенција од цела Македонија, придобивајќи ги

⁶⁵ В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 112, бел. 27.

⁶⁶ Вардарски (Петар Поп Арсов), Стамболовштината..., 51; Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 80.

овие слоеви на некој начин го посеале семето за проширување на МРО и нејзината политика во внатрешноста. Исто така за време на една од предвелигднеските советувања на МРО било одлучено да се направи обиколка во внатрешноста и да се остварат контакти со познати луѓе за понатамошна агитација, при што одлуката за тој потфат паднала на Христо Татарчев, Даме Груев и Иван Х. Николов. Притоа Татарчев требало да ги посети местата на линијата Солун – Кукуш – Дојран; Даме – Солун – Воден – Битола, а Хаџи Николов – Солун – Криволак – Градско – Велес – Скопје.⁶⁷ Пред тоа пак, зимата, Татарчев заминал сам во Воден каде што се обидел да влијае во полза на Организацијата кај оние коишто биле против Егзархијата и во тој контекст бил особено задоволен од фамилијата Занешеви.⁶⁸ Ваквите излети на основачите надвор од Солун придонеле да се раздвижат масите во местата кои што ги посетувале тие.

Иако заслугата на дејците на МРО за ширење на своите идеи во македонските градови и села надвор од Солун е исклучително голема, сепак за тоа тие имале огромна помош од Егзархијата која со својата политика си создала доволно голем број на непријатели во почетокот на 90-те години од 19 век, што секако претставувало плодна почва за агитацијата на МРО. За таквата ситуација сведочи и Ѓорче Петров кој вели дека околу 1890 година во сите поголеми бугарски центри⁶⁹ имало *настроеност кај младината против владиците, општините, егзархиските учители и службеници, и една струја против посеганјата на Егзархијата бесконтролно да господарува во црковните и училишните работи во земјата.*⁷⁰

Инертноста на Егзархијата и нејзиниот апарат не и дозволувала да насети дека зад првичните успеси на Организацијата се крие нешто поголемо. Тие во почетокот сметале дека „сепаратистите“ не се толку сериозни и дека нивната дејност се сведува само на Солун каде што сакаат да се здобијат со внимание и популарност помеѓу граѓанството. Поради тоа тие и не очекувале некои особени

⁶⁷ Спомени на И. Х. Николов... 56.

⁶⁸ Спомени на д-р Х. Татарчев, 335.

⁶⁹ Населени места во Македонија со мнозинско егзархиско население.

⁷⁰ Ѓорче Петров, Спомени. Кореспонденција, Вовед, коментар и редакција проф. Љубен Лапе, Култура, Скопје, 1984, 48.

резултати, бидејќи сметале дека населението нема да тргне по таквите „лесни“ луѓе.⁷¹ Меѓутоа како одминуvalo времето приврзаниците на МРО станувале се побројни, па неминовно било нејзиното влијание да го почувствуваат и „проегзархистите“. Поради тоа тие решиле да испитаат до кој степен тоа е рашиерено и дали има потреба да се преземаат понатамошни мерки за сузбивање на истото. За таа цел, во 1895 година Коне Самарџиев еден од позначајните претставници на егзархиската „партија“ во Македонија, во 1895 година бил испратен да направи обиколка во Македонија за да подразбере колку делото и агитацијата на МРО има фатено корен надвор од Солун. Неговата обиколка опфатила повеќе позначајни македонски центри, како Битола, Скопје, Лерин, Воден, Костур, Охрид, Ресен, Крушево, Прилеп, Велес, Штип, Струмица, Гевгелија. Неговиот заклучок бил дека агитацијата зела многу широки размери и дека пуштила гранки и по селата, и особено со идеите на МРО била заразена младината која била силно вовлечена во делото.⁷² Секако таа слика не се вклопувала во првичната претстава на Егзархијата за „сепаратистите“ од Солун и била многу посериозна од тоа што тие си го замислувале. Затоа нив ги фатило страв и паника бидејќи ако работата продолжила да се развива во тој правец и со таков интензитет, училишното дело би паднало во рацетете на „вагабонтите“. И не само тоа, постоела опасност да се разнишаат столбовите и на целиот егзархиски систем во Македонија. Поради тоа и Самарџиев гласно и јавно зборувал: „Овие убави села ќе бидат упропастени, крепете ги црквите и училиштата. Бугарија има 200.000 штика и со нив ќе се ослободи Македонија“.⁷³ Овој став на Самарџиев само ги потврдува дијаметрално спротивставените ставови на Организацијата⁷⁴ и Егзархијата околу тоа кој треба да раководи со училишното дело во Македонија, аналогно на тоа и од каде треба да дојде слободата на Македонија. Од овој момент настанал и пресврт во политиката на Егзархијата спрема Организацијата. Велиме политиката бидејќи од овој момент Егзархијата повеќе смислено и плански ќе

⁷¹ Исто, 61-62.

⁷² Исто, 62-63

⁷³ Исто, 63.

⁷⁴ Токму во овој период се никулците на именувањето на МРО како „Организација“ од страна на Егзархијата и нејзините протагонисти, што секако е резултат на ширењето на МРО надвор од Солун во внатрешноста на Македонија.

делува во насока да го елиминира, или во најмала рака да го намали влијанието на МРО.

Една од тактиките на егзархиските луѓе била да се привлечат дел од луѓето на МРО и со тоа тие да ја преземат контролата над Организацијата. За таа цел веднаш по обиколката на Самарџиев тие се обиделе да ги врбуваат Ѓорче Петров, Пере Тошев и Христо Матов, сметајќи ги за „размуни“ луѓе со кои може да се преговара. Но Ѓорче и Пере ја прозреле намерата на егзархистите и ѝ предложиле и тие да се вклучат во делото, на што Самарџиев одговорил дека тие би сакале, но не можеле да работат заедно со „вагабонти“.⁷⁵

5. Преземањето на црковно-училишните општини од рацете на егзархиските чиновници, за Организацијата секако значело и зголемување на бројот на своите членови. За да ја достигне критичната маса, која би претсатвувала база за натамошно ширење, Организацијата сепак морала да најде начин како во почетниот период набрзина да привлече привразаници кои би помогнале во остватувањето на тој потфат, бидејќи егзархискиот апарат во Македонија бил доста разгранет и тешко дека можел да биде срушен без добра организираност на поголема група на луѓе.

За полесно и побезболно да ги протурка своите идеи кај поширока група на луѓе, МРО во почетниот период се одлучила за отворање на вечерни и неделни училишта. Секако дека МРО размислувала и за издавање на свој орган, но и за тоа како што вели Груев „пред сè треба да се создаде кој да го чита“.⁷⁶ Всушност Даме е и еден од родоначалниците на идејата за отворање на вакви училишта, а и самиот тој уште кога бил учител во родното Смилево 1891-1892, и пред формирањето на МРО отворил вечерно училиште. Училиштето било за возрасни и за ученици кои веќе го завршиле IV одделение. Во тоа училиште Даме држел предавања од разни области (предмети) како историја, географија, музика, јазици, аритметика и сл. Освен тоа Даме се покажал и како добар драматург бидејќи основал драмска

⁷⁵ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 64.

⁷⁶ В. Ѓорѓиев, ВМРО 1893-1903..., 55.

секција и сам подготвувал драмски дела за мештаните. Исто така месната библиотека ја збогатил со нови книги и периодични изданија.⁷⁷

Но, како и сè останато кога се работи за МРО и нејзините почетоци, така и отворањето на првото неделно училиште кое било продолжение на вечерното⁷⁸ се врзува за градот Солун. Идејата за неговото формирање дошла уште на една од првите седници по формирањето на МРО. Училиштето имало за цел описменување на неписмените и недоволно писмените, но имало и скриена цел – да се испитаат гледиштата и ставовите на членовите и доколку тие биле во склад со ставовите на Организацијата да се посветат во делото.⁷⁹ За учители и раководители на училиштето биле определени Даме Груев и Лазар Димитров. Програмата во училиштето се состоела од малку читање и сметање, а учителите повеќе простор оставиле за читање и раскажување на теми како: Француската револуција, обединувањето на Италија, хероите како Џузеппе Гарибалди и воопшто за глобалните востанија и револуции.⁸⁰

Поволни услови за отворање на неделно училиште во учебната 1894/1895 година се создале и во градот Штип. Тоа пред сè се должи на фактот што во таа година учител во Ново Село бил Даме Груев, а истата година како егзархиски учители му се придружиле кукушаните Туше Делииванов и штотуку посветениот во делото Гоце Делчев. Имено, ваквиот случај не е карактеристичен само за Штип, туку можеме да кажеме дека генерало во поголем дел од населените места каде што МРО за свои членови имала учители во егзархиските училишта ширум Македонија, Организацијата покрај проповедањето на своите идеи меѓу учениците за време на редовната настава, се обидела да отвори вечерни или неделни училишта, чишто организатори и раководители биле истите нејзини учители. Тоа што во тој момент Штип ги примил великаните на македонското ослободително движење само го нагласува значењето на тоа училиште. Неделното

⁷⁷ Александар Трајановски, Даме Груев како учител во Битола. Даме Груев во македонското националноослободително движење: тркалезна маса по повод 80 годишнината од загинавањето (Битола-Демир Хисар 9 и 10 ноември 1986 г.), одговорен уредник Манол Пандевски, МАНУ, Тетово, 1989, 172, бел. 14.

⁷⁸ В. Ѓорѓиев, ВМРО 1893-1903..., 48.

⁷⁹ Спомени на И. Х. Николов, 53. Иллюстрация Илинденъ, Книга 2, София, февруарий, 1936, 6.

⁸⁰ Спомени на И. Х. Николов, 53.

училиште во Штип било отворено по Божиќните празници во почетокот на 1895 година, со несебична помош на претседателот на штипската училишна управа Тодор Лазаров. Во работата на училиштето учествувале тројцата учители. Со својата харизма и начин на предавање и овде се истакнал Даме Груев, па самиот Делииванов раскажува дека кога Даме предавал „повеќето од граѓаните ги напуштале другите предавања и се трупале да го слушаат него“.⁸¹ Предавањата главно биле за: обединувањето на Италија, обединувањето на двете Бугарии, Американската револуција, италијанските револуционери Гарибалди и Мацини и сл.⁸² Фактот што и самиот Д. Груев студирал историја, во голема мера му ја олеснувала оваа работа, па неговите предавања биле магнет за публиката. Откако дејците на МРО со ваквите предавања привлечле доволно голем број на слушатели тие почнале да организираат и театарски претстави како „Иванко“ и слични револуционерни пиеси на кој освен „Тројката“ зел учество и учителот Ѓурков.⁸³ За тоа дека освен едукативен неделното училиште имало и забавен карактер говори фактот дека граѓаните-ученици по завршувањето на предавањата не си заминувале дома, туку се собирале во салата на училиштето и продолжувале со по некоја песна.⁸⁴ Поради ваквата работа на училиштето и многу од околните места посакале да отворат вакви училишта, а сите тие биле отворани под инструкциите на „Тројката“.⁸⁵

За контакти со селаните биле користени пазарните денови, а средбите се одржувале во општинската канцеларија која била во училишниот двор. За заштита од власта, како изговор се користеле разни легални поводи, како на пример за вули, разводи, поплаки од учители, набавка на свеќи и слично.⁸⁶ На истиот начин во овој период вакви клонови на штипското училиште биле отворени и во

⁸¹ Гоце Делчев. т. 3. Во спомените на современите, редакција Христо Андонов – Полјански. Спомени на Туше Делииванов. Серија: Гоце Делчев: кон стогодишнината од раѓањето на Гоце Делчев (1872-1972), Култура, Скопје, 1972, 45; В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 138, бел. 142.

⁸² Спомени на Дамян Груев, Борис Сарафов и Иван Гарванов, съобщава Л. Милетич, София, 1927, 19.

⁸³ Исто; В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 138, бел. 143.

⁸⁴ Гоце Делчев. т. 3. Во спомените на современите..., Спомени на Т. Делииванов, 45.

⁸⁵ Исто, 55.

⁸⁶ В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 138, бел. 144.

Радовиш, раководено од учителот Станков, како и во Винаца на чело со Александар Чакаров.⁸⁷

Во есента 1896 година, било отворено неделно училиште и во градот Банско. Тогаш во ова големо богато македонско село по учителствувањето во Штип се нашол Гоце Делчев и таму се задржал сосема кратко пред да биде префрлен на постот задграничен претставник во Софија. Исто како и во другите училишта и овде главно се зборувало и се држеле предавања за животот и делата на познатите револуционери како Ботев, Гарибалди и др.⁸⁸ со што се целело кон подигнување на борбениот слободарски дух кај Македонецот. Овде локалниот учител Д. Молеров ги составил дијалозите „Стариот даскал“ и „Новото учење“, што на сцената ги изведувале самите ученици, раководени од авторот. Ваквите претстави биле магнет за жителите на Банско, па училишната сала била секогаш преполна кога на репертоарот била некоја од претставите.⁸⁹ Карактеристично за училиштето во Банско е тоа што овде се вршела и методолошко-педагошка подготовка, како за постарите учители кои не поминале низ редовни училишта, така и за помладите кои немале доволно искуство. За таа цел се држеле предавања на кои на учесниците на „курсот“ им се објаснувале новите методи во наставата.⁹⁰

Вакви училишта никнувале како печурки по дожд низ целата територија на Македонија, многу брзо откако во местото ќе се формирал револуционерен кружок, или пак група на луѓе посветени во делото. Карактеристичен е примерот во Струга каде во 1896 година било основано и женско неделно училиште, кое било раководено од Славка Чакарова.⁹¹ Тоа недвосмислено говори за улогата посветеноста на жените во МРО уште во нејзините први години на дејствување.

Училишта од ваков тип функционирале и во периодот којшто ја надминува хронолошката рамка на ова поглавје. Такво на пример е Неделното училиште во Битола (1898/99 година). Со оглед на тоа дека функционирање на вечерните и неделните училишта одлучивме да го изложиме и образложиме во ова поглавје,

⁸⁷ Спомени на Д. Груевъ..., 19.

⁸⁸ Манол Пандевски, Учителското движење во Македонија (1893-1912), Култура, Скопје, 1962, 20.

⁸⁹ Исто, 21.

⁹⁰ Исто

⁹¹ М. Матов, Комитата раскажува..., 41

овде ќе ги прикажеме и активностите на Неделното училиште во Битола. Таму неприкосновен во тој период бил Даме Груев. Тој заедно со М. Герџиков и В. Пасков, и со нивните сказни кои имале „револуционерно-воспитни“ тенденции, масовно го привлекувале битолското граѓанство. Така, на пример, В. Пасков одржал предавање на библиска тема „Распрснувањето на Евреите и плачот на пророкот Еремија“, а нормално, заклучокот од приказаната - „Да не бидеме Еремиевци.“⁹²

Освен тоа наставниците и учениците биле ангажирани за изведување на аматерски претстави како на пример „Благородник“ и Гетеовиот „Егемонт“.⁹³ Овие претстави на прв поглед се чинеле бесцелни, но многу поважно од самите пиеси и нивната содржина била пораката којашто „актерите“ сакале да ја пренесат. Така во Гетеовиот „Егемонт“ е прикажана борбата на Холанѓаните предводени од Егемонт против шпанскиот крал Филип II. Иако Егемонт нема ништо заедничко со Македонците и македонската историја, сепак алегоријата и пораката се јасни - Шпанците против кои се бори Егемонт се тираните на македонското население – Турците, а Егемонт е анонимниот Македонец, којшто во иднина ќе биде предводник во разрушувањето на Османлиската Империја.⁹⁴

Вечерните и неделните училишта одиграле важна улога во развојот на МРО и во будењето на македонското население. Иако тие функционирале доста кратко и обично биле затворани неколку месеци по нивното отворање, сепак користа од нив била повеќекратна. Прво, биле центри за описменување на голем број на луѓе кои инаку немале можност да се здобијат со овој благодет. Исто така поради интересниот за масите начин на работа на учителите членови на МРО, во нив биле привлечени голем број на луѓе⁹⁵ кои стекнале доверба во нивните водачи-учители.

⁹² В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 232, бел. 64; Христо Силянов, Освободителните борби на Македонија, т. 1, фототишно издание, София, 1933, 110, бел. 1.

⁹³ В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 232, бел. 65.

⁹⁴ Христо Силянов, Освободителните борби на Македонија, т. 1..., 26; В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 233, бел. 66.

⁹⁵ Освен во вечерните и неделните училишта учителите членови на МРО применувале поинакви методи на работа и во егзархиските училишта и гимназии каде што редовно предавале. Тие таму излегувале од вообичаената и досадна егзархиска шема на предавање на материјалот, кој била непроменета подолг временски период. Така, на пример, Ѓорче Петров ни го доловува истото низ примерот на своето учителствување во егзархиската гимназија во Солун (1895-1896): „Предавав

И можеби најважно Организацијата можела да го опипа пулсот на народот за целите кои тие ги гонеле, и секако „благонадежните“ да ги придобие и инкорпорира во своите редови.

Поради масовниот одзив на народот а посебно на младите поинтелегентни сили, Егзархијата многу бргу разбрала за работата на овие училишта раководени од МРО. Затоа егзархиските кругови се решиле да го копираат примерот на МРО и со тоа да го поткопаат нејзиниот авторитет, посебно на ЦК во Солун. За таа цел Кнчов и неговите приврзаници свикале состанок на учителите во Солун, на кој предложиле солунското неделно училиште да го направат централно, мислејќи дека тоа ќе падне во нивни раце, бидејќи според нивните пресметки повеќето учители и повидни граѓани биле на нивна страна. На сличен начин тие сакале да основаат и читална кој би била централна и од неа би се раководеле сите читални во Македонија.⁹⁶ Ваквиот план, тие го поднеле на општо учителско собрание во Солун и истиот бил примен од мнозинството. Сепак Ѓорче Петров ја насетил нивната намера и предложил прво да се формира неделното училиште во Солун без да се споменува организирањето на некакви читални, а потоа да се размислува дали тоа ќе биде централно или не. Егзархистите не ја сфатиле докрај идејата и по настојување на Ѓорче го прифатиле неговиот предлог. Потоа било свикано општо собрание на околу 30-40 повидни граѓани за да се формира неделното училиште. Притоа егзархисти презеле мерки најголем дел од присутните да бидат нивни симпатизери. Но, од друга страна и МРО презела широка агитација па така собранието станало доста поголемо и било решено во него да земат учество сите присутни. На крај било формирано неделното училиште а за негов претседател бил назначен Христо Татарчев а на должноста секретар бил поставен Ѓорче

географија и се занесував и нив ги занесував. На пример, кога зборував за „управата“ јас им зборував четири урока и, се разбира, трите за турското владеење. Учениците просто голтаа. Во урокот за занаети, трговија и земјоделство, јас во осум часа расправав надвор од тоа големи подробности. Тоа силно ги настројуваше учениците. Имаше меѓу нив и чисто револуционерен кружок и по решение ние ги примаавме за членови од четврти клас нагоре“. Ѓорче Петров, Спомени. Кореспонденција..., 67-68. Сличен начин на работа имале и другите учители членови на МРО- Даме Груев во Штип, Гоце Делчев во Штип и Банско, Пере Тошев во Битола итн.

⁹⁶ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 68.

Петров. Со тоа намерата на егзархистите била осуетена, па тие веднаш се откажале од училиштето.⁹⁷

Ваквото однесување на Егзархијата е само е еден од начините на коишто таа се обидела да ја сузбие Организацијата. Преместувањето на учителите од едно на друго место, ќе стане вообичаена пракса на Егзархијата веднаш откако таа ќе намирисала дека некој од нејзините вработени ја „задојува“ младината со идеи штетни за нејзиното опстојување. Во поекстремните случаи учителите на Организацијата дури и останувале без работа. На голем удар на Егзархијата и нејзините приврзаници, особено на Коне Самарџиев се нашол и И.Х. Николов. Тој како сопственик на книжара му бил трн во око на Коне Самарџиев кој дотогаш држел монопол во оваа дејност, при што учебниците ги продавал по многу висока цена а и доставата редовно му доцнела. И. Х. Николов пак истите книги кои ги печател Коне, ги продавал по многу пониска цена⁹⁸ и навремено ги доставувал до своите нарачателите. Тие дури тогаш сфатиле со каква измама се служел Самарџиев и за колку тие биле оштетени во годините кога биле негови муштерии. Затоа и голем број на училишта и приватни корисници се свртеле кон книжарницата на Хаџиниколов. Од тоа секако претрпел бизнисот на Самарџиев, кој за краток временски период бил принуден да го јаде срамот од луѓе на Организацијата. Прво неговиот работник Даме Груев имал поголем углед меѓу младите граѓани во Солун од него, а сега и книжарницата на Хаџиниколов сериозно му се заканувала да му го расипе бизнисот. Затоа тој се обидел преку посредник да го наговори Хаџиниколов да ја затвори книжарата, притоа ветувајќи му учителско место во Солун и тоа не со 110 лири плата колку што добивал порано, туку со 150 лири.⁹⁹ Исто така луѓето околу Самарџиев го „советувале“ да ја премести книжарата надвор од Солун, бидејќи таму нема да просперира покрај самарџиевата, што немало никаков економски и здраворазумски резон, па се разбира Хаџиниколов ги одбивал таквите понуди. Поради тоа Самарџиев и егзархистите уште поостро се

⁹⁷ Исто.

⁹⁸ За споредба читанката за второ одделение на Самарџиев чинела 7 гроша, а на Хаџиниколов 3 гроша; читанката за трето одделение пак кај Самарџиев се купувала по цена од 8, а кај Хаџиниколов била 5 гроша. Спомени на И. Х. Николов..., 57.

⁹⁹ Исто.

нафрлиле кон него и кон Организацијата, секојдневно служејќи се со навреди и клевети против луѓето на Организацијата.¹⁰⁰

Како и да е, агитацијата, активноста и ентузијазмот на дејците на МРО во првите години пред сè на просветен план „ја скриши тврдоста на интелигенцијата да се заслушува во религиозно – духовните претставници на земјата и од коренот ги растресе широките народни маси, разбудувајќи го во нив сознанието за една поубава – во зависност од трудот и жртвите човечка судбина.“¹⁰¹

¹⁰⁰ Исто, 58.

¹⁰¹ Спомени на д-р Х. Татарчев, 338.

2.2 МРО и просветната политика (1896-1903)

1. Првите години по основањето МРО во најголем дел ги посветила на просветата, односно во борба со Егзархијата за преземање на црковно-училишните општини и рушење на нејзиниот за'рѓан училишен систем. Насочувајќи ја скоро целата своја енергија на тој план Организацијата постигнала значителни резултати на тоа поле за кои зборувавме во претходното поглавје. Ако во почетниот период Организацијата се одликувала со голем степен на конспиративност и воглавно била малку позната за официјалните кругови во Империјата, а уште помалку биле познати нејзините цели и идеи, во периодот кој ќе биде разгледуван во ова поглавје таа ќе го симне превезот на анонимноста. Како прво нејзините цели ќе и станат кристално јасни како на разгранетиот егзархиски систем во Македонија, така и на официјалните претставници на Кнежеството Бугарија во Македонија, но и на самата кнежевска влада, министри итн. Од друга страна, како резултат на примањето на нови членови, основањето на нови месни комитети и нејзиното квантитативното ширење, Организацијата ќе биде се поподложна на разни афери, како што е примерот со Виничката афера¹⁰², по која османските власти ќе разберат за суштествувањето и делувањето на МРО. Од тогаш ќе започне еден силен притисок од страна на османските власти за сузбивање на оваа илегална Организација на нејзината територија. Впрочем како резултат на Виничката афера и иследувањето на османските власти биле уапсени голем број од активните членови и значајни кадри на Органзизацијата, меѓу кои и Петар Поп Арсов кој бил испратен на заточение во Подрум Кале.¹⁰³ Од овој период Органзизацијата ќе стане позната и на меѓународниот фактор, посебно на соседните балкански држави Србија и Грција кои секако имале различни размислувања за иднината на Македонија од оние на МРО. Ако на ова ги додеме и

¹⁰² Види: Александар Апостолов, Виничката афера: прво масовно разоткривање на Тајната македоноодринска револуционерна организација, Скопје, 1977.

¹⁰³ Види: Ванчо Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов. Прилог кон проучувањето на македонското националноослободително движење, Скопје, 1997, 81-82.

односите „топло-ладно“ на МРО со ВМК¹⁰⁴, очигледно е дека Организацијата сè повеќе го зголемувала кругот на своите непријатели и требало да изнајде одбранбени механизми кои би го осигурале нејзиното постоење а потоа и делување на терен. Поради тоа таа и морала да ја распореди и насочи својата енергија и ресурси кон повеќе правци што секако имало влијание и се одразило на нејзината просветна политика.

2. Новонастаната ситуација барала од МРО да ги екипира своите раководни сили и да донесе одлуки за иднината на Организацијата. За таа цел за време на велигденската ваканција 1896 година,¹⁰⁵ во Солун бил одржан Солунскиот конгрес. Во работата на конгресот, покрај членовите на ЦК присуствувале и раководителите на позначајните центри.¹⁰⁶ Од овој конгрес Организацијата излегла со ново име – ТМОРО (Тајна Македоно – Одринска револуционерна организација, но многу поважна одлука била отварањето на вратите за влез во организацијата на сите незадоволни елементи во Македонија и Одринско, без разлика на нивната народност.¹⁰⁷ Ова претставува пресвртен момент во историјата на македонското револуционерно движење, а во исто време и една неопходност која морала да се случи за да може Организацијата да се соочи со сè поголемите предизвици кои биле на повидок.

Во однос на политиката кон Егзархијта, Пере Тошев на конгресот реферирал за дејствувањето на егзархиската група во Солун и за преговорите кои тој ги водел со нив со цел да се постигне помирување. На почетокот Пере информирал дека преговорите со нејзиниот претставник Коне Самарџиев се во ќор-сокак, но за да избегне конфликт тој заедно со Христо Матов бил задолжен да ги продолжи контактите и за време на Конгресот и да се најде модул за нивно привлекување во Организацијата. Но кога тие побарале да добијат раководни функции во

¹⁰⁴ Повеќе за односите на МРО со ВМК види, В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 265-273.

¹⁰⁵ Подетално за точното датирање на Солунскиот конгрес види, В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 161, бел. 78.

¹⁰⁶ Според Ѓорче Петров во неговата работа учествувале 15-16 души. Од нив познати се имињата на: Христо Татарчев, Даме Груев, Андон Димитров, Иван Хаџи Николов, Христо Батанџиев, Ѓорче Петров, Гоце Делчев (делегат од Штип), Христо Матов (Скопје), Пере Тошев (Битола), Петар Поп Арсов (Прилеп), Кирил Прличев (Воден), Благоја Калејчев (Сер), Велко Думев (Велес), Христо Поп Коцев (Одрин) и Димитар Љапов (Цариград). В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 161, бел. 79.

¹⁰⁷ Д. Димески, Солунските конгреси..., 24.

Организацијата, застапеност во окружните комитети, па и во самиот Централен комитет, Пере конечно ги прекинал контактите со нив, и воедно за тоа го известил конгресот, напоменувајќи дека со нив е невозможно да се постигне договор. Затоа Конгресот по тоа прашање донел одлука, со егзархистите како група да се прекинат натамошните разговори, но поединечно им се оставало шанса и можност да се приклучат кон Организацијата доколку ги почитуваат нивните услови и начела.¹⁰⁸ Тоа во суштина би значело прифаќање на егзархистите на децентрализаторката политика на Организацијата во однос на училишното дело, што било тешко за очекување.

3. Како и да е, Организацијата продолжила со својата политика на неспроведување и заобиколување на наставните програми на Егзархијата. Учителите членови на Организацијата секаде каде што биле на пост вешто знаеле на часовите да го предаваат тоа што тие сметале дека е важно за младината во Македонија. Тоа секако не останало незабележано од страна на Егзархијата која се обидела да го спречи негативниот за неа тренд во однос на училишното дело. Така организациските учители многу често биле преследувани од владиците и архиерејските намесници. Во приватниот живот пак, по Виничката афера по правило тие биле следени и од османските власти, кои насетувале од каде доаѓа опасноста по нејзиниот поредок. Така може да се каже дека ТМОРО на некој начин ги осојузила Егзархијата и османските власти и направила еден вид на неприродна коалиција помеѓу нив.

Егзархијата имала практика во почетокот на секоја учебна година, а често се случувало и во текот на учебната година да испраќа долги окружни писма до училишните управи. Во тие писма организациските учители редовно биле обвинувани дека кај децата всадувале атеизам; не оделе во црква, а што е уште полошо не ги воделе и учениците на црковна служба; им давале на учениците да учат стихови со револуционерна содржина и сл.¹⁰⁹ Исто така учителите биле обвинувани дека ја запоставиле „националната“, бугарска историја во наставата за

¹⁰⁸ Михајло Миноски, Петар-Пере Наумов Тошев: совеста на револуционерна Македонија, ДАРМ, Скопје, 2013, 41, бел. 245.

¹⁰⁹ М. Пандевски, Учителското движење..., 41.

сметка на часовите од општа историја. Во други писма, обвинувањата биле насочено на тоа што учениците дури и по завршувањето на средните училишта не го владееле и не го употребувале бугарскиот јазик надвор од училиштето, при што се барало строго да се прекине со ваквата практика. Генерално, овие окружни завршувале со заплашување на учителите и инструкции за директорите и инспекторите. Првите требало да стравуваат за својата работа а вторите будно да ја следат работата на првите, да ги санкционираат нивните грешки и да ги исполнуваат решенијата на Егзархијата.¹¹⁰

Растежот на МРО во годините по Солунскиот конгрес довел до ситуација, Организацијата да има свои приврзаници во сите делови на земјата, а нивниот број бил постојано во пораст. Имајќи во предвид дека ширењето на револуционерното дело секогаш било сврзано со учителите коишто биле организациски раководители, неминовно дошло до ситуација тие во одреден момент да дојдат во рамноправна положба а понекогаш и нивното влијание да превагне во однос на Егзархијата и нејзините претставници. Сепак, бидејќи егзархиските претставници во училишното дело во Македонија биле од повисокиот ешалон (директори, инспектори), тие користејќи се со егзархиските и султанските закони биле во можност правно да ја наметнат својата волја врз „неблагонадежните“ учители, најчесто разместувајќи ги од едно место во друго, или лишувајќи ги од својата служба. Жртва на таквата политика бил и основачот на МРО, Даме Груев кој во учебната 1897/1898 година останал без служба, со обвинение за „безбожништво“.¹¹¹

Иако во почетокот на 1898 година листата на ТМОРО победила на изборите за Солунската црковно-училишна општина¹¹² и Организацијата продолжила да реди

¹¹⁰ Исто, бел. 13.

¹¹¹ Спомени на Д. Груевъ..., 20.

¹¹² Атанас Шопов по повод овој настан на 16 јануари со писмо го известил претседателот на бугарската влада Константин Стоилов: „Господине министре, Сметам за потребно да Ви соопштам, дека завчера во недела се спроведе изборот за нови членови на Солунската бугарска општина, избор кој што вообичаено се спроведува во почетокот на секоја година. Како минатата, така и оваа година, во изборот надвладае таканаречената народна партија, предводена од д-р Татарчев и Груев. Другата партија (проегзархиската компанија) во која влегуваат речиси сите видни бугарски трговци и учители и која за свои водачи ги има книжарот Самарџиев и банкарот Кондов, речиси не зеде учество во изборите. Партијата Груев-Татарчев се

успеси на тој план, сепак разместувањето на голем број учители се заканувало да ги разниша и дезорганизира редовите на Организацијата. Затоа таа се решила да истапи против ваквата политика на Егзархијата, со тоа што таа се обидела да и диктира на Егзархијата кои учители да бидат назначени низ егзархиските училишта во Македонија. Секако овде ТМОРО имала за цел да ги протурка своите членови на учителскиот пост. За остварување на оваа цел било одлучено Ѓорче Петров да замине во Цариград на разговори со Егзархот, Јосиф I. Ѓорче за време на летниот распуст 1898 заминал во Цариград и на Егзархијата ѝ го предал полномошното со кое ЦК го ополномоштува да ѝ ги престави барањата на Организацијата. А барањата се состоеле од список од околу 70 учители за кои Оргзанизацијата бара учителски места.¹¹³ Секако дека ваквите барања не биле по мерак на Егзархот кој се бранел дека Организацијата му се меша во работите, дека дел од учителите биле компромитирани, дека еволуциониот пат е вистинскиот за учебното дело во Македонија и сл., но и самиот признал дека 45% од неговите луѓе веќе се во рацете на Организацијата.¹¹⁴ Овој исказ сам по себе говори за успехот на Органзацијата на црковно-училишен план. Во продолжение на разговорите Ѓорче во манир на голем дипломат го уверувал Егзархот дека и Организацијата се грижи за унапредување на училишното дело, и дека и таа ќе ја помага Егзархијата но таа треба да ја следи Организацијата а не обратно. Во спротивно се заканил дека ќе ги заплашат и истераат учителите што се против нив, а учениците ќе ги натераат на бунт и ќе им сутерираат да ги напуштаат гимназиите и сл.¹¹⁵

По долги натегања,¹¹⁶ сепак на крајот Егзархот попуштил и се согласил со барањата на ТМОРО. Со тоа била постигната Спогодба со која Егзархијата се согласила во почетокот на секоја учебна година да ги назначува учителите (членови на ТМОРО), на оние места што би ѝ биле посочени по однапред направен

смета за партија крајно либерална и противегзархиска, спротивставена на партијата Самарџиев-Кондов. Поимено избраните општинари се следниве: свештеник Христо, свештеник Стамат, д-р Татарчев, Т. Хаџимишев, Ил. П. Стефанов, Д. Петров, Хр. Пиперов и И. Јанулев“. В. Ѓоргиев, ВМРО 1893-1903..., 129.

¹¹³ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 112-113.

¹¹⁴ Исто, 114.

¹¹⁵ Исто.

¹¹⁶ Ѓорче се задржал во Цариград околу две недели.

список од ЦК на Организацијата.¹¹⁷ Оттогаш станало практика секоја година пред да започне учебната година Организацијата да ѝ доставува список со учители коишто Егзархијата требало да ги назначи ширум земјата. Ова секако претставува успех за Организацијата но тој е само делумен. На овој акт Јосиф I бил приморан бидејќи егзархискиот углед во Македонија постојано паѓал, од друга страна не сакал докрај да ги заостри односите со ТМОРО чие влијание растело и можело да биде фатално по него и Егзархијата. Како и да е, тој не ни помислувал докрај да биде доследен на оваа Спогодба, па на секој начин ќе се обиде да ја осуети или заобиколи.

За притисокот кој се вршел од страна на Организацијата, Егзархијата постојано ја информирала кнежевската влада, и од неа барале помош за справување со Организацијата. Поради тоа и Министерството за надворешни работи и вероисповед испратило Окружно до бугарските трговски агенти во Македонија¹¹⁸ (3 септември 1898 г.) со информации и инструкции како да се однесуваат кон ТМОРО:

...„Тој истиот „комитет“¹¹⁹ со заплашувачки писма бара од Св. Егзархија назначување на извесни лица на извесни должности. Тоа во моите очи е чисто разбојништво и ако кнежевската влада успее да фати некој од тие разбојници, бидете сигурни, дека тој ќе ја почувствува сета строгост на законот на разбојниците. Ние сме цврсто решени да не оставиме да се компромитира едно свето дело од нечесни раце. ...Училишното дело треба да се чува, колку што е можно, подалеку од Организацијата. Секое вмешување на Организацијата во делата на образованието ќе има за последица само компромитирање на училишното дело. ...Тоа ни налага за должност да бидеме многу внимателни и да го штедиме нашето учителско тело. Треба да внимаваме, така што Организацијата по никој начин да не се меша во работата на духовенството.

¹¹⁷ М. Пандевски, Учителското движење..., 18.

¹¹⁸ Бугарските трговски агенти почнале со работа пролетта 1897 година. Името трговски агенти било само параван за прикривање нејзината вистинска дејност – ширење на бугарското влијание и пропаганда во Македонија. Во тој правец една од нивните задачи била да ја парализираат МРО или пак да ја стават под своја контрола.

¹¹⁹ Се однесува на ЦК на ТМОРО.

Нашите владици, претседатели на општините, со еден збор сите духовни лица во Македонија, претставуваат една идеја и еден систем. Тие треба да се стават да работат за општото дело, така како што тие разбираат, би било престап од Организацијата, ако таа сака да им ги налага своите погледи и својот начин на дејствување. Духовенството треба да се остави на страна, тоа нека го работи она што совеста и разумот му го налагаат. Вие имате должност да го употребите сето свое влијание и сите средства, што се на ваше располагање, за да не се меша Организацијата во училишното дело и во работите на духовенството. Дејноста на духовенството и на училишното дело е јавна, нивните резултати се познати и тие и даваат полно право на нашата поддршка и сочувство. Организацијата, напротив, денес се наоѓа во сомнителни раце, а нејзините резултати до сега биле само штени. Тоа задолжително ни налага кон неа да бидеме многу скептици и сомнителни...“¹²⁰

Писмото е потпишано лично од бугарскиот премиер Константин Стоилов и сосема е јасно зошто тој ѝ ја дава целосната поддршка на Егзархијата во однос на училишното дело. Се додека Егзархијата се грижела главната цел на образовниот процес во егзархиските училишта да биде насочен кон всадување на бугарскиот идеал кај учениците, Егзархијата си ја исполнувала својта главна задача. ТМОРО, пак, како голем противник на ваквата образовна политика ќе го почувствува притисокот од бугарската влада, преку нејзините експозитури во Македонија.

4. Освен заобиколувањето на наставните програми на Егзархијата во егзархиските училишта во Македонија, учителите на Организацијата ја спроведувале својата просветна агенда и преку формирањето на т.н. ученички кружоци. Нивното суштествување се поклопува со преземањето на контролата на сè повеќе црковно-училишни општини од страна на ТМОРО, и тие на некој начин претставуваат продолжение на вечерните и неделните училишта. Овие ученички кружоци преставувале резервоар и непресушен бунар од каде што Организацијата ги црпела своите кадри. Така на пример низ овие кружоци поминале плејада на познати македонски револуционери, како Христо Узунов, Лазар Поп Трајков,

¹²⁰ В. Ѓорѓиев, ВМРО 1893-1903..., 135-137.

Пандо Кљашев, Ѓорѓи Сугарев, Христо Куслев и др. кои и самите потоа биле раководители на ученичките кружоци во реоните каде што дејствувале.¹²¹ Со оглед на ставот на егзархиските чиновници кон организациските раководители, ученичките кружоци биле организаирани врз строго конспиративни начела. Внимателноста, претпазливоста и таинственоста била неопходна за тие да се заштитат како од егзархиските училишни, така и од турските власти. Некои од кружоците издавале и свои хектографираны весници како „Сноп“, „Верига“ и други и ги растурале по училиштата и пансионите.¹²² Освен тоа тие организирале и ученички екскурзии и излети за време на распустите. Таму тие ослободени од притисокот на егзархиските чиновници на долго и на широко расправале за најразлични теми кои ги немало во егзархиските наставни програми. Неодминлив декор на овие екскурзии било и пеењето на патриотски песни, а во местата со мешано религиско население, егзархискитите и патријаршистите биле зближувани за заедно да бидат вклучени во борбата против општиот непријател.¹²³

Исто така ученичките кружоци ги бранеле свите ученичките права пред нивните претпоставени – директори, пансионери, контролори и сл. Така тие кревале бунтови против измената на училишните правилници на нивна штета и биле секогаш готови да ги активираат сите ученици за да задржат неправедно исклучен ученик, или пак да отстранат учител од своето училиште.¹²⁴ Сето тоа било во склоп со политиката на Организацијата од младината во Македонија од пасивен послушник да ја претвори во активен чинител, борец за своите права и за подобар живот.

За големиот интерес којшто владеел кај македонската младина да стане член на овие кружоци, несомнено придонел и начинот на предавање на учителите и нивниот однос кон своите ученици. Тоа убаво ни го долувува Христо Силјанов кој

¹²¹ М. Пандевски, Учителското движење..., 25.

¹²² Исто.

¹²³ Спомени на П. Кљашев, 159.

¹²⁴ М. Пандевски, Учителското движење..., 25.

ја имал таа среќа да му биде ученик на Даме Груев во битолската гимназија¹²⁵: „Дваесет и четири младичи ја поминуваме во Битола последната година на учеништвото. Повеќе од половина сме „покрстени“... Ние постојано се среќаваме со нашите учители. Ние сме нивни другари. Одиме кај нив секоја недела на гости, зборуваме со нив на ти, пушиме со нив, дури ги полниме табакерите со нивниот тутун. И сме горди, горди, дека нè третираат како зрели мажи, како револуционери, соборци...“¹²⁶

Таквиот пристап кон учениците под раководство на Д. Груев придонел голем дел од нив да се вклучат во редовите на МРО. Така, наредната учебна година од 24 матуранти само 3-4 заминале на дообразување во Бугарија, а останатите станале членови на Организацијата (меѓу нив се вбројуваат: Ал. Станоев, Трпен Марков, Манол Розов, Ѓорѓи Баждаров, Пандо Кљашев, Ѓорѓи Динев, Андреј Кезепоп, Ѓорѓи Христов, Тале Христов, Ив. Бинев, Христо Силјанов и други).¹²⁷

Состојбата на влијание на учителите-дејци на МРО во Битолската гимназија, и нивниот однос со учениците, бил забележан а потоа и констатиран и од управникот А. Ченгелов во неговиот дополнителен извештај до егзархот Јосиф I од 14 јули (ст. стил) 1899 година.¹²⁸ Во извештајот тој изразува незадоволство од работата на наставниците. А Ченгелов резимира дека во гимназијата имало две групи наставници, од кои првата била доминантна а другата во подредена позиција. Доминантната група во којашто влегувале: Г. Ангелов, В. Пасков, Д. Груев, Т. Луканов (М. Герџиков) и П. Мартулков била со многу „либерални погледи“ во секој однос.¹²⁹ Според Ченгелов овие наставници ширеле: „анархија,

¹²⁵ Даме Груев бил учител во битолската гимназија во учебната 1899-1900, по неговото отпуштање на место училишен инспектор во Солун од страна на Егзархијата. Во тоа време во битолската гимназија покрај Даме учители биле и Михаил Герџиков, Васил Пасков, Петар Мартулков и други македонски учители кои му дале силен импулс на македонското револуционерно движење во овој крај.

¹²⁶ В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 228; А. Трајановски, Даме Груев како учител во Битола..., 124.

¹²⁷ Христо Сиљанов, Освободителните борби на Македонија, т. 1, фототипно издание, 1983, 110; В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 228, бел. 45.

¹²⁸ В. Ѓорѓиев, Подземната република...229, бел. 46.

¹²⁹ Исто, бел. 49.

безбожништво, непочитување на правата и мнението на секој којшто не мисли како нив“¹³⁰, а учениците многу лесно станувале нивни последователи.¹³¹

Освен тоа тој се жалел и на поведението и успехот на учениците коишто биле надуени, и далеку од реалноста. Така, тој истакнува дека просечната оценка за поведението на учениците за целат гимназија од 5-то балниот систем била 4.9¹³², а голем сомнеж изразил и за успехот по предметите коишто ги предавале горенаведените учители. Така за Г. Ангелов истакнал дека на учениците воопшто не им попречил да ги препишуваат писмените работи, а останатите тројца биле застапници на мотото „да не се убива иднината на учениците“.¹³³ Во таа насока А. Ченгелов се чуди како Д. Груев и В. Пасков успеале да ги оценат учениците бидејќи ги испрашувале само по 5 минути, а Д. Груев, Т. Луканов и В. Пасков слично постапиле и при изведувањето на матурскиот испит како на писмениот, така и на усниот дел.¹³⁴

И со тоа не биле исцрпени „гревовите“ на учителите-дејци на Организацијата. Управникот истакнува и дека наставата тенденциозно била занемарувана во прилог на револуционерната агитација. На пример, наставникот по историја В. Пасков детално обработувал одредени настани што биле значајни „само за вишите училишта“, а за сметка на тоа, другите прашања воопшто не ги обработувал. Така, во VII клас целото полугодие била предавана „Историјата на Француската револуција“.¹³⁵

5. Грижата на Организацијата за просветата се огледува и во Правилникот за околиски чети, во кој под член 19 стои дека досега загубените црковни приходи во пари собрани од најразлични луѓе, должност на четата е да ги собере во најскоро време отакако ќе разбере во кои луѓе се наоѓаат истите. Тие пари требало да се

¹³⁰ Исто, 229-230, бел. 51.

¹³¹ Исто, 229, бел. 50.

¹³² Исто, 230, бел. 55

¹³³ Исто, бел. 56.

¹³⁴ Исто.

¹³⁵ Исто, 231, бел. 58

дадат на чување во сигурни раце и со нив, да се настојува локалното население само да го поддржува училиштето, а доколку го нема да го изградат.¹³⁶

Ваквата политика на терен ја пропагирал и Гоце Делчев за време на неговата посета на Тиквешијата – есента 1901 година. Така при посетата на селото Ваташа Гоце во разговорот со учителот Христо Поп Антов му напоменал за важноста на училиштето, и потребата од неговото зачувување: *„Млади учители, вие ми раскажавте кога, како и со какви маки е изградено ова грамадно училиште што им прави чест на ваташани. Чувајте го како цркмата на окото и никогаш во него не правете револуционерни собири. Ние се трудиме да отвораме нови училишта, а не да ги затвораме. Знајте дека е тоа трн во очите на тиранот. Подобро куќи да горат, но училиштето да се чува и секојпат да се избегнува да паѓа какво и да било сомнение врз него. Куќи полесно се градат, но не и училишта.“*¹³⁷ Од разговорот пак, со Пане Поп Коцев дознал дека Организацијата барала од него да се откаже од школувањето за целосно да му се посвети на револуционерното дело. Гоце со тоа не се согласил и му сугерирал задолжително да продолжи со школувањето, бидејќи борбата на македонскиот народ ќе потрае а на Организацијата и се потребни школувани луѓе,¹³⁸ со што покажал далековидост, чувство за приоритизација и спроведување на долгорочна политика.

Во западниот дел на Македонија (охридско-струшкиот крај) во периодот 1901-1902 година со својата работа се истакнал војводата Никола Петров Русински.¹³⁹ При својата агитација Русински не го изоставил и просветното дело. На 25 ноември 1901 година тој го посетил егзархискиот владика во Охрид. Притоа го предупредил за злото што го сторил – лишувањето на 14 села од учители и неназначувањето на 19 во други села. Притоа му напоменал дека тој зависи од

¹³⁶ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 202.

¹³⁷ Гоце Делчев. т. 3. Во спомените на современниците..., Спомени на Христо П. Антов, 169; Револуционерните борби во Тиквешијата: Спомени и материјали. Книга I-II. Спомени на Христо Поп Антов. (избор и редакција Цочо Билјарски, Ива Бурилкова, д-р Зоран Тодоровски, Петре Камчевски), Скопје, 2001, 405.

¹³⁸ Револуционерните борби во Тиквешијата..., Спомени на П. П. Коцев, 413.

¹³⁹ Тој заедно со неговите другари од социјалистичката група во Македонија, во месец јуни 1900 година биле примени во ТМОРО, со што Организацијата значително го зголемила својот пред сè интелектуален кадар.

народот, а не обратно и дека тој треба да ги задоволи неговите културни и духовни потреби а не да биде пречка за неговото просветлување.¹⁴⁰ А кога ги затекол неговите луѓе да собираат данок – владичина во с. Мешеишта, им ги запечатил дефтерите и ги испратаил да си одат и да му кажат на дедо владика дека народот ништо не му должи.¹⁴¹

Во Крушевско пак, заедно со Веле Марков, заради искоренување на неписменоста кај комитите биле воведени курсеви за описменување, а за школување на сиромашните селски деца биле формирани ученички фондови.¹⁴² Во неформалното образование, во своите беседи, во кои покрај ослободителниот бил присутен и економски и социјален карактер, Русински како пример ги посочувал бугарските, руските и италијанските револуционери како и париските комунари.¹⁴³ Покрај тоа на слушателите им биле објаснувани и појаснувани поими како држава, какви видови на држави и државни уредувања постојат (монархситичко, републиканско итн); што се тоа политички партии и какви видови постојат (либерални, демократски, социјалистички, радикални и итн); се отварале дискусии за поделбата на луѓето на класи и сл.¹⁴⁴

6. Спогодбата од 1898 година, претставувала само проформа за Егзархијата. Таа немала намера да се потчини на Организацијата и нејзините списоци за учители освен кога за тоа немала избор. Таа на вешт начин се обидувала да го избегне поставувањето на учители членови на ТМОРО, користејќи се најчесто со најразлични изговори, а понекогаш дури на помош ја повикувала и власта.¹⁴⁵ Поради тоа Организацијата почнала отворено да се жали и да ѝ приговара на Егзархијата за нејзините постапки. Така со писмото од ЦК на ТМОРО до ЗП од 13

¹⁴⁰ Н. П. Русински, Од моите спомени..., 57; Никола Петров Русински, Спомени (предговор, редакција и коментар проф. д-р Даринка Пачемска-Петреска, проф. д-р Војо Кушевски), Скопје, 1977, 198

¹⁴¹ Н. П. Русински, Од моите спомени..., 17.

¹⁴² Здравко Божиновски, Веле Марков. Документарна повест за Крушевскиот апостол (Второ дополнето издание), Друштво за наука и уметност Битола, 2002, 112, бел. 242.

¹⁴³ Д. Димески, Македонското националноослободително движење..., 372, бел. 244.

¹⁴⁴ Н. П. Русински, Спомени..., 234

¹⁴⁵ Таков бил случајот со посетата на Никола Петров Русински на охридскиот владика Методи, кој откако бил заплашен од Русински да го изврши поставувањето на учителите по охридските села се свртел накај отворениот прозорец којшто гледал накај укуматот и почнал да цел глас да вика: „Полиција-а-а“. Н. П. Русински, Од моите спомени..., 57-58.

септември 1902 година се потврдува таа ситуација: „...Егзархијата не изигра. Многу малку од назначувањата се исполнети, само околу дваесет и пет души од препорачаните се назначени.¹⁴⁶... Ништо не ни одговорија и за заточениците.¹⁴⁷ Сепак веруваме дека ќе поминеме уште неколку души. Официјален список уште не е добиен но нашите од Цариград ни го испратија проектот за назначените.“¹⁴⁸ Веќе во наредното писмо на ЦК до ЗП три дена подоцна се гледаат и намерите на ТМОРО: „...Денес правиме енергични постапки особено за заточениците¹⁴⁹ и ако не нè послушаат ќе отидеме до крај. Направете и вие некакви постапки пред министерството.“¹⁵⁰ Конечно на 19 септември 1902 година откако не бил добиен никаков позитивен одговор ЦК на ТМОРО го известил ЗП дека ги прекинува врските со Егзархијата заради неназначувањето на заточениците.¹⁵¹

Наредната 1903 година, ТМОРО во голем дел ќе ги насочи своите сили кон организирање и изведба на Илинденското востание, како средство за постигнување на поставената цел-автономија на Македонија. Иако Илинденското востание одзело многу време, енергија како и многу ресурси (меѓу нив и човечки), сепак и за време на истото Организацијата не ја оставила на страна својта просветна политика. Така на пример во спомените на Никола Петров Русински меѓу другото го среќаваме и податокот дека кон крајот на месец февруари 1903 година, при неговата посета на селото Агаларци, тој го уредил и детскиот фонд за образование.¹⁵² Во втората половина на септември 1903 година, кога оружјето сеуште не било стивнато докрај ЗП на ТМОРО испратило ново писмо до бугарскиот егзарх Јосиф I во Цариград за отворање на училиштата, напоменувајќи дека нема потреба да се држат училиштата затворени, кога прашањето од бојното поле се

¹⁴⁶ Се мисли на учителите предложени од ТМОРО.

¹⁴⁷ Станува збор за активистите и раководителите на ТМОРО кои во 1902 година биле амнестирани по повод денот на стапувањето на султанот на престолот. Меѓу нив се наоѓале: Петар Поп Арсов, Пере Тошев, Христо Матов, Иван Хаци Николов, Јосиф Даскалов и др. кои Егзархијата не сакала да ги ангажира за да не се компромитира пред османските власти.

¹⁴⁸ В. Ѓорѓиев, ВМРО 1893-1903..., 290.

¹⁴⁹ Сосема очекувано со оглед на фактот дека тие биле кремот на интелигенцијата на Организацијата.

¹⁵⁰ В. Ѓорѓиев, ВМРО 1893-1903..., 294.

¹⁵¹ Исто, 304.

¹⁵² Н. П. Русински, Спомени..., 258.

префрла на дипломатската маса. Исто така ТМОРО упатила и барање за назначување на учители од својата листа. Меѓу другите на листата се вбројувале и Петар Поп Арсов, Христо Поп Коцев, Борис Мончев и други. ТМОРО ја советувала Егзархијата да ги назначи овие лица без разлика дали се компромитирани пред власта, имајќи го во предвид фактот дека и османските власти биле заинтересирани за отворање на училиштата, за да ја прикажат ситуацијата во земјата како стабилна и нормална. На крајот на писмото ТМОРО искажува надеж дека Св. Егзархија нема да ги принуди на непотребна и опасна борба.¹⁵³

Ваквиот начин на дејствување и притисокот коишто го правела ТМОРО за поставување на своите учители ширум егзархиските училишта во Македонија, бил забележан и од рускиот дипломатски претставник И. Зиновјев. Тој во писмо од 13 октомври 1903 година елаборирал за ваквата ситаиција до грофот Владимир Николаевич. Притоа тој во писмото искажува жалење за Егзархот Јосиф, кој покрај притисокот од османските власти требал да се соочува и со притисокот на Органзацијата, која имала сосема спротивставени ставови за водењето на Македонците од оние на Егзархијата. Тој истакнува и дека не еднаш имал можност да ги слуша поплаките на Јосиф, заради замешувањето на Органзацијата во неговата дејност, поради што тој неретко за помош се обраќал кон кнежевската влада. Но и тоа немало голема полза, па тој морал под притисок за учители да назначува, луѓе во кои немал доверба и кои ги ширеле револуционерните идеи меѓу народот. Како и да е, Егзархот го замолил рускиот дипломатски претставник да се заложи кај османските власти да дадат одобрување на молбите за примања на наставници во училиштата на оние што се искомпромитирале за време на востанието. По тоа прашање рускиот претставник се изјаснил доста негативно, и по долги разговори го убедил Егзархот, дека не е паметно да се назначуваат учители кои јавно ја докажале својата неблагодарност кон османските власти, дури и ако последните ветувале амнестија.¹⁵⁴

¹⁵³ В. Ѓорѓиев, ВМРО 1893-1903..., 460-461.

¹⁵⁴ Симон Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот: Зборник руска дипломатска документација – 1894-1913, т. 2, 1903, Куманово, 1996, 400-402.

2.3 Културно-просветната политика на Организацијата по Илинденското востание

1. Илинденското востание не ја постигнало зацртаната од МРО цел – извојување на автономија. Сепак, Организацијата успеала да ја анимира меѓународната јавност и големите сили кои и покрај спротивставеноста и заинтересираноста за status quo ситуацијата во Османската империја биле принудени да иницираат реформи кои ќе доведат до смирување на духовите во османска Македонија. Мирцтешките реформи предложени во месец октомври 1903 г. од Русија и Австро-Унгија како најзаинтересирани сили во овој дел на Балканот, иако биле далеку од давање на автономен статус на Македонија, сепак со нивното доследно спроведување отварале можност за малку послободен и посамостоен живот¹⁵⁵ на македонските жители, како и простор за натамошни концесии во тој правец, што во перспектива би можело да резултира со позитивно (според погледите на МРО) решавање на македонското прашање.¹⁵⁶ Сепак, ТМОРО целосно ги отфрлила овие реформи како недоволни.

ТМОРО пак, по востанието се нашла во многу деликатна положба. Нејзините водачи како прво требало да се соочат со теророт и пустошот кој го оставила османската армија и башибозукот ширум татковината.¹⁵⁷ Од друга страна и нивните редови останале потенки за кадарот кој го изгубил својот живот на бојното поле, или пак биле целосно компромитирани. Сепак тие кои останале живи требало да најдат излез од тешката ситуација во татковината и Организацијата што било особено тешко, посебно по еден ваков пораз после кој било и очекувано и да се бараат виновници, со што било нарушено единството во

¹⁵⁵ Особено со одредбата за формирање на одделен буџет за трите македонски вилаети.

¹⁵⁶ Поопширно за Мирцтешките реформи види: Глигор Тодоровски, Реформите на големите европски сили во Македонија 1829-1909, том II-III, Скопје, 1984; истиот, Македонското прашање и реформите во Македонија (од дипломатската историја на македонскиот народ), Култура, Скопје, 1989, 131-230.

¹⁵⁷ За време на востанието настрадале повеќе од 16 околии со 201 населено место. Биле изгорени над 12 400 куќи, без покрив на главата останале 70 836 луѓе, своите огништа ги напуштиле над 30 000 луѓе, а 8816 мажи жени и деца биле убиени. Манол Пандевски, Македонското ослободително дело во XIX и XX век, т. 2 – Илинденското востание, 507.

Организацијата. Како и да е, дејците на ТМОРО смогнале сили отворено да ѝ пристапат на новонастанатата ситуација и да разговараат за иднината на Организацијата и нејзиното идно делување. За таа цел биле организирани повеќе советувања и конгреси на револуционерните окрузи, со цел да се испеглаат ставовите на членовите на истите и да се презентираат на еден иден општ конгрес.

2. И на овие советувања и конгреси прашањето за просветата на населението било на дневен ред. Уште во месец јануари 1904 година, групата околу Јане Сандански¹⁵⁸ во Софија, составувајќи ја „Директивата за идната дејност на Организацијата“, правилно заклучила дека народното образование не само што не се помага од власта, туку таа е и пречка за истото онаму каде што населението го сноси на свој грб, бидејќи во интерес на владетелите е завладејаните да живеат во мрак.¹⁵⁹

Прашањето за просветата поприсутно било на Прилепскиот подвижен конгрес на Битолскиот револуционерен округ од крајот на април и почетокот на мај 1904 година. За овој конгрес Пере Тошев подготвил подолга и добро разработена предлог-програма за Организацијата. Како дел од таа програма тој се зазел и за усвојување на програма за „народно просветување“ и културно издигнување на народот како битен предуслов за извојување на слободата.¹⁶⁰ На конгресот тој ја изнел лошата положба на училишното дело во Македонија, особено во селата, каде што многу малку деца оделе на училиште, истакнувајќи дека режимот доста долго го држел народот во положба на неукост, што самиот народ повеќе не чувствувал потреба за просветување.¹⁶¹ Сметајќи дека состојбата нема да се промени ни со новите реформи наметнати од европските сили, тој побарал од Организацијата да ја преземе грижата за образованието на децата и возрасните, кое било за нејзин и општ интерес. Таа требало кај населението да повлијае тоа да го сфати значењето на просветувањето. За таа цел месните

¹⁵⁸ Јане Сандански и серчани биле предводници на реформско-демократската а Христо Матов на конзервативната концепција за идната дејност на Организацијата. В. Ѓорѓиев, Подземаната република..., 84.

¹⁵⁹ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 343.

¹⁶⁰ М. Миноси, Петар-Пере Наумов Тошев..., 124.

¹⁶¹ Исто, бел. 789.

комитети требало да издаваат наредби по селата за задолжително образование, децата редовно да го посетуваат училиштето до завршувањето на основното образование. Според Пере Тошев, кога Организацијата ќе издадела такви наредби, немало да има „ниту еден родител кој немало да ја изврши наредбата“.¹⁶² Реонските чети на Организацијата пак, требало постојано да вршат контрола на спроведувањето на програмата за задолжително основно образование. Исто така четата требало во секое време, во секое село да врши инспекција, да направи увид и да ги натера селаните (според своите материјални можности) да си изградат училишта и да ги издржуваат своите учители.¹⁶³ На крајот Пере се повикал на примери од странските револуционери и од историјата на другите револуции, повикувајќи ги македонските револуционери да го следат примерот на другите светски револуции кога „просветата била под закрилата на самите револуционери, и дека самата револуција не е ништо друго туку стремеж за просветување“.¹⁶⁴ Потврда на ставовите на Пере за местото на просветата во идната дејност на Организацијата наоѓаме во писмото на Јордан Тренков од 18 јуни 1904 година, кој како учесник на Конгресот го информирал својот пријател поручникот Борис Стрезаов за текот на Прилепскиот конгрес. Имено и тој ги подржувал ставовите на Пере за длабоки реформи во Организацијата и за неговите идеи за образованието посебно, но бидејќи мнозинството делегати поддржани и од некои од големите авторитети во Организацијата како Даме Груев и Ѓорче Петров, не биле расположени за таков длабок рез во дејствувањето на Организацијата, Предлог програмата на Пере не била усвоена.¹⁶⁵ Сепак во крајниот документ на конгресот „Проект-правилникот на ТМОРО“ (Образец I) изработен од Пере Тошев¹⁶⁶, авторот

¹⁶² Исто, 124-125, бел. 790.

¹⁶³ Исто, бел. 791.

¹⁶⁴ Исто, бел. 792.

¹⁶⁵ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 373.

¹⁶⁶ На конгресот бил изработен и Образец II за да не се навреди Даме Груев, кој го изработил вториот проект-правилник на база на првиот само во малку поумерена форма и на некој начин ја признал победата на демократско-реформаторското крило на конгресот предводено од Пере Тошев.

во членот 49 го задолжил раководното тело со грижата за доставување на литература со револуционерен и научен карактер.¹⁶⁷

Дејците пак, во Скопскиот револуционерен округ на својот окружен конгрес одржан во кратовското село Кнежево на самиот почеток на месец јануари, со тоа и на новата 1905 година, донеле решенија населението во содејство со Организацијата, да отвори повеќе и подобри училишта во селата и да се воведе задолжително основно образование.¹⁶⁸ За назначување пак, на учителски персонал во градовите и селата, секое раководно тело со одобрението на месниот војвода требало да достави список на окружната управа за учителите и местата каде што треба да се назначат, а окружната управа е должна да ги приложи списоците.¹⁶⁹

Струмичкиот околиски конгрес како претходница на Серскиот окружен конгрес донел иста одлука како и Скопскиот окружен конгрес-основното образование да биде задолжително и секој родител задолжително да ги праќа своите деца на училиште до четврто одделение.¹⁷⁰ За да ги извести месните комитети за овие одлуки Христо Чернопеев испратил окружно до управните тела во Струмичката околија и побарал од нив за подетално запознавање со проблемот да се обратат до делегатите коишто биле присутни на конгресот.¹⁷¹

На Серскиот Окружен конгрес одржан еден месец подоцна, одлуките за просветата биле надградени така што освен потврдата основното образование да биде задолжително, се донеле решенија и: да се отворат подвижни библиотеки главно со револуционерна содржина, но и да не се игнорираат и различните гранки на науката; На Конгресот е донесена и уште една интересна одлука: *„новици, прокламации, окружни и др. писмени организациони документи да се*

¹⁶⁷ Љубен Лапе, Проект-правилниците донесени на Прилепскиот конгрес 1904 година и дополнителните забелешки на Ѓорче Петров, ГИНИ, XVII/I, Скопје, 1973, 210.

¹⁶⁸ Славчо Славчов Абазов, Войводата Славчо Абазов 1883-1928. Очерк за войводата от Злетово и за историческите събития, съпоставали неговия живот и револуционата му дейност, София, 2011, 37.

¹⁶⁹ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 373; Иллюстрация Илинденъ, Книга 4, (44), София, мартъ, 1933, 13.

¹⁷⁰ Манол Пандевски, Ѓорѓи С. Трнката, Струмица и струмичко низ историјата, Струмица, 1969, 248.

¹⁷¹ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 469-470.

пишуваат на прост и разбирлив јазик“.¹⁷² Исто така, Конгресот, очигледно задоволен од резултатите и ефектите од работата на вечерните и неделните училишта, донел одлука, тие, по можност насекаде да се отворат.¹⁷³

Исто така се донело и решение со кое се потврдува старата практика - на Егзархијата и на митрополитот да ѝ се достави список од Организацијата за училиштата ширум округот како просветни работници да бидат назначени револуционерни дејци, најдобрите работници.¹⁷⁴

И Солунскиот окружен конгрес одржан во месец август 1905 година¹⁷⁵ донел значајни одлуки во областа на просветата. Несомнено за тоа придонело и присуството на Петар Поп Арсов како делегат на конгресот, којшто бил еден од најревносниите борци за просветно издигнување на македонскиот народ уште во најраната фаза на делување на МРО.

И „солунчани“ не се двоумеле за тоа дали основното образование треба да стане задолжително за македонските ученици. Освен тоа, солунските делегати одлучиле дека „Организацијата треба да се погрижи да се ограничи влијанието на Егзархијата во Македонија и да ги замени сите егзархиски институции со народни“.¹⁷⁶ Тоа ќе се постигнело само ако во нив влегуваат интелигентни луѓе со добар углед меѓу граѓанството, коишто се материјално самостојни, со што не би биле орудја на Егзархијата.¹⁷⁷ Се целело и кон тоа таквите реактивирани македонски општини и Организацијата да изнајдат начин за самостојно финансирање на училиштата, па во таа смисла било препорачано да се

¹⁷² Прашањето за употребата на јазикот во просветата на организациската територија, малку поопширно ќе го елаборираме на крајот од главата.

¹⁷³ Исто, 488; М. Макдермот, За свобода..., 182; Иван Катарциев, Серскиот округ од Кресненското востание до Младотурската револуција. Национално политички борби, Скопје, 1968, 330;

¹⁷⁴ Лазар Томов, Спомени за револуционата дейност в Серски окръг, София, 1953, 41.

¹⁷⁵ Всушност летото 1905 година биле одржани два конгреса на Солунскиот револуционерен округ, едниот во месец јуни а вториот во месец август. Вториот на некој начин бил изнуден од страна на Струмичкиот револуционерен округ, кој во весникот „Револуционерен лист“ ја оспорил легитимноста на I-от Солунски конгрес од јуни 1905 година. Види: Д. Димески, Солунските конгреси..., 126.

¹⁷⁶ Исто, 132-134, бел. 212

¹⁷⁷ М. Пандевски, Македонското ослободително дело..., т. 3, 121.

покренуваат претставки до месните османски власти за добивање на дел од државниот данок за просвета.¹⁷⁸

Солунските делегати инсистирале секој округ од својата каса да одобри извесна сума која би се искористила за создавање на литература во врска со македонското прашање.¹⁷⁹ Воедно се заложиле и за издавање на посебен весник за внатрешноста на Македонија, којшто исто така би бил финансиран од самите окрузи.¹⁸⁰

Понекогаш одлуките на околиските конгреси квалитативно и квантитативно ги надминувале одлуките на окружните конгреси. Таков бил случајот со Мелничкиот околиски конгрес од месец август 1905 година, кој следел по Серскиот окружен конгрес и кој на некој начин требало да ги потврди неговите одлуки и да ги запознае мелничките војводи со истите. На овој Конгрес несомнено било влијанието на Јане Сандански, кој и бил претседател на конгресот и секако заедно со групата околу него бил најзаслужниот за формулирањето на решенијата на конгресот. Притоа, одлуките коишто се однесувале на просветата биле доста детално обмислени и јасно презентирани. Во нив јасно се препознава определбата на Јане и Серчани, за искоренување на неписменоста, и на сите да им се овозможи пристап до образованието, и образовните институции.¹⁸¹

Серчани се погрижиле и за добриот поминок и на учителите, па на Конгресот одлучиле да им се обезбеди бесплатен стан и храна, коишто требало да бидат обезбедени од поимотните семејства.¹⁸²

Се посветило внимание и на надарените деца, коишто требало се праќаат на учење во Мелник, а потоа во Сер и Солун.¹⁸³

¹⁷⁸ Исто.

¹⁷⁹ Д. Димески, Солунските конгреси..., 134.

¹⁸⁰ Исто.

¹⁸¹ Во тој правец биле донесени следните одлуки: ниту едно село да не се остави без учител; селата коишто се премногу мали, да се обединат за да имаат сопствено училиште; основното образование да стане задолжително и за двата пола; да се отворат училишни библиотеки; да се организира пансион за учениците во егзархиското училиште во Мелник. М. Макдермот, За свобода..., 188.

¹⁸² Исто.

¹⁸³ Исто.

За да се зацврсти револуционерниот и борбениот дух, било одлучено да се организираат колективни читања на револуционерни книги и весници.¹⁸⁴

И повторно требало да се продолжи со старата практика и да се осигури избирањето на членови на околискиот комитет во епархиската црковно-училишна општина, која што одговарала пред Егзархијата за образованието во мелничката околија.¹⁸⁵

Ваквите просветни решенија донесени на Мелничкиот околиски конгрес биле совршена увертира за претстојниот општ конгрес на Организацијата.

3. Конечно на крајот месец на септември и почетокот на месец октомври 1905 година во Рилскиот манастир бил одржан општиот конгрес на Организацијата, кој по местото на неговото одржување го добил името, и е познат како Рилски конгрес. Конгресот бил од круцијална важност за Организацијата, нејзиниот опстанок и идно делување па затоа и дневниот ред¹⁸⁶ и дискусиите по неговите точки биле доста обемни и исцрпни.

Продолжувајќи ја традицијата на окружните конгреси кои му претходеа и на Рилскиот конгрес победила „реформско-демократската струја“. Тоа се огледува и во донесените решенија коишто се однесуваат на просветата. Тие на некој начин претставуваат сублимат на просветните решенија на претходните окружни конгреси на Организацијата. Таа по оваа прашање се обврзала да поведе грижа за воведувањето на задолжително основно образование, а во местата каде што немало основни училишта да се погрижи за нивно отворање.¹⁸⁷ За возрасните пак, се препорачува отворање на вечерни и неделни училишта за елементарно описменување и запознавање на населението со неговите основни права во државата, што било неопходно за водење на легалната борба против осмаснката власт. Покрај тоа, Организацијата ќе прави напори и за отворање на популарни библиотеки, како и толкување на едноставен разбирлив јазик на целите и

¹⁸⁴ Исто.

¹⁸⁵ Исто.

¹⁸⁶ Види В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 415; Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 512-513.

¹⁸⁷ Види В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 421, бел. 29.

задачите на Организацијата.¹⁸⁸ Исто така се предвидувало и формирање на одделен комитет кој ќе се грижи за доставување на литература и формирање на посебен книжен фонд за издавање на книги, брошури и еден специјален весник за внатрешноста.¹⁸⁹

Сето ова накратко е сублимирано и во новиот Устав и Правилник на „Внатрешната македоно-одринска револуционерна организација“ (ВМОРО)¹⁹⁰ во кој во Глава II, член 24 се вели дека градските и селските комитети се должни: „да се грижат за културното подигање на населението и за доставување на револуционерна и друга литература, списанија и весници“.¹⁹¹

4. Иако со Рилскиот конгрес просветната политика на Организацијата добила и официјална правна рамка, нејзиното спроведување не одело ни малку глатко, како што бил впрочем и проблемот со соединувањето на разните струи во ВМОРО и покрај победата на реформско-демократското течение на Општиот конгрес. Сепак, окрузите во помала или поголема мера продолжиле со спроведувањето на решенијата донесени на Рилскиот конгрес, и со нивни дополнувања во зависност од месните услови.

Тешката положба со училишното дело била констатирана на Вториот редовен конгрес на Скопскиот револуционерен округ одржан 17-24 јули 1906 година. Во својот отчет за училишното дело, назначената за тоа комисија на заседанието на 23 јули 1906 г. како главна причина за ваквата положба ги наведува следните причини: недостаток на учителски персонал, училишта и училишен инвентар; неподготвеност на персоналот и неподготвеност на специјален инспекторат; неопределеност на Организацијата во однос на училишното дело.¹⁹² Притоа за подобрување на училишното дело во округот, конгресот на четите и комитетите им ги препорачал *„Отварање на нови училишта и поправање на старите, било тоа да е со субсидии на Егзархијта, со специјални налози и доброволни*

¹⁸⁸ Исто.

¹⁸⁹ Исто, 423.

¹⁹⁰ Новото име на Организацијата од Рилскиот конгрес, донесено поради одамна надминатиот конспиративен карактер на истата.

¹⁹¹ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 512.

¹⁹² Исто, 625.

помошти, или пак со приходите на црковно училишните и општински имоти“.¹⁹³

За да се зголеми и подобри учителскиот персонал, се одлучило преку формирање на образовен ценз, создавање на учителски библиотеки, основање на учителски друштва, а понатаму и сојуз и сл.¹⁹⁴

Имајќи во предвид дека учителите се главната алка во образовниот процес, се водело сметка и за подобрување на нивната материјална состојба. Така се предвидувало зголемување на платата на учителите со завршено средно образование во следниот размер: за градските учители – 36 лири за времено назначените, 44 за третостепените, 56 за второстепените и 70 за првостепените. За селските учители со средно образование конгресот предвидува минимална плата од 25 лири. За учители коишто не одговараат на горниот ценз, конгресот предвидел минимална плата од 15 лири, како и несменување на учителите.¹⁹⁵

Разместувањето на персоналот за целиот округ се извршува од Окружниот комитет, по добиените инструкции од околиците.

Бидејќи училшното дело се наоѓа во тесна врска со духовното конгресот му препорачува на Окружниот комитет во рамките на неговата можност да се погрижи и за негово подобрување.¹⁹⁶

По ваквото излагање и предлози настапила дискусија по предлозите на комисијата. Дел од делегатите предложиле и нови мерки но најголем дел од нив не биле прифатени од конгресот. Единствено бил прифатен предлогот на Крсто Б’лгаријата којшто побарал во замена за услугата која и ја прави Организацијата на учителите, од нив да се бара најголема активност во делото. Учителите коишто ќе бездејствуваат да се казнуваат.¹⁹⁷

¹⁹³ Исто.

¹⁹⁴ Исто.

¹⁹⁵ Исто.

¹⁹⁶ Исто.

¹⁹⁷ Исто, 625-626.

Ваквите предлог решенија во истата форма биле изгласани и вметнати во Резолуцијата на конгресот, наредниот ден (24 јули 1906г.).¹⁹⁸

На сличен колосек биле и размислувањата на делегатите на Вториот конгрес на Серскиот револуционерен конгрес одржан кон крајот на јули и почетокот на август 1906 година во неврокопските села Ловча и Либјахово. И овде конгресот констатирал со жалење дека по претходниот конгрес бил направен многу мал напредок по училишното дело.¹⁹⁹ Затоа конгресот во својата резолуција говори за едно „престапно занемарување“ на просветата.²⁰⁰ Во најлоша состојба се наоѓале училиштата, немало никакви учебни помагала, а учителскиот персонал бил недоволен и недоволно квалификуван.²⁰¹ Констатирајќи ја фактичката ситуација конгресот ги потврдил предходните решенија во однос на образованието и донел некои нови мерки поврзани со просветно-културното издигање на народот во Серскиот округ²⁰². Така, старото конгресно решение за задолжителноста на основното образование и понатаму останувало на сила, а исто така повторно требало да им се истакне на сите градски и селски комитети да ги преземат сите неопходни мерки за изградба на училишни згради. Серчани отишле и еден чекор понапред па освен основното, решиле и средното образование да се направи задолжително за децата на подобро стоечките семејства, а надарените сиромашни деца да се издржуваат со народни средства до завршувањето на средното образование.²⁰³

Слично како и „колегите“ од Скопскиот револуционерен округ и делегатите на Серскиот револуционерен конгрес ги задолжиле околиските комитети подобро да го наградуваат трудот на учителите, а учителите кој настрадале во организационата работа да се осигураат така како што околиските комитети ќе најдат за сходно; Освен тоа, на учителите им се дава слобода сами да го избираат местото на учителствување во границите на округот. Но, освен предвидените „поволности“ за учителите, не биле запоставени ниту нивните обврски, па така

¹⁹⁸ Исто, 634-635.

¹⁹⁹ М. Макдермот, За свобода..., 214.

²⁰⁰ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 643.

²⁰¹ М. Макдермот, За свобода..., 214-215.

²⁰² И. Катарџиев, Серскиот округ..., 378.

²⁰³ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 643.

Конгресот одлучил во нивната должност да се вметне една поширока просветна и културна дејност, со тоа што тие треба да се стремат да отвораат неделни и вечерни училишта.²⁰⁴

Повторно било одлучено да се отворат библиотеки и помагала според потребите, како и да му се наложи на Окружниот комитет во согласност со околинските комитети да изработат списоци на егзархиските учители и да настојува да се назначат онаму каде што има потреба, дури и со крајни средства, по потреба.²⁰⁵

И бидејќи една од целите на просветната политика на МРО е да создаде здрави борци за Делото, *„должност на Окружниот комитет е да направи сè што е во негова моќ за формирање на ученички кружоци при средните училишта за воспитување на младината во револуционерен дух и за подготвување на идни организациони дејци.“*²⁰⁶

Напорите на Серчани за подигање на просветното ниво на населението во округот стигнале до таму што на Конгресот се одлучило да се формира *специјален училишен инспекторат* за секоја околија.²⁰⁷

За реализацијата на овие мерки и препораки, Серскиот окружен комитет вложил многу напори. Серчани биле особено настојчиви да се изградат што е можно повеќе училишни згради, што преставувало основа за реализација на другите предвидени мерки. Така, по иницијатива на месните комитети биле изградени десетици училишта ширум Округот, каде што биле организирани и вечерни училишта за возрасните, во кои се организирале разни просветно-културни предавања и манифестации.

Вакавата дејност на серчани доста повлијалело за културното издигнување на народот во областа, а во исто време повлијаела и на другите окрузи во помала или поголема мера.²⁰⁸

²⁰⁴ Исто, 643-644.

²⁰⁵ Исто.

²⁰⁶ Исто, 644.

²⁰⁷ Исто.

Грижата за просветата не била изоставена и на спротивниот, западен крај на Македонија. Таму околискиот војвода на ВМОРО Петар Чаулев на 8 октомври 1906 г. испратил Окружно писмо до учителите во Охридската околија за развојот на училишното дело и за нормите на поведение на учителите. Во него тој истакнува дека Организацијата се грижи за културниот напредок на земјата и дека комитетот ги прави сите усилби насекаде да се изградат нови и хигиенски училишни згради и да се испратат учители по селата.²⁰⁹

Како и да е, за подобрување на училишното дело неопходна е соработката со учителите и нивен поголем ангажман на тоа поле. Во однос на учителите и ниваната дејност и обврски тој е „построг“ од Серчани па така со Окржното строго се забранува на учителите да го напуштаат училиштето за време на училишните денови и да скитаат по селата и градовите, а секое отсуство на учителот од селото треба да биде пријавено кај реонскиот војвода.²¹⁰

Исто така, се задолжува секој учител, да се погрижи на било кој начин училиштето да биде посетувано од доволен број на ученици, но и да се залага, ако има можност за снабдување на училиштето со потребните неопходни училишни помагала.²¹¹

П. Чаулев смета дека учителите треба да си ја гледаат само „својата работа“ па во Окружното на учителите во Охридската околија им порачал дека секое отклонување од задолженијата на народниот учител во неговата училишно-педагошка дејност, за сметка на извршување на организациони работи на своја рака и за самофалба е достоино за укор. (доколку учителот исполнува некаква должност во селското биро, не треба за сметка на истата да ја занемарува неговата учителска должност). И дека Учителот треба да се постави во согласност на правилата коишто ги бара неговата професија. Не се препорачува учителот да се

²⁰⁸ И. Катарџиев, Серскиот округ..., 379.

²⁰⁹ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 2, 658.

²¹⁰ Исто, 658-659.

²¹¹ Исто.

служи со какви и да било терористички мерки, бидејќи за таа работа се избрани посебни личности.²¹²

5. Евидентниот напор на ВМОРО по секоја цена да ја подобри состојбата со училишното дело, не останал надвор и од видокругот на странците кои во овој период се наоѓале во земјата. Сведок на таквата политика на Организацијата бил рускиот Штабс-Ротмистер Агура,²¹³ кој во својот рапорт од 19 август 1906, за реорганизацијата на македонската жандармерија во кукушко го вметнал и овој интересен настан од градот Кукуш.

Имено, кукушката општина којашто уште пред повеќе години имала добиено ферман за изградба на втора егзархиска црква во градот конечно имала доволно пари и решила да почне со изградба на црквата. Меѓутоа, на денот на собранието во црквата еден ученик од 6-тиот клас на Солунската гимназија, наговорен од членовите на Организацијата, се поткачил на една височинка и му се обратил на насобраниот народ со говор дека *„ним не им се потребни цркви, туку дека имаат потреба од училиште; дека немаат потреба од религија, туку од слобода, и дека овие пари треба да бидат наменети за делото на ослободувањето“*²¹⁴ По ваквиот говор една од учителките му аплаудирала на ученикот. Тоа било причина таа, на барање на архимандритот да биде отстранета од служба.

Веднаш по молитвата архимандритот ги собрал членовите на општината за разгледување на планот за изградба на црквата. За време на овој собир во салата влегле десетина души, и претставувајќи се себе си како социјал-демократи, почнале одново да зборуваат против изградбата на црквата и побарале објаснување од архимандритот зошто тој го поттинкува народот на тоа, наместо да се залага да обезбеди подобро училиште. Архимандритот со својот говор прво ги засрамил членовите на ВМОРО укорувајќи ги за нивното држење коешто не прилегало за христијаните на земјата, а потоа малку ги успокоил велејќи дека црквата ќе биде изградена од парите на неколку поимотни фамилии кои самите се

²¹² Исто.

²¹³ Тој не ја одобрувал политиката и методите на Организацијата и со негативен тон се обраќа за постапките на нејзините приврзаници околу овој настан.

²¹⁴ С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., т. 5, 127.

решиле да ја финансираат изградбата и дека Внатрешната организација ако не сака не мора да дава пари за изградбата на црквата.²¹⁵

Како и да е, утредента по инцидентот, двајца учители - членови на ВМОРО, направиле народен митинг во училиштето, на кој повторно се искажале против изградба на црквата, жалејќи се дека Комитетот воопшто не бил известен за ваквите постапки. На крај тие им препорачале и се труделе да ги убедат граѓаните да приложуваат пари само за делото на Организацијата.²¹⁶ Со тоа овој настан придонел да се заострат односите и да се продлабочат несогласувањата меѓу претставниците на ВМОРО и на Егзархијата во Кукушко.

Сведок на напорите за просветување на населението бил и американскиот новинар Алберт Сониксен којшто се решил од прва рака да дознае за целите, идеите, методите и начинот на дејствување на Организацијата, за што и самиот се приклучил на четите на Организацијата. За темата која се обработува во оваа поглавје тој ни оставил интересна слика од неговото патување и посета на воденскиот крај во втората половина на 1906 година.

Тој при влегувањето во една црква во овој крај забележал дека стотита деца биле собрани таму, сите испоседнати на подот. Некои од нив читале, други пишуваа а еден од нив решавал некаков аритметички проблем на табла. Тој зачуден од ваквата слика, ја запрашал учителката зошто немаат училишна зграда и клупи за децата. Таа едноставно му одговорила: „бидејќи ова е караулско училиште“.²¹⁷ Веднаш потоа таа го однела Американецот до прозорецот и покажала кон најблискиот рид. Таму на врвот под сенката на една карпа седеле две деца. Тие биле чувари на караулското училиште. Нивната задача била доколку забележат дека се приближува аскер кон селото, веднаш за тоа да известат. Така што, додека аскерот дојде во селото од училиштето би немало ни трага ни глас, а двете учителки би се зафатиле со некоја работа, како перење алишта.²¹⁸ Ваквата ситуација со училишното дело во Костурско-воденскиот крај, била резултат на тоа

²¹⁵ Исто, 127-128.

²¹⁶ Исто, 128.

²¹⁷ Albert Sonnichsen, *Confessions of a Macedonian Bandit*, New York, 1909, 114.

²¹⁸ Исто.

што властите овде не го подржувале преминувањето на населението од Патријаршијата кон Егзархијата. Со оглед на политиката на Патријаршијата за фаворизирање на грчкиот јазик, којшто бил туѓ за македонското словенско население тоа се решило за оваа варијанта на образование со т.н. караулски училишта, бидејќи алтернативата за децата од овој крај била да не посетуваат училиште воопшто.²¹⁹

6. Периодот по Рилскиот конгрес до Младотурската револуција, бил исполнет со многу недоверба, меѓусебни обвинувања, некоординираност и борба за преземање на кормилото на Организацијата. Рилскиот конгрес само привидно ги смирил страстите на спротивставените фракции. Противниците на демократизирањето и децентрализацијата на Организацијата иако ги прифатиле одлуките на конгресот,²²⁰ сепак никако не се помириле со таквиот пат на Организацијата и по конгресот направиле сè што е во нивна моќ за да ги парализираат своите опоненти и да ја преземат раководната улога.

Во тоа предничел Скопскиот револуционерен округ и неговите дејци од кои најмногу се истакнал Христо Матов, којшто пројавувал автономни и отцепнички тенденции во однос на Организацијата. На другата страна стоеле серчани на чело со Сандански, подрдржан од старите дејци на МРО (Петар Поп Арсов, Пере Тошев, Ѓорче Петров) коишто се залагале за задржување на реформаторскиот курс и за чистотата на делото. Ваквата политика им била трн во очи на групата околу Христо Матов, Иван Гарванов и Борис Сарафов, коишто за да ја спречат повторната победа на опонентите на идниот општ конгрес коишто требало да се одржи по една година од Рилскиот, го минирале неговото одржување.²²¹ По неуспехот да се организира вториот општ конгрес на Организацијата во јануари 1907 година на некој начин бил официјализиран и расцепот во Организацијата. Ваквите премрежја и перипетии секако оставиле трага врз работата, функционирањето и донесувањето на одлуки на Организацијата во целост, па и на

²¹⁹ Исто.

²²⁰ На тоа биле принудени бидејќи биле малцинство и немале друг избор.

²²¹ Види, М. Миноски, Петар-Пере Наумов Тошев..., 186-218; М. Макдермот, За свобода..., 218-234; В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов..., 115-117.

полето на просветата. Таквата ситуација налагала секој округ посебно да се грижи и донесува мерки во согласност со своите можности и ставови по ова прашање.

Најпрво во 1907 година, по прашањето на образованието се огласиле дејците од охридско-струшкиот регион (реон „Струшко поле“) кои разговарале за овој проблем во селото Мешеишта (охридско) на 2 февруари. Притоа, тие констатирале дека во овој регион недостасуваат училишни згради во селата Трабаништа, Оровник и Драслаица. За да се изградат училишта и во овие села тие го предложиле следниот план. Најпрво тие предлагаат во секое од овие три села да се формира црковно-училишен совет коишто би се грижел за црквите и училиштата, и на тие црковно-училишни совети да им се даде по еден „Устав“, изработен според месните услови, според кои советите треба да се раководат. Доколку старите црковно-училишни совети биле добри да се остават да продолжат со својата работа, а ако не биле такви да се сменат и да се казнат.²²²

Ваквите совети за прва и најважна цел треба да ја имаат изградбата на училишта. За исполнување на таа задача тие најпрво треба да ги соберат сите црковни вересии. Секое село се задолжува каменот, варта и дрвото да си ги достават сами, а ако во селото нема дрво, советот треба да се обрати до реонскиот комитет и тој ги им достави дрва. Ако црквите во селата имаат недвижен имот како на пример ливади, ниви и друго, дел од нив да се продадат и парите од продажбата да се употребат за изградба на училиштето.²²³

Во решенијата на заседанието се истакнува „на селото да не му биде тешко ако се продаде некаков црковен имот, бидејќи со изградбата на училишта народот ќе се образува и ќе може да добие нешто повеќе.“²²⁴

Исто така, се истакнува дека селата коишто ќе почнат со изградба на училиштата, за планот како треба да бидат изградени и за помош при нивната изградба треба да се обратат до реонскиот војвода којшто на драго срце ќе се стави во нивна услуга.

²²² Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 2, 695.

²²³ Исто.

²²⁴ Исто.

Онаму пак во овој реон, каде што имало училишта а не биле доволно уредени, должност на црковно-училишните совети е да ги уредат и заедно со нивните учители и учителки да ги снабдат со она што им е потребно.²²⁵

Образованието во помала мера се нашло на маса и на Окружниот конгрес на Битолскиот револуционерен конгрес од месец јули 1907 година, каде што Петар Ацев го поставил прашањето за издигнување на просветното дело со отварање на вечерни училишта и книжарници пренесени од Бугарија.²²⁶

Во Серскиот револуционерен округ кон крајот на месец октомври биле одржани два околиски конгреса. Првиот на Разлошката револуционерна околија во својата резолуција донесена на 21 октомври во однос на платата на учителите, овојпат донел одлука таа да биде сообразно нивното образование и училишното време.²²⁷ Требало да се направат напори и за пристојни услови за изведување на наставата, при што општините се задолжуваат да ги заменат старите и дотраени училишни згради со нови или во најмала рака да ги поправат. Истите тие се задолжуваат да најдат извори за издршка на сиромашните ученици и да се погрижат за завршувањето на задолжителната обука на децата од 7-12 години.²²⁸

И на крај, кога веќе Серскиот револуционерен округ правел секакви напори за да обезбеди можност сите деца да посетуваат настава и да се образуваат, не дозволувал таквата можност да им ја ускратат нивните родители, па донел одлука, на најстрога одговорност да подлежат родителите коишто нема да ги испратат своите деца на училиште, а конгресот ги задолжил општините да следат дали се исполнуваат тие решенија.²²⁹

Вториот конгрес-на Драмската револуционерна околија во резолуцијата од 26 октомври констатирал дека учителскиот персонал со којшто околијата располага во моментот е недоволен. Поради тоа го товари Околискиот комитет за догодина истото време да преземе мерки за доставување на учителски кадар.

²²⁵ Исто, 696.

²²⁶ Иллюстрация Илинденъ, Книга 3, София, мартъ, 1943, 9.

²²⁷ Вътрешната македоно-одринска революциона организација..., т. 1, част 2, 749.

²²⁸ Исто.

²²⁹ Исто.

Должност на селските комитети пак, е да ги тераат селските општинари да се заложат за доставување на неопходните училишни помагала (карти, таблици, детски библиотеки и сл.). Како и да се погрижат за чистотата во училиштата. За потребите пак во забавиштето, конгресот решил едно учителка од Кратово да замине во Копривиштица.²³⁰

Пред да го завршиме поглавјето сакаме да се осврнеме на уште една интересна поединост. Имено, во борбата за ставање на училишното дело под своја контрола (и несомнено успехот во таа борба), и придобивањето на македонската младина (а преку вечерните и неделните училишта и повозрасните), учителите – дејци на Организацијата користеле различни средства, методи, па дури и програми од тие на Егзархијата.

Пред МРО да се замеша во училишното дело, сосема извесно е дека учителите поклоници на Егзархијата во наставата го користеле бугарскиот јазик. Сепак, постојат одредени индиции дека со влегувањето на учителите - дејци на Организацијата таквата ситуација почнала да се менува, односно бугарскиот јазик полека почнал да му отстапува место на локалниот македонски говор. Веднаш на почетокот ќе напоменеме дека при анализата на достапната литература се добива впечаток дека тоа не е конзистентна политика на Организацијата, но и дека има индиции дека таа политика е поттикнувана од истата, односно од некои нејзини дејци.

Ќе започнеме со бунтот во Битолската егзархиска гимназија во учебната 1898/1899 година и настаните поврзани со него. Оваа учебна година нетрпението помеѓу проегзархиската групација (обединета околу Егзархијата и Бугарското револуционерно братство, предводена од в.д. директорот А. Стоилов, поддржуван од битолскиот егзархиски митрополит Григориј), и антиегзархиската група сплотена околу ТМОРО (предводена од Андон Димитров – еден од основачите на МРО којшто во тоа време бил наставник во гимназијата), достигнала кулминација.²³¹ Овде ќе ги поместиме само поединостите од бунтот, коишто се релевантни за

²³⁰ Исто, 752-753.

²³¹ В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 219-220. бел. 14.

проблемот – предмет на анализа.²³² Имено, судирот помеѓу двата спротивставени тabora кулминирал при прославата на празникот „Св. Кирил и Методиј“ на 11/23 мај 1899 година²³³, кога по тој повод митрополитот Григориј одржал беседа за значењето на браќата Кирил и Методиј, а по него почнал да држи говор в.д. директорот А. Столилов.²³⁴ Прославата, зазела сосема неочекаван и негативен тек за егзархиските поклоници, бидејќи говорот на в.д. директорот бил насилно прекинат од учителот по историја Иван Цоков – приврзаник на антиегзархиската и револуционерно ориентирана групација, којшто го зазел неговото место на говорницата. Тој во своето обраќање ги искритикувал претходните говорници и предложил „*црковните книги да се преведат од црковнословенски на месниот дијалект*“²³⁵ и побарал негово воведување во училиштата и во црквите на местото на бугарскиот јазик.²³⁶

Претходно споменаваме дека една од одлуките на Серскиот окружен конгрес од 1905 година била: „повици, прокламации, окружни и др. писмени организациски документи, да се пишуваат на *прост и разбирлив јазик*“.²³⁷ Иако, директно не е наведено кој е тој „*прост и разбирлив јазик*“, и дали истиот треба да се користи (или веќе се користел) и во училиштата под контрола на Организацијата, сметаме

²³² Повеќе за бунтот види: В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 219-224.

²³³ Исто, 220, бел. 17.

²³⁴ Исто, 221, бел. 18.

²³⁵ Исто, бел. 20.

²³⁶ Исто, бел. 21. Ваквите македонски истапи не само што не биле нешто ново за Егзархијата и нејзините претставници во Македонија, туку и самите тие, во одредени непријатни моменти, за постигнување на демагошки ефекти манипулирале со таквите барања на македонските граѓани. Така на пример, митрополитот Григориј при стапувањето на должност на во Пелагониската епархија, поради бојкотот од битолското граѓанство, за да го привлече нивното внимание „ја одржа својата прва пастирска реч на тукашното наречје, што мошне многу ги зарадува сите и направи одличен впечаток“. Исто, бел. 22. Но при ова барање на Иван Цоков месниот (македонски) дијалект да се воведо во егзархиските цркви и училишта во Македонија, митрополитот Григориј реагирал жестоко и веќе следниот ден Егзархијата телеграфски го отпуштила Цоков од служба. На тоа веднаш реагирал Д. Груев којшто го повикал М. Матов – раководител на ученичкиот кружок, којшто по инструкции на Груев, во одбрана на учителот Цоков организирал бунт на учениците од пансионот и гимназијата. Исто, 221-222. За жестината на бунтот, а воедно и (над)моќта која организациските приврзаници ја имале стекнато во гимназијата говори и инцидентот кога владиката Григориј одбил да ја прими делегацијата на чело со Н. Робев во која се наоѓал и А. Лозанчев, при што таа насилно влегла во неговиот кабинет и според Лозанчев истиот му се обартил со зборовите: „Не сме дојдени ниту кафето да ви го пиеме, ниту коњакот, ние сме испратени од народот за да ви ги предадеме нашите барања, а Вие како митрополит сте должни да нè ислушате“. Ванчо Ѓорѓиев, Анастас Лозанчев, Филозофски факултет – Скопје, Скопје, 2014, 92.

²³⁷ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 488.

дека постојат доволно идиции да одговориме и на двете прашања. Малку погоре споменавме за македонските истапи, за време на бунтот во Битолската гимназија, и за барањата на учителот И. Цоков да се преведат од црковнословенски на месниот дијалект, и истиот да го замени бугарскиот јазик во училиштата. Имајќи го во предвид фактот, дека Цоков е приврзаник на МРО, логично е да се претпостави дека таквите ставови ги делеле и неговите „колеги“ од Серскиот револуционерен округ. Оттука, сметаме дека е поприлично јасно кој јазик е „прост и разбирлив“, а кој помалку разбирлив. Но, за да оставиме што помалку простор за произволности, а воедно и да дадеме одговор на второто прашање ќе се послужиме со еден напис на д-р Карло Блинд под наслов „Бугарските злосторства против Бугарите“, објавен во лондонскиот весник „Пал мал газете“ на 5 јули 1905 година²³⁸, што скоро во целост временски коинцидира со одржувањето на конгресот на Серчани, и дава дополнителна тежина на нашите ставови. На почетокот само ќе напоменеме дека авторот на овој доста интересен текст, ја застапува бугарската теза за македонското прашање, и ги критикува македонските определби на Сандански.²³⁹ Во интерес на просторот овде само ќе ги дадеме деловите коишто се интересни за нас, и се однесуваат на проблемот којшто го анализираме. Имено Блинд, застапувајќи на страната на Цончев и врховистите, за „Бугарска автономна Македонија“, идејата на Сандански за независна Македонија ја сметал за неоправдана, бидејќи во Македонија живееле: Грци, Срби, Албанци, Бугари и Романци, а секој од нив си имал свој јазик.²⁴⁰ Поради ваквата ситуација би било залудудно „Македонскиот комитет“ да се обидува да создаде *јазик единствен за сите*. И понатаму во написот се вели: *„Учените од Комитетот на Сандански создаваат **граматика на македонскиот јазик** како јазик на целата област. Дијалектот на Битолскиот вилает се зел за основа на тој нов македонски ‘esperanto’. Новиот македонски јазик требало да ги истисне*

²³⁸ Ванчо Ѓорѓиев, Јане Сандански и посебноста на Македонија и Македонците, Јане Сандански и македонското ослободително дело. Зборник од научниот собир по повод 90 години од убиството на Јане Сандански одржан во Скопје на 20 и 21 октомври 2005 година, Скопје, 2007, 91.

²³⁹ Исто.

²⁴⁰ Исто, 92.

српскиот и бугарскиот јазик од Македонија, бидејќи тој бил различен од јазикот кој се зборувал во Бугарија и Србија“.²⁴¹

Очигледно е дека Блинд со својот напис оди во правец на потврдување на нашата хипотеза дека и Серчани како и дејците од Битола се залагале за истиснување на бугарскиот јазик за сметка на македонските дијалекти. И не само тоа, Сандански отишол и чекор понапред, па се обидел да создаде и граматика на македонскиот јазик, којшто ќе почива токму на дијалектите на неговите соборци од Битоскиот вилает. И ако според Блинд тоа требало да биде јазик на целата област, нема причина да не веруваме дека тој требало да влезе и во училиштата и наставата. Но, да дозволиме и оваа теза да биде потврдена со конкретни примери.

Прво, во прилог на ваквото тврдење ќе наведеме дел од извештајот на М. Петрјев по враќањето од обиколката во Битолскиот вилает од 15. IX 1907 година: „Како заклучок јас не можам да не нагласам, дека самото население почнува мошне забележливо да се чувствува оптоварено од пропагандите и тоа најискрено бара да биде оставено на мира. Во Касторискта каза, кај нас доаѓаа делегации од селата, коишто изјавуваа дека *не ги сакаат ниту грчките, ниту бугарските учители и свештеници, туку молат да им бидат дадени македонски*. На прашањето за нивната националност, овие одговараа дека се Македонци...“²⁴²

Интересна за нас е и опсервацијата на современиот грчки публицист Тасос Костопулос, за дејноста Сандански и групата околу него за време на Хуриетот. Тој во делото „Забранетиот јазик“, меѓу другото вели: „Народната федеративна партија на Сандански и Влахов барала одделување на словенските училишта од контрола на Егзархијата и нивно ставање под државна контрола, а паралелно се работело и за воведување на *словеномакедонскиот како наставен јазик*“²⁴³.

Сето горенаведено наведува на фактот дека има сериозни индикации коишто покажуваат и ни даваат за право да констатираме дека Организацијата (посебно некои нејзини дејци) се залагале (иако не како конзистентна политика) за

²⁴¹ Исто, бел. 12.

²⁴² Ванчо Ѓорѓиев, Реформи за мир или одлагање на конфликтот, 100 години од балканските војни. Прилози од Научниот собир одржан на 3-4 декември 2012, МАНУ, Скопје, 2013, 123.

²⁴³ В. Ѓорѓиев, Јане Сандански и посебноста на Македонија и Македонците..., 95, бел. 27.

ововедување на македонските дијалекти во училиштата и насатавата, за сметка на бугарскиот јазик.

На крај погледвјето ќе го завршиме со коментарот на Мирчо Јуруков, авторот на делото „Просветното дело в Разложко“. Тој во своето дело со право дава висока оценка за улогата на Сандански и неговите приврзаници за грижата за воспитување на младите. Неоспорно за подигнување на образовното ниво влијаела и добрата подготовка на учителскиот кадар добиено во Серското и Солунското педагошко училиште.²⁴⁴ Сепак она што го привлече нашето внимание е констатацијата на авторот дека *„за големите грижи кон учебното дело говори фактот, дека во тоа време во разложко се отворале „забавишта“, чишто ентериер бил наполно според педагошките потреби (масички, столови, „даровите на Форбелија“ и други помагала), нешто коешто за жал го немаме и денеска.“*²⁴⁵

Имајќи го во предвид фактот дека горенаведеното дело е издадено во 1941 година, повеќе од 30 години од времето на делување на серчани во овој крај и во слободна и независна држава (Бугарија), секаков дополнителен коментар за напорите вложени од Серчани за просветното и културно издигање на народот во нивниот округ е излишен.

²⁴⁴ Мирчо Јуруков, Просветното дело в Разложко, Разлог, 1941, 80.

²⁴⁵ Исто, 79-80.

Глава III

СУДСКИОТ СИСТЕМ НА ОРГАНИЗАЦИЈАТА

3.1. Воспоставување и развој на судските институции на Организацијата до Илинденското востание

1. За разлика од просветната политика која е присутна уште од самите почетоци на МРО, воспоставувањето и развојот на судскиот систем на Организацијата се случил релативно подоцна. Тоа е и разбирливо и доста логично, бидејќи за да се случи тој чин било неопходно прво Организацијата да се здобие со поголем број на приврзаници и следбеници коишто би стекнале доверба во водачите на МРО, во толкава мера што меѓусебните спорови би ги префрлиле од корумпираните османски институции и судии во рацете на раководителите на Организацијата. Тоа секако би значело и голем исчекор кон остварувањето на замислите на водачите на МРО за создавање на паралелен систем на власт во рамките на османлиската држава.²⁴⁶

Долгогодишната работа и агитација меѓу македонското население, преку просветата, но и на терен, ги создале потребните услови за воспоставување и на судските институции. Нивниот зачеток треба да го бараме при посетата на Гоце Делчев на селото Моноспитово на самиот почеток на 1901 година.²⁴⁷ За тоа сведочи Иван Атанасов Грчето кој во своите спомени забележал дека при посетата на селото Моноспитово, Гоце агитирал меѓу локалните раководители, да проповедаат селаните да не одат по турските судови коишто само ги ограбуваат, туку да се основаат селски судови и сите спорови самите да ги разрешуваат.²⁴⁸

²⁴⁶ Повеќе за тоа види Глава I.

²⁴⁷ Оваа посета била дел од поголемата обиколка на Делчев како ревизор на четите од крајот на 1900 и почетокот на 1901 година во Разлошко, Горноџумајско, Малешевско, Радовишко, Струмичко, Мелничко и Петричко. Д. Димески, Гоце Делчев..., 122.

²⁴⁸ Движението отсамъ Вардара и борбата съ върховиститѣ, по спомени на Яане Сандански, Черньо Пѣевъ, Сава Михайловъ, Хр. Куслев, Ив. Анастасовъ Гърчето, Петъръ Хр. Юруков и Никола Пушкарровъ, Сообщава: Л. Милетич, София, 1927, 139-140; Марија Пандевска, Струмичкиот револуционерен округ (1893 – 1903) Книга I, ИНИ, Скопје, 2002, 170. Имајќи го во предвид овој податок, тврдењето на Коле Мангов, дека селото Кономлади каде што престојувал Гоце Делчев кон

Впрочем, Гоце Делчев е и најзаслужниот за воспоставувањето и развојот на судските институции до илинденскиот период.

2. Со оглед на фактот дека во овој период мрежата на Организацијата била доста разгранета и имала фатено длабоки корени ширум Македонија²⁴⁹, идејата за формирање на сопствени организациски судови, брзо се проширила во скоро сите окрузи и комитети на Организациската територија. Таа идеја многу брзо била апсолвирана од војводата Никола Петров Русински, којшто уште во месец март 1901 година при посетата на селото Жван – Демирхисарско меѓу населението проповедал за каква и да било работа тие да не бараат од турските судови, помош или совет.²⁵⁰ Притоа тој ги стопирал сите судски дела со османлиските судови и со митрополиите како барања, бракоразводни дела и сл. и истовремено создал селски судски институти за мали престапи, при што највисока судска инстанца бил војводата-организатор, заедно со селските судови.²⁵¹ Исто така тој напоменал дека Организацијата *„нема полициски станици, нема темници или какви и да било привремени затвори за исправање на нивните грешки, а предавниците се казнуваат со смрт„*.²⁵²

Впрочем тоа била и најстрашната и највисокта казна што можела да биде изречена од страна на организационите судови. Вреди да се напомене дека вакви смртни пресуди за предавниците на делото биле изрекувани од страна на раководните лица на МРО уште пред формално да се воспостават судските институции, сè со цел да не се компромитира делото пред османлиските власти. Таква била на пример, пресудата на Штипскиот окружен комитет за шпионот Ѓорѓи Иванчев од 1899 година, којшто и покрај покажаното великодушие на

крајот на месец ноември 1901, може да го сметаме за место каде се зародило македонското правосудство, не одговара до крај на вистината. Коле Мангов, Судијата Гоце Делчев: за воспоставувањето на правосудството како државно-правен елемент во македонското народно револуционерно движење. Во Македонија - илустрирано списание на иселениците од Македонија, година XXVIII, број 344, декември 1981, 13.

²⁴⁹ Иако таа била сериозно погодена и разнишана во почетокот на 1901 година со Солунската провала.

²⁵⁰ Н. П. Русински, Спомени..., 138.

²⁵¹ Илустрација Илинденъ, Книга 5, (25), София, април, 1930, 11.

²⁵² Н. П. Русински, Спомени..., 138.

Делчев и давањето втора шанса да се поправи си останал на старите нарави.²⁵³ За соработката пак со османските власти охриданиецот Димитар Грдан, орудие на српската пропаганда во овој крај, со смртна пресуда бил награден од охридското револуционерно началство, а смртната пресуда ја извршил Методија Патче во 1898 година.²⁵⁴

Еден месец по посетата на село Жван Русински се нашол во Крушево, каде што го чекало исто така судска работа. Овде биле разгледани две дела. Во првото дело се работело за спор меѓу фамилиите Секуловци и Велјановци за содолимонадната фабрика во Солун, а другото дело било за наследство во Крушево.²⁵⁵ И двете дела биле разгледувани со помош на сведоци и со помош на документи. Тоа сведочи за напорите на војводата да се воведат професионалност во судскиот систем на Организацијата уште во нејзиниот зародиш. Чесноста пак била демонстрирана на тој начин што и двете дела се решиле без никакви рушвети или какви било други трошоци. Самиот Русински за себе вели дека тој бил „бесплатен јавен обвинител на низа дела“.²⁵⁶ При агитацијата пак во селото Селце во месец мај 1901 година, повторил дека за судовите на Организацијата најголеми непријатели се шпионите, коишто пејоративно ги нарекува трње, и дека со оглед на тоа дека Организацијата не располага со затвори за поправање на нивното поведение, за нив ќе нема милост.²⁵⁷

3. Силен импулс за развој на судскиот систем дала големата обиколка што ја направил Гоце Делчев во југозападна Македонија, есента и зимата 1901 година. Првото место каде се вршеле судски процеси било костурското село Кономалди во втората половина на месец ноември. Таму Делчев во присуство на војводите Пандо Кљашев, Марко Лерински, Васил Чакаларов, Москов, Стефо Кузов и на Георги Пешков вршел испитувања, а донесените пресуди биле реализирани

²⁵³ Повеќе за перипетиите околу извршувањето на смртната пресуда на Ѓорѓи Иванчев види: Илустрација Илинденъ, Книга 9, (119), София, ноември, 1940, 11-13.

²⁵⁴ Види: Павле Митрески, Историски прилози за Охридско-струшкиот регион од средината на XIX век до 1944 год., Охрид, 1989, 64, бел. 42; Д. Димески, Македонско националноослободително движење..., 281.

²⁵⁵ Н. П. Русински, Спомени..., 146.

²⁵⁶ Исто; Илустрација Илинденъ, Книга 4, София, април, 1937, 13.

²⁵⁷ Н. П. Русински, Спомени..., 158-159.

подоцна од страна на четата.²⁵⁸ Овде се разгледувале дела од најразлична природа: блуд, крадења, подметнувања и слично, а Делчев им пристапил со големо внимание и истите детално ги испитал. Притоа, Делчев ги повикал сите селани кои имаат проблеми да дојдат и да се пожалат кај него. Така за првпат се поставило начелото судските работи да ги решава раководното тело, а на селаните им се забранило да се судат во турските судови.²⁵⁹ Со тоа раководното тело, со преземањето на должноста на судска власт добила уште поголем авторитет но и одговорност. Инаку, според Пандо Кљашев во селото имало многу смирувања, а делата биле разешувани за многу брзо време (најголемото дело за само еден час). За време на процесот биле свикувани и сведоци, а на крајот сите без поговор ги прифатиле одлуките на Делчев.²⁶⁰

Големо внимание, во Кономлади, било посветено и на искоренување на неморалност и развратот во кој учествувале и мажи и жени од сите возрасти.²⁶¹ Ова било опасно за Организацијата, најповеќе и поради фактот што имало жени коишто имале љубовни врски со Турците. Поради тоа Гоце се зазел да ги превоспита „престапниците“, и да му стави крај на развратот во ова големо костурско село. Така, за брзо време пред „судијата“ и револуционерниот суд се појавиле најпрво бесни мајки и сопруги коишто барале помош од Гоце, да најде решение за престапните врски на своите синови и сопрузи, а потоа и редица грешници од овој тип. Меѓу нив се вбројувале и некоја си млада и убава Лена, којашто заведувала млади момци но и страци, и уште пострашно (за Организацијата) тајно гоштемала турски бегови од коишто добивала скапи подароци. Друга пак селанка, по име Риса, којашта по нарав била добродушна но имала слабост кон четниците и со некои од нив имала односи. Некоја селанка Лена се дружела со некои Турци и од Костур и им предавала комитетски тајни.²⁶² Од спротивниот пол пак било разгледано делото на еден старец, којшто бил изведен пред судот, откако неговата жена очајнички побрала помош да се превоспита нејзиниот неверен маж којшто скитал кај други жени. Тој бил изведен

²⁵⁸ Спомени на П. Кљашев..., 198.

²⁵⁹ Исто.

²⁶⁰ Исто.

²⁶¹ Христо Силянов, Писма и изповеди на един четник 1902 г., Български писател, София, 1967, 65.

²⁶² Исто, 66.

пред судот, и под притисокот на обвинителите самиот признал дека „како човек можеби згрешил некогаш“. Отакако од страна на судот му било предочено дека таквото однесување е срамно и неприкладно за неговите години, и дека е лош пример за помладите генерации, судот истакнал дека за таквото однесување заслужува голема казна, но дека сега за сега ќе помине само со десет лири глоба, под услов да ги искорени лошите навики. Старецот покорно ја ислушал пресудата, се заблагодарил за милоста и ветил дека ќе ја плати глобата и дека ќе се поправи за во иднина.²⁶³

Освен селаните за неморалното однесување биле укорени и самите членови на Организацијата. Така, на пример, по еден инцидент²⁶⁴ се дознало дека четникот Кице „се дружел“ со гореспомената Риса. И тој бил повикан на распит пред револуционерниот суд. Делчев му оддал почит за преданоста кон Организацијата на четникот, но го прашал која од жените во селото ја задевал. Четникот одговорил дека не задевал никаква жена, на што Гоце му одговорил дека Риса е жената која ја задевал. Потоа четникот почнал да се правда и признал дека самата Риса е таа којашто го задевала, предизвикувала и влегувала во неговата соба. На тоа Делчев му одговорил: „Помисли, Кице, каква пакост и каков срам се нанесува на Организацијата. Овој народ сосем ќе се разочара, ако ние, коишто работиме да го спасиме од турските насилија и безчестувања, самите посегнуваме по честа на неговите жени. Ти не се срамотиш само себе си. Ти си четник на Марко, презирот паѓа и врз него и врз целата организација...“²⁶⁵ Иако во конкретниот случај четникот можеби и бил во право (со оглед на наравот на селанката), сепак Гоце со право се однел со остар тон кон него, укажувајќи му што значи да се биде член на Организацијата, и какви сè последици може да претрпи делото од непримерните постапки на членовите на истата.

²⁶³ Исто, 66-67.

²⁶⁴ Една вечер Марко Лерински и Васил Чекаларов тргнале да направат ревизија на четничките престојувалишта. Тогаш од темнината скокнала некоја женска фигура и мислејќи дека Чекаларов е четникот Кице(?) го штипнала за нога и извикала: -Ууу ... Кице! Чекаларов се свртел и ја познал распуштеницата Риса. Х. Сиљанов, Писма и изповеди..., 67.

²⁶⁵ Исто, 67-68.

По Кономлади кон крајот на месецот и почетокот на наредниот (декември) било посетено и селото Д'мбени. Таму пак, од страна на Делчев биле разгледувани дела за четниците кои имале направено најразлични гревови. Тогаш биле разгледано и делото на познатиот грчки шпион Коте од селото Руља за кого веќе била донесена смртна пресуда, но Гоце решил одново да се разгледа делото и бил формиран нов суд. Притоа обвинителите Лазар Москов и Пандо Кљашев на маса ги изнеле сите деликти кои ги извршил обвинетиот: грабежи, своеволни убиства, закани, непокорстава и сл. Коте признал сè и побарал милост.²⁶⁶ За него Делчев напоменал дека за делата кои ги направил заслужува смртна казна, но бидејќи Коте ги признал своите грешки и се извинил, Делчев му простил верувајќи дека тој ќе се соземе и во иднина ќе биде добар работник. Коте ветил дека нема да ги повтори своите грешки и дека во иднина ќе ѝ биде верен на Организацијата.²⁶⁷ Добродушноста на Делчев овде не се исплатела и имала негативни последици во иднина за Организацијата, бидејќи веднаш штом Коте ја помирил слободата се ставил на услуга на грчката пропаганда.

Слична добродушност Делчев покажал и во селото Загоричани, костурско кон крајот на месец декември. Гоце бил претседател на револуционерниот суд, а обвинителната власт била претставена од Кузо Стефов.²⁶⁸ Додека Гоце во предвид го имал празникот кога се родил Спасителот²⁶⁹ војводата Кузо бил за најстрого казнување на престапите.²⁷⁰ Благодареејќи на големиот авторитет на претседателот многумина грешници биле помилувани. Дури и некој шпион Никола Филев на којшто многумина му посакувале смртна казна бил помилуван. Кога некој од четниците му ја соопштил веста на обвинетиот, којшто бил скриен во својата кука, тој со солзи ја ислушал пресудата и ветил дека ќе се поправи. Потоа тој бил претставен на селаните, кои од сè срце му се израдувале и го поздравиле нековото покајание.²⁷¹ Ваквиот начин на донесување на пресуди од страна на Делчев биле

²⁶⁶ Исто, 74.

²⁶⁷ Спомени на П. Кљашев..., 200.

²⁶⁸ Иллюстрация Илинденъ, книга 2, София, януарий, 1930, 10; Гоце Делчев, т.3..., Спомени на А. Дамјанов, 197.

²⁶⁹ Судањето било одржано на вториот ден на големиот христијански празник Божиќ.

²⁷⁰ Гоце Делчев, т.3, Спомени на А. Дамјанов, 197.

²⁷¹ Иллюстрация Илинденъ, книга 2, София, януарий, 1930, 10.

како резултат на неговата природа и карактер, но исто така тој покажал и одредена тактичност. Помилувањето било со цел да не се пролева братска крв и да не се ослабнуваат и разнишуваат редовите на Организацијата, секако под претпоставка дека обвинетиот би го поправил своето однесување и не би ги повторувал истите грешки во иднина. Како и да е, случајот со Коте од Руља покажал дека иако намерата на големиот апостол на МРО, била најдобра, ваквите одлуки не секогаш вродувале со плод па дури и биле доста опасни за развојот на македонското револуционерно движење.

Малку поостар „судија“ од Гоце бил војводата Христо Куслев, којшто делувал во областа Каршијак. И таму на месното население од страна на локалната чета на Организацијата му било забрането да се суди пред османските власти, па судските спорови полека се префрлале од легалните државни судови на товар на војводите на Организацијата. Типичен пример за тоа е судењето во с. Гореме. Таму еден селанец се жалел дека негов соселанец му исекол еден орев од нивата. Отако го ислушал, војводата Куслев ѝ наредил на четниците да го доведат обвинетиот на распит.²⁷² Бидејќи обвинетиот го признал делото, му била изречена пресуда да му се удрат 10 железни прачки²⁷³ и да даде една четвртина лира како оштета за ореводот, и една четвртина за комитетот. На крајот тепањето му било опростено на обвинетиот, но глобата ја платил.²⁷⁴

Во друг случај пак, некој овчар ги пуштил овците во лозјата. За таквиот чин тој бил предупреден од раководителите на селото Гореме. И покрај предупредувањето овчарот го повторил истото неколкупати, по што месното раководство го повикала една вечер во нивниот „суд“. Овој пат, револуционерниот суд не бил толку расположен како во првиот случај, па овчарот си ги добил вообичаените десет прачки, а згора на тоа платил и половина лира глоба за комитетот.²⁷⁵ Освен тоа во областа се случувале и кражби, но и тие биле

²⁷² Спомени на Јане Сандански, Сава Михајлов, Христо Куслев, Иван Анастасов-Грчето. Кн. III, Материјали за македонската револуционерна историја, предговор Ѓорѓи Абаџиев, Илинден, Скопје, 1951, 73.

²⁷³ Со прачката што се чистат пушките на четниците.

²⁷⁴ Спомени на Х. Куслев, 73.

²⁷⁵ Исто, 73-74.

разрешавани по испробаниот метод на комитетот (со тепање и глоба) а доколку кражбата се повторела и по трет пат, и со смртна казна, но војводата Кулсев напоменува дека немало таков случај.²⁷⁶

4. Наредната, 1902 година уште од самиот почеток навестувала голема активност на полето на Организациските судови. Имено уште во месец јануари под сомнение дека се предавници, извршиле убиство и му штетат на делото, Леринското раководство издало наредба да се фатат и судат три лица. Сите тие биле фатени и однесени на планината Ниџе кај Попадиските Трла.²⁷⁷ Поради начинот на којшто била водена судската постапка и била донесена пресудата, како и со оглед на фактот што Христо Силјанов како директен учесник во овој процес од прва рака нè информира за сите поединости околу процесот, сметаме дека е најдобро во целост да го прикажеме судскиот процес, кој е доста индикативен за тоа како функционираше Организациските судови.²⁷⁸

„...Точно во два и пол часот го разбудив Марко²⁷⁹, а тој веднаш ги повика Славко и дедо Јандре. Го извадија сеното од една соседна мала колиба и таму ги заземаа своите места судиите. Се почна распитот на обвинетите. Двајца четници најнапред го воведоа дедо Јанаки...

- Ние дедо не сме целати. Нашата работа не е да ги колиме христијаните. И ако сношти те земавме од жената и децата, те врзавме и те носевме по горите, тоа не го направивме за кеф. Ти виде дека немалку се измачивме. Но таква е нашата работа...

- Ти, дедо, знаеш ли што е комитет?

- Знам, господин Марко.

- Знаеш ли кои селани се членови?

- Целото село, господин Марко.

- Ами ти нели си во комитетот?

- Не, не сум, ама знам сè. Браќата, внуците – сите се членови.

- А ти зошто не си внатре?

- Сум сакал, господин Марко – еден господ знае. Многу пати сум сакал да се сретнам со вас, да се покрстам и јас. И мене ми беше желба. Но, раководителот немаше вера во мене. Скришум по браќата сум ви пракал и јас леб и што Бог дал во нашиот дом да ви однесе вам.

- Зарем ти во градот немаш разговарано со Хасан ага, за нашите работи – за раководителот, за Кољо, за другите?

- Да чува господ!

- Е, овде, не ја говориш вистината дедо. Самиот Хасан ага се фалел пред селаните минатиот петок, дека пред месец и половина двајцата сте оделе во Борешница.

- Не, господин Марко, жими крстот! Дедото се прекрсти. – Две деца имам – мртви да ги целувам, господине.

- Но ако излезат сега луѓе, пред коишто Хасан ага се фалел дека...

Дедото скокна на нозе и извика:

- Нека дојдат тие луѓе овде, да ми го кажат тоа во очи!

²⁷⁶ Исто, 74.

²⁷⁷ Спомени на С. Арсов..., 53.

²⁷⁸ Види: Х. Сиљанов, Писма и изповеди..., 115-128.

²⁷⁹ Марко Лерински.

- Седи, седи, дедо, не скокај!

- Ако е тоа вистина, обесете ме уште сега.

- Тогаш зошто си го распрашувал Кољо за нас – со кога сме се среќавале, кај кого сме биле? Зошто си сакал да не видиш?

- Бидејќи и јас можам да сторам нешто за општата работа.

- А дали Хасан ага те прашувал за нас?

- Тоа кучето, сè прашува, но јас му велеам дека нашето село е чисто. Пред две недели ми кажа дека во Борешница ќе дојде потера, и јас веднаш преку браќата се обртив до раководителот да се пази.

- Ами ти каква работа имаш со Хасан ага?

- Нели чифликот ни е заеднички? Сакам или да ми го продаде, или да му го продадам. Со Турчин ортаклак не бидува. Јас се грижам за сè, а тој го собира целиот кар.

- Но ако сега даскалот излезе и признае, дека си му велел да се откаже од тие работи²⁸⁰, бидејќи и него и целото село ќе си го издал на Хасан ага?

- Кој, даскалот ли? Нека дојде! – извика старецот позеленет од гнев. – Хм... Но јас сум давал пари за народната работа. Барав расписка – не ми даде. Затоа сега сака да ме насамари. Но јас сè ви реков. Тој не е добар човек...

- Оди си дедо. Двајца членови на Организацијата го однесоа старецот во друга колиба. Го донесоа даскалот.

- Колку расписки за пари си зел од градот?

- Десет, господин Марко.

- Дали си ги раздал сите?

Даскалот се намурти и не одговори веднаш:

- Шест раздадов... не осум... Не се сеќавам најдобро.

- Така, не се сеќаваш. Но колку пати те имаат кането од градот да им дадеш сметка за земаните пари?

- Два пати.

- Зборувај ја вистината! – извика Марко. – Не е два пати, туку четири пати!

- Можно е, господин Марко, не се сеќавам најдобро.

- А зошто не си им дал сметака?

- Сметката ли?... Таа е готова... Зафатен бев со работа.

- Така, зафатен беше. Но ти си им одговорил со писмо и си ги навредувал. Те барале од градот а ти си се криел и си ги избегнувал. Вистина ли е?

- ?

- Така. На колку души си земал пари, без да им дадеш расписки?

- Пари без расписки не сум земал, господин Марко. Јас знам, Ване ме клеветел.

- Остави го ти Ване на страна. И за него ќе дојде ред... Значи така, а? Од никого не си земал пари без расписка? Марко се обрати кон четникот: Нека влезе дедо Јанаки.

Даскалот си го покри лицето со раце. Се слушна некакво стенкање.

- Колку пари ти има земено даскалот, дедо? – го праша Марко, штотуку влезениот дедо Јанаки.

- Пет лири.

- Зошто ти ги зел?

- Така решиле од големото место. По мецидија, по две сум му давал и друг пат. Сè за народната работа.

- Ти давал ли расписка?

- Не.

- Си му барал ли?

- Сум барал бе брате, ама тој секогаш: „Ти во мене ли се сомневаш, кажи ти благодарам што те спасив...“

- Така ли е, даскале?

- ?

- Така ли е даскале? – извика пак над главата на даскалот?

- Така е – простенка даскалот.

²⁸⁰ Се мисли на учеството во комитетските работи.

- Оди си, дедо.

Даскалот го откри лицето, згрчено од ужас и бол, и рече:

- Да, господин Марко, јас зедев од неколкумина пари без расписка, но си мислев, кога ќе си ја видам сметката во градот, да побарам други расписки и да ги раздадам насекаде. Пропска!... Јас се ќе исплатам до пара... И јас имам направено нешто за тоа дело... Пропска!...

- Така. Кое е твоето мислење за убиениот Ване како член на Организацијата?

- Дobar работник беше... Бог да го прости.

- Епа ако бил добар, зошто тогаш си го убил?

Даскалот се сепна, како удрен од гром.

- Не сум...

- Како не си? Бардакот кажа, дека го убил, бидејќи ти си му го заповедал тоа од името на Организацијата.

- Бардакот ли? Тогаш да знаете дека тој го уби со мартинката, на своја рака и потоа ми кажа мене и јас го укорив.

- Така. Но зошто, кога те прашале од градот, си одговорил, дека немаш абер од таа работа?

...

- Се плашев... Нели во градот ме мразеа заради расписките?

- Така. А петте пушки, коишто ви ги испратија? Нив кој ги продал и ги задржал парите за себе – ти или Бардакот?

- ... Бардакот.

- Така. Оди си.

По малку и Петар Бардакот ја исправи пред нас кралимарковската снага. ...

- Е, Петре, веќе знаеме сè... – Ти, Петре, зошто не го послуша даскалот, кога тој те советувааше да не го убиваш Ването? Ако го послушаше, сега немаше да паднеш на ова дереце. Се секаваш, кога те крштевав, јас те пофалив дека ќе станеш најстрашниот комита за Турците, а ти стана најстрашен пакосник. Ти го уби нашиот најчесен работник во селото. Е, Петре кажувај зошто не го послуша даскалот.

Бардакот тешко издиша и испушти облак дим од устата.

Марко продолжи:

- Барам од тебе Петре, да ми кажеш уште колку пари сте собрале со расписки од луѓето, и само ти ли си ги зел парите од продадените пет комитетски пушки, или сте ги поделиле со даскалот?

Бардакот конечно ги подигна своите мали темни очи и спокојно одговори:

- Зошто да се лажеме господин Марко, во рацете сум ви. Знам дека комитетот не простува за такви работи. Сето тоа го направив, што да ви расправам...

- Не, ние сме должни да те ислушаме, ама чекај да дојде и даскалот.

Исправен лице в лице со Бардакот, даскалот скоро и не личеше на себе си.

- Е, расправај сега Петре, за Ването, за расписките, за пушките.

- Сè направивме, заедно со него – Бардакот го посочи со прст даскалот, но без да го погледне. - Зедевме пари и од пушките – и со расписки, и без расписки. И сите ги делевме. Ването го убив јас со мартинката, кога беше со овците, а даскалот вардеше. Го убивме, затоа што тој не следеше, знаеше сè што работиме и се готвеше да се обрати на раководството...

Бардакот молкна, потоа замислен додаде:

- За убиството на Ване – којзнае... ако даскалот не ме подбуждуваше, можеби и немаше да го сторам... Ама што ви значи тоа, виновни сме и готово.

- Има ли да кажеш уште нешто даскале?

Даскалот размрда усни, се подготви да каже нешто, но едвај тихо прошепна:

- Ништо

-Ајде сега одете си.

„Се беше јасно. Излишно беше да чекаме до вечерта да пристигнат повиканите сведоци. Двајцата обвинети ги беа извршиле сите престапи за коишто знаевме.²⁸¹ ... Дедо Јанаки пак не ги оправда сомневањата на соселаните. Тој не ја издал Организацијата дури и откако во нејзино име

²⁸¹ Сепак јасно е дека Организациониот суд, имало спремено дополнителни докази (сведоци) за извршеното дело, во случај распитот да имал неочекуван тек, и да не би можело со сигурносот да се докаже вината кај обвинетите со првобитниот распит. Х. Сиљанов, Писма и изповеди..., 121.

бил изнуден од даскалот. Остануваше уште да разбереме од брат му, кого што го очекувавме да пристигне до вечерта, дали навистина бил предупреден од дедото за потерите којшто се случиле пред два месеци во селото Борешница. Ако и тука не нè излагал тој е оправдан.

...Сведоците од Борешница и Неокази пристигнаа на мрак. Дојдоа и скоро возрасни селани од Попадија. Братот на оправданиот, којшто бил пресретнат на патот, призна, дека за потерите бил известен од дедо Јанаки.“

Во интерес на просторот, делот за пресудата на тројцата обвинети нема да биде даден во целост по белешките на Христо Силјанов.²⁸² Овде само ќе напоменеме дека Марко Лерински како претседател на судот пред сите селани ги образложил, доказите за делата коишто ги извршиле престапниците, а и самите тие повторно пред селаните го признале своето дело. За дедо Јанаки откако се докажало дека тој е невин била донесена ослободителна пресуда, и на радост на присутната публика, тој бил заколнат во Организацијата. За извршителите пак, на убиството на членот на МРО, била донесена пресуда да се казнат со највисоката казна на Организациските судови.²⁸³ Смртната пресуда била извршена на скришно место во планината.

Примерот опишан на претходните страници, за еден судски процес организиран од страна на МРО, без притоа и ние самите да даваме суд за исправноста на висината на изречените казни, сметаме дека е доволно илустративен за начинот на функционирање на организациските судови, нивната сериозност и професионалност при разгледувањето на делата и внимателноста при донесувањето на судските одлуки.

Месец мај 1902 година, за Христо Силјанов меѓудругото го одбележал и иследувањето на уште два процеса од сосема различен карактер.

Првата била во село Неокази, каде што дружината на Силјанов разбрала дека некоја селанка спиеала со Турци но не била способна да издава. Сепак Силјанов и неговите другари решиле да дојдат во селото и да го проверат случајот. Таму на распит била повикана вдовицата Калеш Митра. Нејзе и било објаснето кои се луѓето коишто ја повикале на распит, и веднаш и кажале дека од селаните разбрале дека нејзината кука впрочем претставувала ан за гоштевање на богатите

²⁸² За пресудата на обвинетите види: Х. Силјанов, Писма и изповеди..., 122-128.

²⁸³ Притоа и самиот Марко Лерински напоменал дека Организацијата нема затвори. Исто, 125.

Турци од околината, нешто што комитетот не можел да го толерира.²⁸⁴ Освен тоа, тоа претставувало и срам за селото, а поради таквите постапки и селаните почнале да ја избекуваат неа. На тоа Калеш Митра одговорила дека селаните од Неокази сега бегаат од неа, но дека кога таа останала сама, уште пред да има никакви контакти со Турците никој не дошол кај неа да ја утеши или да праша како е, дали има леб за јадење и сл. Покрај тоа додала дека луѓето може да зборуваат сè и сешто, но кој од нив има видено зло од неа и дали со било што му напакувала на селото. По ова луѓето од Комитетот се увериле дека навистина Калеш Митра не била способна за предавство. Тие на крајот и наложиле на вдовицата да се прости од Турците, да почне да работи како и другите бедни жени, а тие ќе се заложат селаните повеќе да не ја избекуваат и да ѝ помагаат колку што можат.²⁸⁵

Колку што овој случај се завршил брзо, лесно, без голема нервоза и трошење на енергија, толку наредниот бил комплициран и замрсен, а од претставниците на Организацијата барал голема умешност и такт да се задоволи правдата и да се приведе кон крај. Имено, во село Добровени било извршено убиство на еден млад селанец по име Марко од страна на две момчиња. И, во ваква ситуација според традицијата и принципите на МРО за ваквата ситуација не би требало премногу да се расправа и да се губи време при донесувањето на пресудата. Уште повеќе што младите момчиња го признале делото, а тоа го слушнал и селскиот чорбација Трајко - таткото на убиениот. проблемот овде се јавил, бидејќи убиениот како и неговиот татко Трајко биле шпиони коишто работеле против интересите на Организацијата, а младите убијци биле едни од најпреданите работници на Организацијата.²⁸⁶ При распитот и прашањето зошто го убиле синот на Трајко, тие едноставно одговориле – бидејќи е шпион. По укорот дека не смееле да го сторат тоа без дозвола на Организацијата, тие само рекле дека го сториле тоа што го сториле и дека со нив може да прават што сакаат. Кога во селото го донеле телото на убиениот, неговиот татко бил толку разгневен што решил сам да им пресуди на убијците, но Силјанов му одговорил дека нема потреба тој да пролева крв туку дека луѓето на Организацијата ќе ја истераат

²⁸⁴ Х. Сиљанов, Писма и изповеди..., 220.

²⁸⁵ Исто, 221-222.

²⁸⁶ Исто, 225.

правдата. Тоа уште повеќе го разгневило Трајко, којшто постојано префрлал зошто толку се чека кога и самите обвинети го признале делото. На тој начин Силјанов и раководителот на Организацијата во тој крај дедо Божин се нашле во многу деликатна позиција: од една страна бил чорбацијата Трајко кој бил единствениот којшто посакувал смртна казна за двете момчиња и во спротивно многу лесно би можел целиот случај да го префрли кај турските судови, од друга страна пак со изрекувањето смртна пресуда непотребно би се завиле две семејства во црнина и солзи, а Организацијата би изгубила двајца верни и предани работници. Поради тоа било испратено писмо до Леринскиот комитет, со барање да дадат мислење за целиот случај. Од таму пак се добил краток одговор: „Постапете како што ќе најдете за добро“.²⁸⁷ Тоа и оставило малку време и простор за маневар на одговорните за ова дело. На крај се зело решение да се доведат убијците и да се тепаат со дебели дренови прачки. Луѓето од Организацијата почнале со тепањето, но тие помалку ги штеделе своите сили така што убијците успеале некако да го издржат котекот. Незадоволен од тоа, таткото на убиениот самиот зел една дреновица и бесен со сета сила почнал да ги удира убијците насекаде по телото вклучително и по нивните глави кои бликнале во крв. Пред обвинетите да им подлегнат на овие тешки повреди Трајко бил отргнат и одведен во селото, а момчињата најверојатно бил одведени во друг реон, со цел откако ќе се опорават таму да дејствуваат за потребите на Организацијата.²⁸⁸

Охридското раководство есента 1902 година издало смртни пресуди на неколку шпиони од нивниот реон. Така на пример на шпионот Велјан Василевски од село Лактиње му пресудил Билбил Алексоски за кого ова претставувало тест за да влезе во организациската чета. Од истото село се јавил и друг шпион, Арсение Фидановски. Смртната пресуда овојпат ја извршил Симеон Спировски по наредба на Дејан Војводата.²⁸⁹ Еден од работниците на Организацијата пак украде шест кози и за ситни пари ги продал во село Песочан. Имајќи на ум дека за тоа дело ќе биде казнет од четата, отишол во мудирницата во село Издеглавје и ја предал

²⁸⁷ Исто, 227.

²⁸⁸ Повеќе за целиот случај види: Х. Силјанов, Писма и изповеди..., 225-230.

²⁸⁹ П. Митрески, Историски прилози за Охридско – струшкиот регион..., 65.

четата и другите организациски тајни. Подоцна тој бил фатен и ја споделил судбината со гореспоменатите шпиони.²⁹⁰

Предавство од поголеми размери имало во селото Белица, Кичевско. Таму имало повеќе луѓе коишто ги предале четниците на османската војска, и дури и ги кажале имањата на селаните коишто соработувале со четите на МРО. За ликвидирање на предавниците, војводата Јордан Пиперката, побарал согласност од Окружниот револуционерен комитет во Битола. Оттаму добил согласот и тој на помош за ова акција ги викнал и четите од соседните околии. Нему на помош му притекол и Дејан Војвода којшто претходно имал искуство со вакви случаи. Акцијата се одиграла на 28 септември 1902 година. Сите селани биле собрани во една голема кука при што петмина селани и четири селанки биле казнети со тепање, а четворица мажи добиле смртна казна.²⁹¹

Во кичевско според спомените на Славејко Арсов секаде каде што претстојувала четатата на собранијата се формирала по 10-15 групи за разгледуње и донесување пресуди за приватни спорови како на пример: кавги, тепачки (па дури и недоразбирања меѓу маж и жена), грабежи и сл. Исто така пред овие групи одговарале и оние кои намерно или случајно проговориле нешто за Организацијата во село или в град, како и оние коишто не ја завршиле добро својата задача, како достава на писмо итн.²⁹²

Во месец декември пак му било судено на Тодор од село Белица којшто не му притекол на помош на Јордан Пиперката и неговата чета која била опколена од турскиот аскер. Откако по распитот се докажала неговата вина, на 28 декември 1902 година му била прочитана пресудата и бил застрелан од момчињата на четата на Јордан Пиперката.²⁹³

²⁹⁰ Исто, бел. 47.

²⁹¹ Исто, 66.

²⁹² Спомени на С. Арсов, 72-73.

²⁹³ Исто, 80.

Во струшко пак кон крајот на 1902 година се формирала и специјална комисија за судски спорови во чиј состав влегле: Н. Чакаров, Букур(ешлиев) и уште еден член.²⁹⁴

И на крајниот исток на организациската територија во исто време се решавале судски спорови. Таму за тоа била одговорана четата на Јане Сандански. Така во с. Каракој, Неврокопско како што вели Јане биле разгледани повеќе дела за „земање-давање“.²⁹⁵ Во еден од случаите двајца селани се суделе за една нива. Целиот случај вредел околу 4 лири а тие за судење по османските судови потрошиле, едниот 26 а другиот 22 лири. Тие биле повикани од четата која донеле пресуда и двете страни се помириле.²⁹⁶ Во село Тарлис пак имало спор меѓу општината и еден чорбација, за корисетње на водата од воденицата и за коријата. За тоа се направила посебна комисија од село Каракој и делото се завршило позитивно и за двете страни. Оттаму се заминало во село Ловча кон средината на месец декември каде што се разгледувале дела од сличен карактер.²⁹⁷

Популарноста на организациските судови во овој период толку нараснала што таа стигнала и до ушите на бугарскиот трговски агент во Солун, А. Шопов. Тој во својот извештај од 30 ноември истата година забележал дека имал средба со повеќе селани од Солунската каза. Од разговорите со нив разбрал дека четите освен вообичаените имаат и судски должности така што селаните коишто имале некакви спорови, расправи, кражби и сл. претпочитале за правда да се обраќаат кај четите наместо кај турската власт.²⁹⁸ Притоа Шопов навел и конкретни примери на кражби којшто османските власти не успеала да ги расветли а организационите чети за кратко време успеала да ги фати сторителите а ограбената стока да ја врати на оштетените. Сето тоа ја зголемило довербата на селаните во организациските судови, и во четите на Организацијата воопшто.²⁹⁹

²⁹⁴ Неговото име сеуште не е дешифрирано. Христо Узунов, Забелешки за Организацијата во Охридско и Струшко, Предговор, редакција и коментар, Никола Целаоски, Охрид, 2003, 27.

²⁹⁵ Спомени на Јане Сандански, 221.

²⁹⁶ Исто.

²⁹⁷ Исто, 221-222.

²⁹⁸ В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 422, бел. 847

²⁹⁹ Исто.

5. На самиот почеток на наредната 1903 година МРО донел неколку пресуди за жените коишто издавале тајни на организацијата. Таков бил случајот со селото Лескоец. Во тоа село имало „лесни“ жени коишто имале пријатели Турци, онбашија, некој полјак и др. Тие од своите роднини и пријатели дознавале по некои работи за Организацијата и им пренесувале на Турците, а најверојатно за тоа тие биле и потплатувани од нив. Оттука поради страв дека ќе бидат предадени, организациските чети не влегувале во селото. Затоа овие жени неколкупати биле предупредени, но тие не ги сфатиле сериозно овие предупредувања. Поради тоа една јануарска вечер биле собрани сите селани во една од куќите на жените. Жените биле врзани и испитани пред очите на нивните мажи. Откако била докажана нивната вина биле отепани 4 жени. Овој случај внел страв кај останатите во селото но и кај самите Турци.³⁰⁰

Од истите причини била донесена пресуда да се егзекутира една жена поткажувач од селото Свиништа. Заповедта од Битолскиот окружен комитет била извршена кон крајот на месец јануари 1903 година.³⁰¹

Не секогаш жените којшто зборуваа повеќе од потребното биле казнувани со смрт. Така на пример во селото Облаково имало една жена брбливка којашто кажувала на жените пред селската чешма работи што не се за кажување. Затоа Тома Николов, П. Цветков и дедо Андреја решиле да појдат во селото и да ја вразумат жената. Бидејќи Тома и Цветков не знаел како да ја подисплашат невестата на којашто мажот и бил во странство, таа работа му ја оставиле на поискусниот дедо Андреја. Тој зазел еден исклучително остар став и со страшен поглед почнал на цел глас да вика кон неа што не само таа туку и Тома и П. Цветков ги фатило страв. Потоа таа си отишла така исплашена што Цветков и Николов останале со убедувањето дека таа никогаш повеќе не ќе ја отвори устата и зборува.³⁰² Сепак треба да имаме во предвид дека овој случај не бил толку сериозен како претходните кога организациските тајни директно стигнувале до

³⁰⁰ Спомени на С. Арсов, 89.

³⁰¹ Тома Николов, Спомени из моето минало. Съставителство, предговор и бележки, Александър Пелетков, издателство на отечествения фронт, София, 1983, 107.

³⁰² Исто, 106-107.

ушите на османлиските власти. Овде пред сè се работело за немарност и невнимателност на младата жена, па затоа таа избегнала повисока казна.

Без разлика на деликтот на обвинетиот дејците на Организацијата настојувале при распитот и особено при донесувањето на пресудата да бидат што е можно потранспарентни како локалното население би сфатило дека нивните проблеми се решаваат на лице место и на крајно фер начин, по однпред утврдена постапка и секако со вклученост на самите обвинети во процесот и со нивна можност за одбрана. Крајно педантен во ваквиот процес бил војводата Никола Петров Русински. Од неговата чета ноќта спроти 2 јули 1903 година избегале двајца четници, Тодор Шикалев од с. Мало Црско, Демирхисарско и Спас Иванов од с. Царев Двор, Ресенско. Тие многу скоро биле фатени од скочивирската чета и повторно се нашле пред својот водач, Русински. Тој најпрво ги прашал која е причината што избегале од неговата чета, а тие одговориле дека сакаат да отидат во своите родни места и таму да останат во четите.³⁰³ Русински им кажал дека нивната постапка воопшто не е за оправдување и им објаснил дека имало сосема легална процедура која требало да ја испочитуваа. Имено, тие требало прво нивната желба да му ја претстават нему, па дури и ако тој како војвода не го дозволил тоа можеле да се обратат до Главниот штаб, па да тој му нареди на него да ги ослободи. Како резултат на тоа што тие не ја испочитувале таа законска постапка тие биле изведени пред суд за својот престап.

На судењето била поканета и скочивирската чета и целото селско раководно тело. Целата публика се состоела од 24 четници на четата на Русински, десетина од селската чета и 29 раководители и блиски луѓе на Организацијата од Скочивир. Обвинетите биле разоржани и чувани од четири четници. Судот бил составен од Никола Петров, Иван Наумов, Иван Кумев - претставници на околинската чета, Петко Наумов - претставник на селската чета и Велко Николов - претставник на месниот комитет. На повик на Русински бил избран претседател на судот - самиот тој и секретар - Иван Кумев. Потоа се пристапило кон распит на обвинетите. Тие ги потврдиле своите искази за причината на напуштањето на четата.

³⁰³ Н. П. Русински, Спомени..., 284.

Претседателот на судот ги повикал другарите од нивната чета да дадат мислења за нивното однесување. Сите мислења биле позитивни, а и самиот тој до моментот на нивното напуштање на четата немал регистрирано никаков пропуст во нивната работа. Тој напоменал дека за недисциплина и своеволие според законите на Организацијата за четниците следува смртна казна, но во овој случај тој би дозволил присутните четници и легалните луѓе на Организацијата да ја донесат пресудата. Затоа ги замолил присутните да земаат збор во корист или на штета на обвинетите.³⁰⁴ Бидејќи сите кои зеле збор се изјасниле во корист на обвинетите, а и самиот Русински во својство на претседател на судот бил на иста линија со нив, тој не само што им простил на обвинетите туку и ги запрашал дали и по сторената грешка ќе сакаат да си одат во своите родни места за четници. Шикалев се искажал негативно и решил дека ќе остане во неговата чета и ветил дека до крајот на својот живот ќе и служи верно, а С. Иванов решил да си замине. Нему му била дадена една белешка како доказ дека бил ослободен од револуционерниот суд. На крајот Русински ја поканил публиката да гласа: „Оние кои сакаат да им се поштеди животот на обвинетите да кренат рака“. Целото собрание кренало раце освен Тодор Златков.³⁰⁵ На тој начин обвинетите биле ослободени од обвинението и им било вратено оружјето. Со ваквата пресуда Русински покажал голема прагматичност. Иако тој имал обвразани раце да донесе смртна пресуда за обвинетите, впрочем тие со својата постапка го ослободиле од секаква законска одговорност пред Штабот, сепак тој се решил да го зачува мирот во својата чета и да не предизвикува никакво незадоволство помеѓу четниците. Згора на сè, тие и

³⁰⁴ Прв се јавил за збор Ванчо Наумов: „Почитувани другари, Јас првпат излегувам на суд и тоа револуционерен. Првпат земам збор да бранам или да обвинувам и тоа другари по оружје и идеи, со чијашто судбина е врзан мојот живот и на многумина од вас овде. Бидејќи на обвинетите ова им е прва грешка молам да им се поштеди животот.“

- Петко Стојанов војвода на селската чета: „Јас го подржувам мислењето на помошник – војводата на реонската чета.“

- Иван Кумев: „Драги другари, нас нè собрал овде еден народен долг, да излеземе со откриени гради против петвековниот поробител, којшто ја разурнал во нас верата и честа и животот. Ние треба да паднеме, имено, од неговиот куришум и со доблест како борци за слобода, за чест, за живот и за имот, а не како предавници, да бидеме убивани од нашите другари. Молам да им се поштеди животот на обвинетите“.

- Велко Николов (со исто мислење). Исто, 285-286.

³⁰⁵ Исто.

навистина биле добри работници, а таквите ѝ биле повеќе од потребни на Организацијата за претстојното Илинденско востание кое било на прагот.

Во предвечерјето на Илинденското востание бил формиран револуционерен суд во врска со убиството на Крсто Асенов.³⁰⁶ На чело на судот стоеле Аргир Манасиев и Сава Михајлов. По испрашувањето на триесетина четници, судот донел смртна пресуда за Мицо Големанов, која брзо била реализирана.³⁰⁷ Меѓутоа, според Х. Татарчев, Задграничното претставништво не било задоволно со ликвидацијата на физичкиот убиец, па затоа покренало поширока истрага. Таа пред сè била насочена кон инспираторот на убиството, Гоно Бегинин, којшто прв ја потпишал пресудата за Големанов и со триесетина четници побегнал за Бугарија. Таму тој бил уапсен и против него била покрената истрага како испиратор на убиството на Крсто Асенов. Подоцна по барање на братот на Крсто Асенов тој бил ослободен од одговорноста.³⁰⁸

И за време на Илинденското востание организацискиот суд бил во функција. Тоа на своја кожа го почувствувал и турскиот „разбојник“ Келеш Осман којшто бил заробен помеѓу тиквешките села Дрен и Смолјани и бил изведен пред Пере Тошев по што му било судено и казнет според законите на Организацијата.³⁰⁹

Органзацијата презела мерки и против кражбите којшто се случувале за време на востанието. Така С. Арсов ни дава пример на старец којшто бил готвач во Евла.³¹⁰ Тој од некоја жена зел опинци, волна, од друга пак престилка и некои други работи и сакал да ги однесе дома. Меѓутоа бил фатен во делото и јавно критикуван пред 200 четници.

³⁰⁶ Асенов бил убиен од дел од неговите четници најверојатно како резултат на љубомора и лично нетрепение. Поводот за неговото убиство било тоа што тој решил да се жени токму пред востанието што дел од четниците кој не биле во добри односи со него го претставиле како „ние ќе креваме востание а тој ќе се жени.“

³⁰⁷ Ванчо Ѓорѓиев, Апостол Петков: Кралот на блатото, ДАРМ, Македоника литера, Скопје, 2013..., 82.

³⁰⁸ Исто, бел. 46.

³⁰⁹ М. Миноски, Петар-Пере Наумов Тошев..., 94.

³¹⁰ Види: Спомени на С. Арсов..., 128.

Во збегот Рашанец, пак постоел и револуционерен суд на востаниците. Тој за разлика од горенаведената казна донел неколку потешки пресуди, секако за посериозни престапи. Тоа главно биле пресуди за лица обвинети за предавства. Овие пресуди најпрво оделе на согласност до началството на Охридскиот реон, и дури по потврдувањето на пресудата оттаму, казната можела да се изврши.³¹¹

Горните примери на дело ја покажуваат решеноста и настојувањето МРО да го изгради и доразвие судскиот ситем. Најголем индикатор за тоа е што и во воени услови Организацијата нашла време и простор да продолжи со својата активност на ова поле, и покрај тоа што била под постојан притисок на османската регуларна војска, башибозукот и османските потери, што барало исклучителен напор и енергија на водачите на МРО да бидат насочени во тој правец.

³¹¹ П. Митрески, Историски прилози за Охридско – струшкиот регион..., 66, бел. 49.

3.2. Судскиот систем на Организацијата (1904-1908)

1. По Илинденското востание МРО не застанала на планот на изградбата на паралелните институции во рамките на Османлиската Империја. Во тој поглед не бил занемарен ниту судскиот ситем, иако за време на востанието Организацијата изгубила дел од своите кадри, човечките и материјланите ресурси биле намалени, а неуспехот на востанието донел и поделби и фракции во самата Организација, па морало да се размислува за идниот пат и делување на организацијата. Сето тоа влијаело и врз развојот на судскиот систем на МРО. Во постилилинденскиот период за разлика од претходниот период кога „судиите“ на МРО, судските спорови ги решавале на терен, на лице место како што тие ќе најделе за сходно да го решат спорот и да биде задоволена правдата, без строго пропишани правила, во наредниот период водачите на Организацијата во протоколите на своите конгреси ќе вметнат одреби за начинот на судење, изрекувањето на пресудите, висината на казните и сл. со што судскиот ситем на Организацијата на некој начин ќе биде официјализиран и формално правно потврден.

Секако иако на судството на разните собири и конгреси му било отстапено значителен простор, сепак и работата на терен не заостанала премногу. Тоа го потврдуваат и неколкуте пресуди во Тиквешкијата во поствостаничката 1904 година.

Во случајот со убиството на Цандо Шалев, МРО се решила на малку поинаков потег од вообичаеното во вакви случаи. Имено, наместо да покрене постапка против физичките убијци на Цандо, Организацијата се решила да покрене постапка против раководителите на некоја локална турска организација од којашто постојано трпеле штети и на тој начин сакале да ја обезглават.³¹² За таа цел членовите на Околискиот комитет заминале во Солун на советување со Александар Станоев. Тој заедно со Христо Далчев кој како адвокат ги бранел организациските дела советувале да се турнат во затвор раководителите на тој турски комитет: Аби Ефенди, Помак од Неготино, Вело Картов и Али Чауш, така што ќе го прикажаат ова убиство како нивно дело, докажувајќи го преку лажни

³¹² Революционерните борби во Тиквешкијата..., Спомени на Ј. Атанасов, 87.

сведоци. Така Околискиот комитет нашол свои двајца „сведоци“ на коишто им било сугерирано да кажат дека во време на убиството виделе како Абди Ефенди со Али Чауш и Вело Картов, во таква и таква облека со такви револвери излегле од договореното место и тргнале кон нивата на Цандо Шалев. За случајот да добие на поголема тежина и веродостојност биле најдени уште такви сведоци. Двајца од нив ги виделе обвинетите на околу 200 метри од нивата на Цандо, а други двајца кои работеле на соседната нива забележале, како едниот од нив ја зема раката да го поздрави и да му честита за убавиот афион, а другиот од близу го стрела Цандо во глава и го убива на лице место.³¹³

Бил напишан арзохал (барање) до судот на којшто биле посведочени сведоците. Секако тие биле луѓе на Организацијата коишто биле добро синхронизирани. Арзохалот му бил предаден на Сурина,³¹⁴ а овој му го предал на Хилми паша којшто немал друг избор освен да свика судски процес во врска со убиството. Таму биле повикани „сведоците“ на коишто Организацијата им ги плаќала трошоците, како и бранителите на делото, исто така луѓе посочени од МРО – адвокатот Христо Далчев и Турчинот Џевдет Ефенди.³¹⁵ На тој начин на обвинетите не им помогнало никакво алиби и тие биле осудени на 15 години затвор. Подоцна благодарение на Уриетот и на амнестијата тие биле пуштени од затвор.³¹⁶

Во друг случај пак била разгледана сомнителната смрт на секретарот на една организациона чета, Дељо. Тој бил испратен од војводата Ѓељо заедно со уште двајца четници да оди во с. Мрежичко за да убијат некој престапник Арнаутин.³¹⁷ Четниците коишто го придружувале Дељо, рекле дека по патот го фатил stomакот и умрел. Сепак, Петар Јуруков, Добри Даскалов, Петар Самарџиев и Душо Желев ги викнале двјацата четници на распит. Тие биле испитувани одвоено и притоа на истите прашања дале противречни одговори. По вториот

³¹³ Исто.

³¹⁴ Руски претставник во Солун, согласно Мирџешките реформи.

³¹⁵ За него Јордан Анастасов во спомените за овој процес иронично вели дека за пари би ја продал и целата Турска Империја. Револуционерните борби во Тиквешкијата..., Спомени на Ј. Атанасов, 87-88.

³¹⁶ Исто, 88.

³¹⁷ Види: Револуционерните борби во Тиквешкијата..., Спомени на Д. Желев, 403.

распит кога им било ветено дека нема да им сторат ништо лошо, тие признале дека од страна на нивниот војвода Ѓељо и неговиот помошник Христо (Гуве) им било заповедано да го убијат секретарот Дељо. Причината за тоа било што Ѓељо и Гуве имале некои љубовници во тамошните села и постојано се вртеле околу нив. Доколку некој од селаните би се осмелил да им приговори за нивните дела и нарав, биле казнувани со ќотек и парична казна, а парите си ги делеле меѓу себе без никаков отчет кон Комитет.³¹⁸ Еден од погласните противници на ваквото нивно однесување бил токму секретарот на четата Дељо, па затоа тие решиле да се ослободат од него. Четниците коишто го придржувале Дељо на патот кон с. Мрежичко чекале да седнат да се одморат и кога Дељо заспал еден од нив на кого му била ветена пушката на убиениот го застрелал.

По нивното признание тие биле изведени пред сите четници на кои им било раскажано за делото што го сториле. Нивните соборци биле доста револтирани. Нарачателите на убиството пак, намирисуваќи дека биле откриени се скриле зад блискиот рид и не сакале да дојдат на судењето. Сепак во овој случај организацискиот суд отстапил од својата пракса на обвинетите да им ореди смртна пресуда. Наместо тоа тие само биле отстранети од четата како неподобни и испратени во Бугарија.³¹⁹

Ако на двајцата обвинети во горенаведениот случај на некој начин им било прогледано низ прсти, тоа не било случај со неколкуте селани од село Бојанчиште и Конопишта коишто и покрај сите искористени поправни средства ѝ служеле на турската власт, и се заканувале со предавање на четата и на членовите на Организацијата. Поради тоа и четата се упатила кон селото Бојанчиште, каде што биле фатени тројца народни предавници и на лице место им била изречена смртната пресуда.³²⁰

Малку позападно од Тиквешијата истата судбина како тројцата тиквешки предавница го снашла и еден предавник од с. Поешево. Тој за разлика од своите „колеги“ од Тиквешијата коишто шпионирале за Турците, шпиунирал кај Грците.

³¹⁸ Исто.

³¹⁹ Исто, 403-405.

³²⁰ Исто, 413.

Селаните од ова село се жалеле повеќепати, а сметале дека тој е виновен и за смртта на двајца луѓе пронајдени во нивите на селото Карамани. Поради сето тоа селаните биле многу исплашени. Шпионот пак бил многу дрзок и се фалел дека ќе го предаде и Јон пашата со неговата чета. Јон разбрал за сето тоа и заедно со четата на Димче Могилче решиле да го фатат предавникот. Едно рано утро тие двајцата, придружувани и од Тодор Габеро влегле во селото и додека сите спиеле влегле во куќата на предавникот кој бил затечен и немал никаков простор за маневар.³²¹ Кога се разденило Јон наредил да се соберат селните и да започне со работа револуционерниот суд. Тој напоменал дека тоа ќе биде народен суд и бидејќи селаните се тие што се жалеле и страдале од предавникот, дека тие треба да одлучат што да прават со истиот. Селаните имајќи во предвид кој стои пред нив – човек поради чии предавства умреле повеќе луѓе, и стравувајќи од нови предавства на Грците едногласно извикале – Да се казни; - Да го снајде истото тоа што го направил. По ова Јон го одобрил барањето на селаните и издал наредба шпионот да го извадат надвор од селото за да се исполни пресудата.³²²

2. Од горните примери се забележува одредена несинхронизираност во донесувањето на пресудите. Така во одреден случај организациските судии, за ист или сличен престап можеле да донесат построга или поблага казна. Иако постоел одреден генералн курс на донесувањето на пресудите и изрекувањето на казните од страна на судовите на МРО, сепак евидентни се и одредени флукутации при истиот. Тоа се должи пред сè на фактот што дотогаш не постоеле строго пропишани правила за судскиот систем на МРО. Таа празнина дејците на МРО ќе се обидат да ја надополнат на претстојните конгреси.

Прв голем исчекор во тој правец бил направен на Прилепскиот подвижен конгрес со проект - правилникот на Организацијата претставен од Пере Тошев кон крајот на месец јуни 1904 година, попознат како „Обрзаец I“ во којшто судството зазелo значителен дел.³²³ Во делот - *судење*³²⁴ можеме слободно да кажеме дека

³²¹ Методи Б. Димов, Габеро, Берлин, 1991, 163.

³²² Исто, 164.

³²³ За судскиот дел од Тошевиот Проект-правилник на Прилепскиот Конгрес види: М. Миноси, Петар-Пере Наумов Тошев..., 138-142; Љ. Лапе, Проект-правилниците донесени на Прилепскиот конгрес..., 224-227; Втрешната македоно-одринска... том 1, част 1, 390-393.

Пере си го заслужил прекарот „совеста на револуционерна Македонија“. Имено, тој предвидел еднаков третман за сите членови работници пред законот на Организацијата без разлика на нивната положба или функција, а сите прекршители на решенијата во Правилникот како и оние штои дејствуваат против Делото да бидат казнети соодветно со природата и степенот на прекршокот (со опомена, одземање на правата на членување или исклучување, глоба, тепање и смрт).³²⁵ Решенијата пак, треба да се утврдуваат преку лично испрашување на обвинетиот, на сведоците и индициите ако такви има³²⁶, а раководителите³²⁷ се должни исцрпно и непристрасно да ги проучат делата, како и да се воздржуваат од лични расправи и навреди спрема обвинетите.³²⁸

Пере е доста внимателен кога станува збор за решението со смртна казна. Тоа се приложува само откако ќе го одобри Окружната управа.³²⁹ Исклучок се прави само кога на Делото му се заканува јавна и тешка опасност која би можела да се отстрани со брзото ликвидирање на виновниците. (И во таков случај решението ѝ се доставува навреме на Окружната управа заедно со мотивите што го наложиле забрзувањето).³³⁰ Напорите да се избегне било какво оштетување при донесувањето на пресудите се очигледни во Член 134, со којшто на незадоволната страна ѝ се остава правото на жалба, но само на првата инстанца.

Просторот од Член 135 до Член 143 од Образецот I е резервиран за *казните*. Тие се подредени според тежината на престапот така што сосема логично е што се почнува од опомената. Се опемнува за небрежност, односно за неизвршување на првпат предвидените обврски, но главно одредбите од овој дел се од морално-етички карактер. Па така се опемнува за: пројавена слабост со зборување (оддавање доверена тајна, комитетски луѓе, планови и акции),

³²⁴ Член 127-135.

³²⁵ Член 127.

³²⁶ Освен оние лица кои отсутнуваат и не е можно нивното испитување ниту писмено, ниту кога нивното директно иследување е сврзано со ризик.

³²⁷ Разгледувањето на престапните дела на членовите-работници, на десетарите и постарите го врши раководното тело или советот на месната чета, според делокругот на обвинетиот или природата на вината, а оние дела на раководителите се врши од повисоката управа. Член 128.

³²⁸ Член 129-130.

³²⁹ Решенијата на селските совети и на четите коишто се однесуваат на казни со глоба поголема од 100 златни гроша, стапуваат на сила по нивната потврда од околинскиот раководно тело. Член 131.

³³⁰ Член 132.

искажување незадоволство, негодување против раководните лица по незаконски ред, за предизвикување расправи меѓу работниците, за злоупотреби на селските раководни лица со нивната должност при определување на куќи, курири и чувари и др., за поплака со измислени мотиви, за паѓање во малодушност и осудување на принципите на Органзацијата, па дури и за самофалба.³³¹

Со *глоба*³³² пак се казнува неизвршување на обврските по вторпат, односно повторен прекшок по изречената опомена. Во делот на глобите акцент се става на разни видови злоупотреби, како на пример злоупотреба со пари или материјали на Организацијата, или злоупотреба – надземање, при купување на предмети за потребите на Органзацијата. Исто така со глоба се казнува и за разменување или крадење на општи или приватни пари, бојни материјали (пушка, куршуми, револвер, сечила, барут, динамит, бомби, инструменти, алишта, добиток и сл.) со враќање на работите или нивната вредност. На ист начин се постапува и со оние коишто првпат со измама земаат од населението пари или какви и да било материјали во името на Организацијата.

И доколку некој и по третпат нема да ја исполни својата обврска (предвидена со Член 9, 11 и заб. 122) ќе се казни со *тепање*³³³ Истата казна ќе ја добие и секој оној што ќе дозволи намерно да уништи или неовластено да отвори со цел да прочита комитетска кореспонденција.

При анализата на наредните три точки евидентна е заложбата на Пере да се заштити Организацијата од работниците коишто може да ѝ наштетат. Се разбира, согласно нивниот прекршок е предвидена казна.

Најпрво, се *сменуваат од должност*³³⁴: Должносни лица за кои ќе се докаже дека ѝ припаѓаат на друга револуционерна организација со истата цел; Оние што откажуваат да ја уважат мисијата на пратениците од погорната инстанца; Десетарите и постарите при прекршување по трет пат на предвидените обврски во членовите 4, 11 и 13; по втор пат во членовите: 135; точка б), в) и д); 136,

³³¹ Член 135.

³³² Член 136.

³³³ Член 137.

³³⁴ Член 138.

б), в) и г); Секое околиско раководно лице кое би ги искривило своите или решенијата на другите раководни тела. Истото важи и за членовите на централните и окружните бироа на претставништвата, војводите и др.; како и оние коишто ги поддржуваат отстранетите по законски ред раководители, војводи или претставници што не сакаат да им ги предадат работите на нивните заменици.

Потоа, *губат право на глас*³³⁵ членови-работници, десетари и постари после трајно грешење. Исто така, ако во некоја околија или округ се разгласуваат комитетските тајни и не може да се посочи за виновник определено лице, раководното тело на таа околија и окружната управа се лишува од право на глас времено или за време од една година, првото во Округот, второто во Централниот комитет. Во тој случај ќе му се соопштуваат само оние решенија од погорната инстанца, коишто се однесуваат на него.

И на крај, *се исклучуваат од Организацијата*³³⁶: сите непоправливи лица, независно од нивната положба во Организацијата, признати за такви од комитетот по исцрпувањето на сите соодветни мерки за поправање, коишто со своето држење го компромитираат авторитетот на Организацијата или создаваат растројство во неа; и оние што не сакаат доброволно да останат и понатаму во редовите на Организацијата.

Некаде на самиот почеток на Главата, споменавме дека највисоката казна изречена и реализирана од МРО и нејзините претставници е *смртната казна*. Таа зазела место и во тошевиот Проект-правилник³³⁷. Поради тоа што претставува највисока и најтешка казна, Пере се потрудил неа да ја добијат оние што навистина ја заслужуваат. А според Пере тоа се: секој, за кого што ќе се докаже дека се зацанил да ги открие тајните на Органзиацијата или лицата што ѝ служат; десетари, постари, раководители, војводи и делегати кои не би им ги предале делата на нивните заменици после два пати повикување од надлежното началство; осудените согласно чл. 136, б) и в) кои откажале да се покорат на земените решенија по случајот од погорното раководно тело; секој којшто и по

³³⁵ Член 139.

³³⁶ Член 140.

³³⁷ Член 141.

еднаш направената опомена и наложената казна од надлежните раководители, продолжува во името на Организацијата со измама да собира пари од населението или други материјали за себе или за друг; секој кој намерно ги издава тајните на Организацијата или со несовесно исполнување на поверената должност го води Делото во опасност; шпионите и нивните помошници; секој член-работник што со збор или дејност намерно го кочи Делото и откако е поканет да престане да го прави тоа; водачите на секоја друга организација во внатрешноста со истата цел, коишто се откажале да престанат да работат покрај Организацијата и оние што не сакаат да стапат во нејзините редови; отцепниците кои стапиле без одобрување во редовите на друга внатрешна корпорација со иста цел; блудниците, коишто во авантурите експлоатираат со името на Делото. Освен тоа, со смрт се казнуваат и оние муслимани и турски чиновници кои вршат зулumi, убиства и секакви насилби или пак пројавуваат специјални наколности во гонењето на членовите на Организацијата.

Од горенаведеното евидентно е дека за Организацијата смртната казна пред сè претставува средство за зачувување на нејзиниот бит, со неа се штити правото на неприкосновеност на Организационата територија и со неа треба се да спречуваат сите негативни елементи којшто му штетат и се опасност за Делото и неговиот углед.

Како што споменавме во поглавјето за просветната политика на МРО, на овој конгрес од страна на Даме Груев бил изработен документ, Образец II, којшто скоро бил идентичен со Тошевиот Образец I, и бил мала утеха за Даме во однос на победата која на конгресот ја однело демократското крило на чело со Пере и со голема поддршка од Ѓорче Петров.

Свои коментари и забелешки на одредбите на Образец II дал охридскиот војвода Христо Узунов.³³⁸ Ние овде ќе ги поместиме само оние коишто се однесуваат на судскиот дел и коишто повеќе или помалку се разликуваат од оние во Образец I и Образец II. Така, Узунов со првата забелешка во однос на судството

³³⁸ Види: Христо Узунов, Забелешки за Организаацијата во Охридско и Струшко (предговор, редакција и коментар Никола Целаоски), Охрид, 2003, 172-174; Внтрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 407-408.

дозволува да се води судење пред власта но само со решение на месното околиско раководно тело.³³⁹

Со еден нов член после горенаведениот се дозволува и востановување на постојана судска комисија која ќе се занимава исклучиво само со разгледување на приватните расправи и помеѓу христијанското население.

И Узунов, како и Тошев е на страната на моралот, но и на знаењето и вештините, па за членови на судската комисија препорачува да се избираат „чесни луѓе, еснафи, кои имаат доверба во мнозинското население и кои се запознаени со општествениот живот на народот, со локалните традиции, со државните и црковните закони“.³⁴⁰

За него да се биде член во една таква комисија е сериозна работа и оној што е избран во судската комисија, никогаш не може да се откаже од неа без да има уверливи причини. Истиот тој треба веднаш писмено да ѝ соопшти на околинската управа која може да ги прифати причините или да ги отфрли.³⁴¹

При донесувањето на пресудата предност им се дава, односно треба да се пресудува врз основа „на постојните државни и црковни закони и месните традиции.“³⁴²

Со посебен член се забрануваат адвокатските застапувања.³⁴³ Најверојатно оваа одредба е донесена со цел да се намалат трошоците на граѓаните, но и да се избегне било каква можност за манипулација од страна на адвокатите.

³³⁹ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 407. Во Х. Узунов, Забелешки... додавката за овој член стои: „Пред власта може да се заведе служба само со решение на Главното околиско револуционерно тело“. Сметаме дека овде се работи или за лош превод или за печатна грешка (замена на зборот служба со тужба), па затоа се определивме со варијантата од Втрешната македоно-одринска револуциона организација... којашто повеќе одговара на контекстот на овој член.

³⁴⁰ Христо Узунов, Забелешки..., 172; Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 407.

³⁴¹ Х. Узунов, Забелешки..., 172-173; Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 407.

³⁴² Х. Узунов, Забелешки..., 173.

³⁴³ Исто.

Така судската комисија според забелешките на Христо Узунов *секогаш прво остава простор тужителите сами да се договорат, но доколку тоа не се случи, таа ја зема грижата на себе.*³⁴⁴ Нов член: *Заседанијата на судската комисија се законити кога на нив ќе присуствуваат најмалку 3 членови, меѓутоа, при разгледувањето на било кое дело да ги покани сите членови на судската комисија.*³⁴⁵

Во Забелешките и коментарите се остава простор на незадоволната страна за жалба до повисока инстанца, но секогаш писмено и со мотиви.³⁴⁶

Исто така судската комисија во реонот води шифра на описи на сите разгледани дела, а барањата на подносителите можат да се уништат само тогаш кога делото целосно ќе заврши.³⁴⁷

Узунов ни дава и конкретни суми за одредени деликти, па така: *за случените помали престапи виновникот се казнува со казна од 5 до 20 гроша, а за престапи направени со лажење се казнува со казна во износ од 50 до 200 гроша или со тепање според карактерот на престапот.*³⁴⁸

Парите пак, добиени по основ на казните кога ќе се одземат трошоците за куририте за судските дела, треба да се употребат за набавка на револуционерна литература.³⁴⁹

Во делот на казните нема подрастични отстапувања на Образец I и Образец II. Меѓу другото, овде се додава дека одговорните за печатот во ЦК подлежат на

³⁴⁴ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 408.

³⁴⁵ Исто.

³⁴⁶ Х. Узунов, Забелешки..., 173. Надвор од Глава XII – предвидена за судството, во Образец I, се среќава член сличен на овој (Член 62: „Членовите на окружното биро, околинското раководно тело, војводите и предвидените нелегални лица можат да ги упатуваат своите поплаки директно до Окружната управа, но само писмено и мотивирано. Таму ги упатуваат околинските раководни тела и оние поплаки коишто тие не можаат или од извесни причини не сакаат да ги решаваат. Незадоволните членови од решението на Окружната управа можат да се жалат до Централниот комитет. Љ. Лапе, Проект-правилниците донесени на Прилепскиот конгрес..., 212.

³⁴⁷ Христо Узунов, Забелешки..., 173.

³⁴⁸ Исто.

³⁴⁹ Исто.

казна доколку си дозволат да на своја рака стават печат на документите без притоа да имаат согласност од управата.³⁵⁰

Од одредбите на Тошевиот Проект-правилник и забелешките и коментарите на Узунов на истиот јасно се гледа посветеноста на овие дејци на МРО за изградбата на еден организиран и пред сè правичен судски систем. Друго прашање е колку во тој момент Организацијата реално можела да ги спроведе сите тие одредби и предложените реформи на терен, со оглед на тоа дека по востанието останала покуса со кадри, а добар дел од нејзините членови сеуште се наоѓале надвор од Организационата територија (најповеќе во Софија) каде што на разни советувања дискутирале за идната дејност на Организацијата но и лобирале и се прегрупирале на лагери со оглед на различните ставови што ги имале во однос на начинот на функционирање на МРО.

Како и да е, има индиции дека дел од членовите на горенаведените документи многу брзо биле ставени во функција. За тоа сведочи и австрискиот конзул во Битола - Август Крал. Тој во својот извештај до министерот за надворешни работи, Голуховски од 21 јули 1904, помеѓу другото потврдува дека на Прилепскиот подвижен конгрес било донесено решение во иднина секогаш да се донесува пресуда снабдена со печат на комитетот, а за да се избегнат апсења на невини селани, една копија од истата да се остава на трупот на егзекутираниот. Притоа тој тврди дека исполнувањето на ова решение е констатирано во неколку случаи.³⁵¹

Потврда за тоа е казнувањето на еден предавник во с. Баровица во месец септември истата година. Според еден извештај на грчкиот конзул од Солун, Апостол Петков на 18 септември во Баровица ги убил Ристо Кехајата и неговата

³⁵⁰ Види: Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 408; Х. Узунов, Забелешки..., 173.

³⁵¹ Извештаи од 1903-1904 година на австриските претставници во Македонија. Превод, редакција и коментар Данчо Зографски, Скопје, 1955, 233. Во понатамошниот дел од телеграмата Крал брифира дека се препорачувало споровите меѓу селаните или со христијанските сопственици под страв на казна своите маки да не се изнесуваат пред властите, туку селските првенци секогаш евентуално да ја известуваат „комисијата“ што ја повикува „компетентната“ чета. Како резултат на тоа тој истакнува дека е чудно што поплаките на селаните пред властите станале доста ретки, а и самиот тој бил сведок дека одреден број спорни прашања меѓу христијаните на село кои биле провлечувани со години, се разрешиле за брзо време без редовен суд. Исто.

мајка Марија. Покрај убиените тој оставил писмо за мудирот во Гуменџе, со текст: „Ние имаме закон според кој се казнуваат нечесните, предавниците и шпионите. Бидејќи Ристо Кехаја беше голем предавник и сакаше или да ме предаде на вас, или самиот да ме убие и да ви ја донесе мојата глава, еве денес јас го убивам него. Истото ќе го направам со секој предавник, било христијанин било Отоман. Ве известувам дека го убив јас, за да не апсете и притискате мештани од Баровица...”³⁵²

Значи, и во таква комплицирана ситуација во повостаничката 1904 година, МРО не го запоставила судскиот систем. Впрочем, Организацијата и не смеела да го стори тоа, бидејќи тоа автоматски во голем дел би значело и препуштање на населението во рацете на османските власти и губење на контролата, влијанието и врските со истото што би било погубно и за Организацијата и за целта која таа ја гонела.³⁵³ А резултатите од дејноста на Организацијата на тоа поле во 1904 година, иако можеби со малку поднамалено темпо, биле видливи. Така, Г. Ив. Белев за ситуацијата за судовите во Битола за таа година забележал: „...Судовите во Битола беа пусти. Никој Бугарин (Егзархист, б.м.) без разлика дали е граѓанин или селанец, за ништо во светот не одеше кај адвокатот или во судовите; сите спорови ги решаваше Организацијата; таа издаваше решенија и пресуди, коишто се исполнуваа безусловно...”³⁵⁴

Австрискиот вицеkonzул во Битола оди и чекор понапред во опис на ваквата ситуација. Тој во својот извештај од 13 декември 1904 до министерот за надворешни работи на Австро-Унгарија грофот Агенор фон Голуховски, вели дека како резултат на активноста на Организацијата во Прилепската и Велешката околија, во овие региони со право може да се говори „за некаква споредна влада покрај таа што постои...”, а Комитетот својата власт ја организира до таква мера, што од месеци наваму народот не се обраќа повеќе до турските судови. Против пресудите на селската организација жалба може да се вложи преку комитетскиот трибунал во Прилеп, кој решава во последна инстанција. Овој

³⁵² В. Ѓорѓиев, Апостол Петков..., 134, бел. 182, 183.

³⁵³ Види Глава I.

³⁵⁴ Иллюстрация Илинденъ, Книга 1, София, януарий, 1931, 15.

систем треба да се покажал многу погоден поради кратката постапка и безусловните егзекуции.“³⁵⁵

5. Наредната 1905 година исто така протекла во многу дискусија советувања и конгреси на коишто на широко се дискутирала како за минатата дејност така и за идниот курс на Организацијата. Слично како и во претходната година и на овие собири на дневен ред се нашло и судството. Така, ако Узунов сметал дека парите од казните треба да се користат за набавка на револуционерна литература, во Протоколот од Околискиот конгрес на Струмичката револуционерна околија од 27 мај се споменува дека судските приходи треба да одат во полза на затворениците коишто се членови на Организацијата.³⁵⁶ На истиот конгрес бил донесен правилник за судовите на Организацијата, според кој судската надлежност се пренесувала од месните комитети на избраните судски тела. Со истиот градот бил поделен на неколку реони (маала), во којшто освен комитетите функционирале и вакви судски тела.³⁵⁷ За овие решенија управните тела во струмичката околија биле известени од страна на Христо Чернопеев со Окружно на 30 мај 1905 г.³⁵⁸

На сличен начин и на околискиот конгрес во Кукушко се одлучило градот Кукуш да биде поделен на четири реони во коишто ќе заседаваат реонски судови, и каде што ќе се разгледуваат сите дела, па дури и бракоразводните.³⁵⁹

Окружниот конгрес на Серскиот револуционерен округ којшто се одржал на Пирин планина (крај на јуни и почеток на јули 1905 г.) дал важност на спречувањето на можните злоупотреби од страна на судските тела. За да се спречат тие злоупотреби судот одлучил: „за следење на дејноста на судските тела и отстранувањето на можните злоупотреби и пристрасност се реши да се составуваат регистри, во коишто да се заведуваат минатите дела за разгледување пред судските тела. Проверувањето на регистрите да биде од страна на четите.“ На иста линија со ставовите на Тошев за еднаков третман на

³⁵⁵ Извештаи од 1903-1904 година на австриските претставници во Македонија..., 258.

³⁵⁶ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 467.

³⁵⁷ М. Пандевски, Ѓорѓи С. Трнката, Струмица и струмичко..., 241-242; Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 468-469.

³⁵⁸ Исто.

³⁵⁹ Туше Влахов, Кукуш и неговото минало. Второ дополнено издание, Наука и изкуство, София, 1969, 216.

сите без разлика на позиција и должност Конгресот решил: „судиите, обвинети за злоупотреба на должноста со умисла се казнуваат со смрт, прокламирана со специјално окружно во целиот реон.“ И Серчани дозволуваат незадоволната страна да се жали до погорна инстанца само со препорачано писмо од месното судско тело со подробно излагање на делото и пресудата. Како новитет во однос на претходните програмски документи на Организацијата и нејзините дејци во однос на судството се две одлуки на Серскиот округ: 1. *Селските судски тела се задолжуваат да даваат извештаи од регистарот во реонските судски тела на крајот на секој месец*; 2. *Судењето станува бесплатно.*³⁶⁰

Сепак, сите претходно наведени конгреси биле само добра увертира за големиот општ конгрес на Организацијата. И овде победата на демократско-реформаторското крило на Организацијата е видлива и низ решенијата на конгресот којшто се однесуваат на судството и судскиот систем. Како резултат на тоа се повторуваат и дел од одредбите со одредбите од конгресите коишто му претходеа на Рилскиот конгрес. Во однос на судството со Чл. 11 од Глава I му се забранува на секој член работник да испраќа тужби од каков и да било вид и карактер против христијани пред турската власт.³⁶¹ Во наредната глава според чл. 29 Комитетот треба да ги разрешува сите расправи помеѓу членовите и помеѓу последните и нечленовите христијани, кога тоа е возможно.³⁶² На реонските комитети им се наложува да разгледуваат дела коишто се во нивните компетенции (Глава III, Чл. 46).³⁶³ Во Глава IV за Околистите комитети стои дека во случај на недоразбирање на некој комитет и војводата, незадоволната страна може да се обрати за поплаки и објаснување до повисоката инстанца (Чл. 65).³⁶⁴ За Централниот комитет пак, се вели дека ги разгледува и израмнува недоразбирањата меѓу членовите на окружните комитети. Незадоволните имаат право да апелираат пред Општиот конгрес. Централниот комитет, како втора и

³⁶⁰ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 488-489; М. Макдермот, За слобода..., 488-489.

³⁶¹ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 518.

³⁶² Исто, 520.

³⁶³ Исто, 521.

³⁶⁴ Исто, 523.

последна инстанца, ги разгледува тужбите на незадоволните од решенијата на окружните комитети (Глава VI, Чл. 90).³⁶⁵

Освен одредбите коишто се однесуваат на судството во главите за околиските, окружните, Централниот комитет и сл, на судството му било посветено посебен дел од Правилникот на ВМОРО, донесен на Рилскиот конгрес. За тоа биле резервирани Глава XIV и Глава XV од Правилникот.³⁶⁶

На почетокот од судскиот оддел е регулиран техничкиот дел од судскиот систем, односно начинот на неговото функционирање, односот член – Организација, односите помеѓу комитетите (од месните преку околиските, и окружните па се до ЦК) и Задграничното претставништво, во однос на судењето и начинот на донесувањето на пресудите.³⁶⁷

Вториот дел – *судење*³⁶⁸ во суштина е ист како и во Образец I на Тошев со една додавка: *На обвинети коишто не би се појавиле на првата покана, ниту пак за тоа доставиле уверливи причини, признати како такви од надлежниот комитет, им се суди во отсуство.*

³⁶⁵ Исто, 525.

³⁶⁶ Види: Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 532-535.

³⁶⁷ Член 188-191: Устројство: Членови работници обвинети за нарушување на организационите правилници и устав, или за нанесување штета на Организацијата се судат и казнуваат од надлежните комитети.

Членови работници и десетари се судат и казнуваат од месните комитети (селски, градски и реонски), должностните лица на последните – од околиските комитети; Должностните лица на околиските комитете – од окружните; членовите на последните – Централниот комитет; а членовите на последниот и Задграничното претставништво – од окружните и околиските комитети како последна инстанца.

Забелешка: Членовите на Финансиската контролна комисија и ревизорите се изедначуваат по подведување на судење со соодветните должностни лица.

Смртни пресуди издадени од месните (селски и градски) комитети стапуваат на сила, откако ќе поминат преку околиските комитети и се потврдат од окружните; оние издадени од околиските комитети, стапуваат на сила откако ќе поминат преку окружните и се потврдат од Централниот комитет; издадените од окружните комитети минуваат преку ЦК и се потврдуваат од останатите окружни комитети; а смртните пресуди издадени од Централниот комитет стапуваат на сила откако ќе минат преку окружните комитети и се потврдат од околиските комитети.

Забелешка: Исклучок од тоа се прави кога осудениот претставува непосредна опасност за Организацијата.

За дела од обичен карактер, незадоволните од решенијата на првата инстанца, можат да се обжалат пред следната – повисока. Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 532.

³⁶⁸ Член 192-194.

И во делот на казните³⁶⁹ очигледно е влијанието на Пере Тошев. Во Протоколот на ВМОРО од Рилскиот конгрес е наведено дека казните секогаш имаат поправна цел. И овде се пропишуваат истите видови казни како и во Образец I, (опомена, глоба, тепање, сменување од должност, губење на правото на глас, исклучување од Организацијата и смрт), и одребите пропишани со истите воглавно се како и оние во Тошевиот Образец I, со некои мали новини, додавки и дополнувања. Така во делот *тепање* се додава дека: *тепањето не се исполнува од оној што го наложил. Авторите на казната со тепање, којашто ќе доведе до осакатување или смрт, подлежат на суд.*³⁷⁰ Во делот на смртна казна во однос на Тошевиот Проект-правилник се дополнува членот со којшто водачите на секоја друга корпорација, со цел еднаква на Организацијата, коишто откажуваат да престанат да работат покрај Организацијата *можат да бидат убивани и надвор од територијата на Организацијата.*³⁷¹ Новина претставува одредбата со која на смртна казна се осудува *секој којшто се обидува да врши расцеп во Организацијата или да заграби дел од неа*³⁷², како и одредбата со која на смртна казна се подведуваат *сите неорганизациски чети, било да се разбојнички, или да припаѓаат на друга организација, со што уште еднаш Организацијата изрично и недвосмислено става до знаење дека без никаков респект ќе го брани правото на неприкосновеност на организациската територија.*

На крајот од овој дел во Правилникот се напоменува дека: *строго се забрануваат изживување и обезобразување на труповите на убиените и мачење со умисла при исполнување на смртните пресуди. Нарушителите на ова се судат и казнуваат.*³⁷³

³⁶⁹ Член 195-206.

³⁷⁰ Член 201.

³⁷¹ Член 205.

³⁷² Имајќи во предвид дека на Рилскиот конгрес било постигнато само привидно единство, и дека дејците предводници на реформаторско-демократското крило имале не само опозиција во однос на нивните ставови, но и реална закана како за преземање на Организацијата од предводниците на нивната опозиција, а со тоа во перспектива и пресметување со нив, можеби дејците од реформаторско-демократското крило го вметнале овој член со цел нивна заштита од дејците од „другото течение во Организацијата“.

³⁷³ Член 206.

Посебен дел од Правилникот на ВМОРО на Рилскиот конгрес бил отстапен за **граѓанските судови**. Одредбите за овие судови се наоѓаат во Глава XV од правилникот,³⁷⁴ како продолжение на претходните глави и членови кои се однесуваат на судскиот систем на Организацијата:

Со одредбите за граѓанските судови се предвидува за дела од неорганизациски карактер да се уредуваат судски тела специјално избрани за таа цел, со тоа што, доколку членовите-лица на должност, се обвинети за престап од општ граѓански карактер, тие треба да се судат од надлежните околиски судски тела, ако лицата на должност се од селските или градски комитети.³⁷⁵ Судските тела се – селски, градски и околиски, составени од 3-5 лица. Тие се со едногодишен мандат, а се избираат едновременно со соодветните комитети.³⁷⁶

И овде на незадоволните од решенијата на првата инстанца им се дозволува да се жалат пред околискиот суд, како втора и последна инстанца.³⁷⁷

За да се зачува докрај праведноста и непристрасноста во случаи на роднински врски со некого од судиите или сомнение за пристрасност, по желба на која и да е од заинтересираните страни се допушта замена на судски лица, коишто се заменуваат само за тоа дело со други³⁷⁸, а судиите обвинети за пристрасност и несправедливост строго се казнуваат.³⁷⁹

Слично како и во Забелешките на Х. Узунув за раководни начела на судиите им послужива местното обичајно право, но и чистосвесноста, справедливоста и спогодбата.³⁸⁰

Исполнувањето на пресудите се остава на соодветните комитетски органи³⁸¹, а по теркот на одлуките на Серскиот револуционерен округ, судењето станува бесплатно.³⁸²

³⁷⁴ Види: ВЪтрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 534-535.

³⁷⁵ Член 207.

³⁷⁶ Член 208.

³⁷⁷ Член 209.

³⁷⁸ Член 210.

³⁷⁹ Член 212.

³⁸⁰ Член 211.

Овие судски одредби во збиена форма се нашле и во Циркуларот на ВМОРО со решенијата на Рилскиот конгрес за што побрзо да им бидат достапни на комитетите.³⁸³ Исто така во правилникот за четите на ВМОРО биле вметнати судските одредби кои имаат допирна точка со четите и четниците.³⁸⁴

6. Освен за комитетите, судските (па и останатите) решенија на Рилскиот конгрес, многу брзо станале достапни и за поширокта јавност. Во таа насока била и средбата на Даме Груев со еден шкотски новинар. Даме со претставникот на единбуршкото списание „The Blackwoods Magazine“ се сретнал во Кратовските планини, најверојатно некаде околу месец февруари 1906 година.³⁸⁵ На оваа средба Даме го запознал новинарот со решенијата на Рилскиот но и пошироко со целите на Организацијата. Во интервјуто помеѓу другото Груев истакнал: *„Организацијата го претставува административниот механизам на една Подземна Република, којшто е вграден за заштита од турската тиранија. Регулари чети се полициските сили на оваа Република. Тие ги извршуваат повелбите на **цивилните судови**. Во секое село има **локален суд**. Потоа, ние имаме **подвижни судови** што ја обиколуваат земјата и решаваат за расправиите меѓу лицата под различна јурисдикција, што ќе рече, меѓу луѓето од различни села...“*.³⁸⁶ Разговорот со Даме Груев бил објавен во месец март истата

³⁸¹ Член 213.

³⁸² Член 214.

³⁸³ Види: Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 582-583.

³⁸⁴ Глава II, Член 23: Разгледување на постапките и престапите на четниците се врши од страна на четата во полн состав. Смртните пресуди се потврдуваат од околиските комитети. Последниот може да го препрати делото за разгледување во четата на соседната околија; Глава IV, Член 41: Четата нема право да извршува никакви убиства без решение на околискиот комитет. Исклучок се прави во следните случаи: а) за докажани шпиони и предавници при немање можност навреме да се добие решение; б) кога е во ситуација на случајна средба да го изврши тоа во самоодбрана или за заштита на Делото; в) при истребување на некаква разбојничка банда или чета што не припаѓа на Организацијата. За сето сторено во ваквите случаи четата е должна веднаш да достави мотивациски извештај на околискиот комитет. Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 539-540.

³⁸⁵ В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 450.

³⁸⁶ Исто; Благој Стоичковски, Животот и револуционерната дејност на Дамјан Груев (1871-1906). По повод стогодишнината од неговата трагична гибел: Дамјан Груев (1871-1906) – Сто години од неговата смрт (1906-2006). Прилози од научниот собир одржан во Берово на 16 и 17 декември 2006, Скопје, 2007, 22.

година во истоименото списание под наслов "An Undergroun Republic" (Подземна република).³⁸⁷

И, ако шкотскиот новинар од разговорот со Даме се запознал со Организацијата и нејзините судови, еден друг негов колега од другата страна на Атлантикот имал уште подобра можност да види како на лице место функционира судскиот систем на ВМОРО. Се работи за американскиот новинар Алберт Сониксен којшто во 1906 година престојувал во Македонија и за време на скоро едногодишниот престој како гостин на четите на Организацијата се запознал одблиску со целите и дејноста на Организацијата, аналогно на тоа и со нејзините судови.

Во крајот на месец јули и почетокот на август тој поминал околу три седмици во Охридско. Едно утро го прашал војводата Петруш³⁸⁸, во чија придружба бил, зошто ги носи реонските архиви со себе, а одговорот што го добил од војводата сосема го изненадил – „Тоа не се архиви, тоа се судски дела“.³⁸⁹ Потоа Петруш му дообјаснил дека со одлуките на Рилскиот конгрес војводата е должен да ги решава споровите меѓу населението. Но она што го изненадило Сониксен бил фактот што војводата ги имал делата во писмена форма. На тоа Петруш му одговорил дека е подобро да ги има при рака за да не донесува инстант одлуки. Еден од судските случаи коишто војводата ги носел во својата торба, бил и еден спор за земјиште помеѓу некој поп по име Стојан и учител Иванчо. Пред двадесет и пет години Иванчо му дал земјиште под закуп на Стојан. Пред десет години тој си го побарал земјиштето назад, но Стојан одбил да му го врати без да му плати за амбарот којшто го изградил и за овоштарникот којшто го посадил на земјиштето. Тие својот случај го изнеле пред државните судови, но откако бил објавен бојкот на османските судии од страна на МРО овој случај се нашол во рацете на охридскиот војвода.³⁹⁰ Не требало многу за Американецот да се увери дека судскиот систем на Организацијата е реалност. Една сабота, кога во едно од училиштата коешто било празно поради тоа што немало настава бил отворен

³⁸⁷ В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 450.

³⁸⁸ Станува збор за Петар Чаулев.

³⁸⁹ A. Sonnichsen, Confessions..., 85.

³⁹⁰ Исто, 86.

организацисниот суд. Петруш наредил да се отстранат клупите, па во просторијата се собрале повеќе селани, заедно со обвинетите и обвинетелите. Луѓето на комитетот стоеле покрај сидот а селаните поназад во средината на салата, во позиција како да гледаат борба на петли.³⁹¹

Најпрво биле иследени два случаи на локалните селани против власта а потоа следеле индивидуалните случаи. Прво на дневен ред се нашло дело за развод. Насловот на делото Сониксен го опишува како „некомпатибилност на карактери“.³⁹² Жената подвлекла дека стариот (нејзиниот сопруг) е сосема во ред, но тие не можат да се сложат за ниту една работа. Војводата одлучил дека ако и двајцата се согласуваат тој ќе одлучи во полза на нивната желаба да се разделат. Потоа тој се обратил до селскиот поп, да го презентира овој случај до владиката во Охрид, така што и црквата да стави печат на неговата одлука.³⁹³

По тоа следувало криминално дело. Некој селанец отишол во подалечно село и украл коњ. Престапникот бил казнет со дваесет удари со прачка. Освен тоа војводата му наредил да замине за Бугарија каде што претставниците на Организацијата ќе му обезбедат работа за да ја издржува фамилијата. Доколку и таму направи престап, неговата жена и деца ќе бидат испратени кај нивните роднини а неговата кука ќе биде запалена.³⁹⁴

Во средината на август 1906 година при судирот на една тричлена група кај село Тушилово во којашто бил и секретарот на Апостол Петков, власта врз основа на документите започнала да апси на големо во околината на Гуменџе. Овој настан за нас е доста интересен од друг аспект. Имено, според извештајот на бугарскиот агент од Солун А. Тошев, од крајот на наредната година при овој настан била запленета целата архива на Апостол Петков.³⁹⁵ Во овие масовни претреси власта во с. Тумба ја запленила и целата „судска архива“. Во неа биле пронајдени пресудите на месниот комитет на Организацијата за селаните коишто

³⁹¹ Исто.

³⁹² Сониксен бил доста изненаден кога дознал за што се работи во ова дело. Тоа многу го потсетило на родната Америка, но војводата му одговорил дека и овде луѓето се разведуваат за вакви работи. A. Sonnichsen, Confessions..., 87.

³⁹³ Исто

³⁹⁴ Исто

³⁹⁵ В. Ѓорѓиев, Апостол Петков..., 208, бел. 28.

сторице некаков прекршок. Во една од нив, еден селанец бил казнет со две меџидии само затоа што скршил гранка од оревот на друг селанец. Со друга пресуда пак некој бил обврзан да плати петнаесет гроша глоба, бидејќи му удрил шлаканица на својот син. Друг пак селанец бил осуден на 80 гроша глоба, бидејќи одбил да го отстапи сопственото муле на селскиот раководител на Организацијата за да замине во соседното село.³⁹⁶ Овие примери се уште еден доказ дека исказите на американскиот новинар за дејноста на Организацијата во Охридскиот реон не се само холивудска приказна, туки се базираат на реалните случувања на теренот. Тие исто така зборуваат за педантноста на одредени дејци и месни комитети на Организацијата во однос на пристапот и донесувањето на пресудите на судските спорови. Во овој случај евидентна е волјата на судските институции во реонот на Апостол Петков, да ги разгледаат и решат сите спорови меѓу населението колку и дел од нив да изгледале „ситни“ и помалку значајни.

И во Серскиот револуционерен округ во 1906 година била постигнати значајни резултати во однос на судството. Така во Резолуцијата на собранието на овој округ во село Ловча, Драмско од месец септември во однос на судството стои дека работите за изминатата година се одвивале незабавно. Судското тело реферирало дека за овој период биле разгледани и решени 190 дела, а за разгледување останале 25³⁹⁷, што секако е бројка за почит.

За да се постигне поголема ефикасност и Охридскиот околиски комитет препорачал сите расправи и дела најпрво да се разгледуваат на самото место од месните судски комисии, па потоа ако има потреба да се пренесат на реонските и околистата. Во последниот случај треба да се придружени од извештајот на онаа судска комисија, којашто го разгледувало делото.³⁹⁸

По неуспехот да се организира сеопшт конгрес на ВМОРО, и расцепот во нејзините редови останало на окрузите и нивните водачи сами да решаваат за судбината на својот округ, меѓу другото и да водат грижа за судството на тоа тло. И

³⁹⁶ Исто, бел. 30.

³⁹⁷ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 2, 650.

³⁹⁸ Соопштение № 10 на Охридскиот околиски комитет до реонските, селските и градските раководни тела во околијата. Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 2, 653.

во 1907 година се одржале неколку околиски и окружни конгреси на коишто на маса се нашло и судството.

Со Резолуцијата од IV редовен околиски конгрес на Разлошката револуционерна околија (20-21 октомври, Банско) се решило премавнување на Околиското судско тело, оставајќи полно право на општините во разгледувањето на граѓанските дела, со што тие се товарат за напред со исполнување на должноста на судски органи. Меѓуселските расправи требало да бидат разгледувани од Околискиот комитет и четата.³⁹⁹ Во истиот револуционерен округ неколку дена подоцна Драмската револуционерна околија со својот конгрес во однос на судството констатирала редица неправилности и физички невозможности во дејноста на судските тела. Притоа Околискиот комитет бил натоварен да го распита Окружниот комитет што да се прави во мешани села со егзархисти и патријаршисти⁴⁰⁰ и во села со големи групи војска, при што на првите им се забранува да се обраќаат на турските судски власти, а вторите се слободни да постапуваат како што сакаат.⁴⁰¹ Конгресот ги задолжил селските комитети да ги следат судските тела и доколку забележат небрежност од нивна страна, да им го предочат тоа, а истовремено истото да му го соопштат на Околискиот комитет, за да може навреме да се преземат неопходните мерки.⁴⁰²

Имајќи го во предвид значењето на судскиот оддел, за Организацијата и целта кон кој што таа се стремела, Битолскиот окружен комитет испратил Окружно до Охридскиот околиски комитет со насоки за дејноста на судските комисии. Притоа на околискиот комитет најпрво му било предочено дека основа на судскиот оддел треба да претставуваат заемното разбирање и спогодување за коешто не треба да се суди врз основа на никакви роднински врски, лични непријателства, симпатии или антипатии, туку со чиста нерасипана свест, полна справедливост, некористољубие и желба да се биде во служба на правото, и да се

³⁹⁹ Исто, 748-749.

⁴⁰⁰ Бугари и гркомани во оригиналот.

⁴⁰¹ Ваквата ситуација не била земена во предвид со претходните програмски документи на Серскиот револуционерен округ, а во суштина претставувала реалност во поголемиот дел од неговата територија, посебно во јужните делови, оттаму се јавило и прашањето и недоумицата како да се постапува во вакви ситуации.

⁴⁰² Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 2, 752.

оди по тешкиот пат – секој да го добие заслуженото. Само таквото справедливо и непристрасно разгледување на делата ќе го подигне авторитетот на самата Организација.⁴⁰³

Според окружното во секој околиски град требало да функционира редовна судска комисија, а во селата судскиот дел да биде пополнет од месната организациона комисија. Само во селата каде би имало многу работа, таа да се подели со одделна судска комисија. Во случај ваквата комисија да не пројавува живот, таа треба незабавно да се замени со нова. Таа треба да се избере по законски пат, а дури и најсложените дела не треба да траат повеќе од два месеца. Што се однесува за обвинетите за рушвет или пристрасност, членови на судската комисија да следи казна, а за најмалиот престап разрешување од должноста. Друг момент на којшто околискиот комитет требало да обрати внимание била судската архива, којашто требало да се чува, за запазување на делата којшто треба да се разгледуваат на погорна инстанца.⁴⁰⁴

Иако по Илинденското востание, Организацијата доживеала многу удари, притисоци, превирања и сл., сепак може да констатираме дека судскиот систем и покрај сите перипетии го задржал нагорниот ѓд и курсот на понатомошен развој и надградба на истиот. Впрочем за тоа говорат и резултатите од неговата дејност. Со оглед на тоа дека значаен дел од нив беа споменати досега, поглавјето ќе го затвориме со сумирање на последиците од дејноста на судските институции во битолскиот и штипскиот реон. Тома Николов, во своите спомени одбележува дека со формирањето на судскиот институт во битолско *„турските судови опустеа, а кадиите во недостаток на работа беа принудени да си ги мазнат брадите и да си ги вртат броениците, бидејќи за нив се скрати еден златен приход – рушветот, а државна каса се лиши од многу приходи. Христијанското население одеше кај властите само за вадење на пасош или за вршење на некоја продажба. Тоа за турската власт беше изненадување...“*.⁴⁰⁵ На исто мнение е и Анастас Лозанчев којшто вели дека по решението на Организацијата нејзините

⁴⁰³ Исто, 696.

⁴⁰⁴ Исто, 696-697.

⁴⁰⁵ Т. Николов, Спомени..., 86.

членови да не прибегнуваат кон турските судови и кадии, судовите останале без клиенти. За него вредно за одбележување било тоа што дела кои со жестокост се воде по 30-40 години, и за нив се потрошиле несметани средства, биле решавани за 1-2 часа од страна на организациските судови, на општо задоволство на страните кои имале спор.⁴⁰⁶

За судската дејност на Мише Развигоров во овој период во штипско пак, сведочи Мите Хаџимишев: „... Мише во својата околина добро го беше организирал и судскиот дел. Тој им забрани на селаните да одат на судење кај власта, и за неисполнување на таа наредба се предвидуваа тешки казни, дури и смрт. За таа цел беа образувани и судски комисии, коишто заседаваа во празничните денови. При парични спорови, кога должникот немаше можност веднаш да го подмири својот долг, плаќаше организациската каса, којашто потоа си ја собираще сумата од должникот. За кражби, бесчестија и др. беа предвдени редица казни-глоби, тепање и смрт. Незадоволните од решенијата на комисијата имаа право да се жалат пред околинското раководно тело. Последното, во присуство на старата комисија, одново го разгледуваше делото. При позначајни спорови делата се разгледуваа од легалните и нелегалните окружни комитети. Тие наши судски комисии ја беа принудиле турската власт да прибегне до подобна комисија, којашто заседаваше во беледието (општината) и којашто без формалности ги разгледуваше споровите. Но народот не бараше веќе правосудие кај Турците. Подоцна кога Турците разбраа за постоењето на тие комисии, беше наредено тие да заседаваат по селата. Овде веќе последна инстанца беше четата.“⁴⁰⁷ Од примерот може да заклучиме дека дејноста на МРО во штипскиот реон на некој начин ја натерало власта да направи своевидни реформи во судството. Сепак, тие не биле искрени залагања и биле направени без детални обмислувања. Впрочем тоа било своевидно копирање на МРО, со цел да си ги повратат старите „муштерии“ од коишто црпеле значајни финасиски средства. Секако тоа поминало без успех бидејќи локалното население веќе изгорено од државните институции се свртело кон многу поефикасните и поправедните организациски судови.

⁴⁰⁶ Иллюстрация Илинденъ, книга 8, София, октомври, 1940, 2.

⁴⁰⁷ Иллюстрация Илинденъ, Книга 10, (40), София, јуни, 1932, 5.

Глава IV

ЕКОНОМСКАТА ПОЛИТИКА НА ОРГАНИЗАЦИЈАТА

4.1. Економската политика и борба на Организацијата до 1903 година

1. Во 19-от и почетокот на 20-от век Османлиската Империја се нашла во длабока економска криза која се прелеала и на останатите полиња на општествениот живот во државата. Војните и зачестените порази на османлиската војска, а со тоа и намалувањето на територијата на Империјата, како и лошото управување со истата неминовно резултирале со намалување на нејзината политичка и економска моќ. Празнењето на државната каса се зголемувало од ден на ден, па власта била принудена да бара итни мерки за да ги пополни дупките во буџетот.

Кримската војна го довела државниот буџет на самата граница па Османлиите се довеле во ситуација да позајмуваат пари од странство. Во месец март 1854 година е постигнат договор со Англија и Франција, при што овие две држави се обврзале да ја гарантираат територијалната целовитост на Османската држава, а султанот за возврат ветувал дека ќе воспостави потполна еднаквост за сите свои поданици. Овие промени позитивно влијаеле и кај европските банкири, така што е постигнат договор за кредит во вредност од 5.000.0000 стерлинга со камата од 6% а како кауција Османлиите за овој кредит понудиле дел од приходите од Египет.⁴⁰⁸ Потребите на трезорот биле толку големи што половината од позајмените средства се искористени за покривање на постоечките долгови, а другата половина едвај била доволна да ги покрие воените трошоци за година дена. Поради тоа веќе

⁴⁰⁸ Historije Osmanske države i civilizacije II (izbor tekstova). Ekonomski život u Osmanskoj državi; Jezik i književnost; Osmanska misao; Umjetnost i Arhitektura, priredio Ekmeleddin Ihsanoğlu, autori tekstova Mübahat S. Kütükoğlu... et al., prevodioci Kerima Filan... et al., IRCICA Istanbul, Orijentalni Institut u Sarajevu, Sarajevo, 2008, 38-39. Naslov originala: Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi I/II, İstanbul 1994, 1997.

наредната година Османлиите повторно се задолжиле кај Англија и Франција за 5.000.0000 лири, под услов кредитот да се користи само во воени цели.⁴⁰⁹

По ова следеле задолжувања едно за друго. Востанијата на Балканот и на Крит ја зголемиле финансиската криза до тој степен што во 1875 година Империјата скоро сосема ја изгубила платежната моќ. На тоа уследила и војната со Русија во 1877 година која имала катастрофални последици за државните финансии, што повторно резултирало со задолжување кон Англија.

По завршувањето на војната и Берлинскиот конгрес во преговорите со европските сили донесена е одлука со која грижата за сите внатрешни и надворешни долгови, како и на шесте даноци (данок на сол, тутун, шпиритус, свила, риба и пошта) е препуштена на Управата за државни долгови која е основана во 1881 година. На тој начин е создадена држава во држава.⁴¹⁰ Ова претставувало голем удар и уназадување за Османската Империја која и понатаму продолжила со праксата на земање странски кредити. Од 1881 до 1914 година, Османлиската држава 26 пати зела кредит. Поголемиот дел од позајмените пари се трошел на секојдневен живот, додека сосема мал дел, околу 1/6, бил користен за вложување. Освен тоа каматите биле многу високи, а цените на робата којашто се извезувала многу ниски.⁴¹¹ На тој начин, странските долгови не само што не донеле некоја посебна корист и очекуваното олесување, туку биле и големо оптоварување за државата. Тоа секако резултирало и со уште полоша економска состојба во државата на која на удар се нашло и нејзините последици директно ги почувствувало населението ширум Империјата, аналогно на тоа било засегнато и македонското население.

2. За да ја постигне својата цел – воспоставување на паралелен систем на управа во рамките на Османската Империја, пред и формално да извојува автономија од истата, Организацијата неминовно требало да поведе и економска борба против власта којашто сè повеќе го исцрпувало македонското население, а во исто време и да изгради своја економска политика којашто требало да ја

⁴⁰⁹ Исто, 39.

⁴¹⁰ Исто, 40.

⁴¹¹ Исто.

презентира на населението и со заеднички сили да ја реализираат на терен. Главната поента била селаните и граѓаните сами да поведат сметка за своето стопанство, секако со помош и под водство на Организацијата која ќе донесе редица мерки за бојкот на локалните големопоседници, трговци, големите корпорации и сл., како и на сè поголемите државни даноци и давачки.⁴¹² Имајќи во предвид дека економијата е суштински поврзана со егзистенцијата на населението, Организацијата на економската борба и политика и посветила големо внимание, сè со цел и оваа значајна а можеби и основа на општествениот живот да ја стави под контрола, а населението да почувствува поголема слобода и во овој дел на општественото живеење.

Со оглед на тоа што во почетниот период Организацијата логично била насочена кон придобивање на приврзаници⁴¹³ и раширување на својта мрежа, со економската политика ќе започне малку подоцна, откако ќе фати корен и ќе се здобие со довербата на доволен број луѓе симпатизери меѓу македонското население. Тоа е и логично, бидејќи без подршката од населението е невозможно

⁴¹² Најголем товар за македонското население коешто претежно се занимавало со земјоделство бил десетокот. Начинот на собирање на овој данок бил регулиран со законот донесен во 1899 година. Со одредбите на овој закон било регулирано дека тој се зема од „приходите на земјата“. Од ова биле изземени приходите добиени од земјата околу куќата, која се сметала за двор и не надминувала површина од еден декар. Исто така десеток не се земал и од производите наменети за зимница. Со членовите 6 и 8 од овој закон се допуштало десетокот да се зема и во натура што потврдува дека феудалните односи во Османската Империја не била докрај искоренети. Од друга страна пак било дозволено тој да се плати и со пари, со претходен договор помеѓу двете страни. Во таков случај висината на цената на производите ја контролирала специјална комисија што оставало голем простор за манипулации од страна на власта. Со оглед на тоа што Османлиската Империја во овој период се нашла во голема економска криза и имала постојана потреба од средства за да ги пополни големите дупки во буџетот, таа со посебен закон дозволила овој данок да се дава на лицитација. Оваа можност создала еден нов слој во османското општество – закупците, коишто заедно со претставниците на власта живееле на грбот на данокоплаќачите, зголемувајќи ја официјалната висина на данокот која изнесувала 12,5% на цели 25% од земјоделскот производство. Помеѓу другите даноци со коишто било оптоварено македонското население се вбројувале бегликот како данок за добитокот и стоката и вергијата – данок за недвижен имот. За добивките од професија се плаќал данок тицарет или теметју којшто изнесувал 5% од вкупната добивка. Сè до 1896 година овој данок бил обврска и на земјоделците а потоа го плаќало градското население, во прв ред занаетчиите и трговците. Машкото муслиманско население на возраст од 20 до 40 години пак во замена за воената обврска плаќало бедел. Општо населението постаро од 15 години плаќало и еден вид патарина којашто изнесувала од 16 до 20 гроша или 4 дена ангарија. Исто така имало давачки и за граѓанско право, обврски кон војската, како и акцизни давачки за различни видови на стока. Од 1877 година со законот за градските општини, било пропишано тие да имаат сопствен буџет којшто се формирал по пат на разни такси како: портарина, мостарина, такси од кланици, кантар, градежни такси, такси на занает и др. Повеќе за даночните обврски на македонското население види: В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 70-73.

⁴¹³ Најповеќе преку училишта којшто се обидувала да ги стави под своја контрола. Види глава II.

да започне било каква економска борба против власта и уште повеќе без неговата соработка да се имплементираат економските политики на терен.

3. Во 1897 година⁴¹⁴ Организацијата веќе на терен почнала да ги спроведува своите замисли на ова поле. Така, Пере Тошев во својата агитација во околината на Гуменце, агитирал меѓу селаните и проповедал меѓу чифлигарите⁴¹⁵ дека нивниот спас лежи во борбата против чифликсајбиите и ослободувањето од нив.⁴¹⁶

За време на Виничката афера пак, при покрстувањето на Ѓорѓи - коцобашијата на Винаца, Никола Петров Русински објаснувајќи му ја целта на Организацијата,

⁴¹⁴ Поради грчко-турската војна економската состојба на населението во Македонија, оваа година дополнително се влошила. Во таа насока населението било дополнително оптоварено со обврски да обезбедува превозни средства за армијата. Во екот на извршувањето на земјоделските работи, муслиманските семејства исто така доста настрадале поради мобилизацијата и неможноста да се посветат на земјоделието (посебно на жетвата која е неодложна), а отсуството на кредити и застојот во трговијата дополнително се струпал на грбот на македонското население. Види: Симон Дракул, Македонија меѓу автономијата..., том 1, 227-228.

⁴¹⁵ Со Рамазанскиот закон од 1858 година бил укинат тимаро-спахискиот систем и на негово место бил воведен чифлигарскиот систем којшто требало да донесе забрзан развој на капиталистичките односи во земјоделството. Меѓутоа во пракса чифлизите останале со бројни феудални елементи. Чифлишките стопанства генерално се создавале по три основи: по пат на трансформација на старите феудални земјопоседи во чифлизи, со купопродажба и по пат на насилство и трансформација. Користејќи се со можноста за купопродажба со којашто власта ја полнела сè попорозната каса, сопственици на чифлизи станале повеќе Евреи, Грци, Македонци, Власи и други немуслиманите. Сопствениците на чифлизите се нарекувале чифликсајбии, а луѓето којшто ја обработувале земјата – чифлигари. Во овој систем постоеле три вида на чифлигари: кесимџии (арендатори), јараџии (наполичари) и момоџии (ајлакџии). Најмногубројна група биле наполичарите. Ним чифликсајбијата им доделувал земја во зависност од бројот на жителите во селото и бројот на жителите во семејството. Вообичаената површина се движела од 60 до 100 дулума. Тој на чифлигарите им обезбедувал и кука и семе, а добиениот приход од кој прво се одделувало семето и десетокот се делел на два дела што значи дека наполичарите добивале околу една третина од вкупното производство. Освен тоа исполичарот имал и редица други обврски кон чифликсајбијата. Тој требало на чифликсајбијата да му доставува 4 коли дрва годишно, да работи десет дена бесплатно на имоти на чифликсајбијата надвор од чифлигот доколку имало такви, а доколку на чифлигот имало воденица да се грижат за истата и некои другу помали обврски. Во уште понезавидна положба од исполичарите биле момоџите. Ним чифликсајбијата не им обезбедувал живеалиште, па тие лугале без постојано место за живеење и сопствен имот, така што не им престанувало ништо друга освен да го нудат свој труд за да се прехранат. Честопати се случувало тие да бидат протерани од чифлигот без да им биде платен трудот. Во најповолна ситуација биле кесимџиите којшто биле и најмалубројни бидејќи во случај на елементарна непогода чифликсајбијата сносел дел од загубите. Меѓутоа, во оваа група сопственикот си го земал наемот за отстапената земја без разлика на родноста на годината. Поради тоа и двете страни не биле мотивирани за унапредување и зголемување на производството. Затоа и голем дел обработливи површини останувале необработени. Освен чифлигарите постоеле и т.н. слободни или рајатски селани. Тие живееле во планинските предели каде во недостаток на плодна земја се занимавале со сточарство. Поопширно за чифлигарскиот систем види: В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 66-70.

⁴¹⁶ М. Миноски, Петар-Пере Наумов Тошев..., 51, бел. 321

помеѓу другите работи му напоменал дека таа ќе се бори и против економското угнетување на народот.⁴¹⁷

Во селото Д'мбени Лазар Поп Трајков во соработка со селаните започнал економска борба против велесопственикот Јумер-ага. Селаните сакале, десетината (во пракса осмиот дел), Јумер-ага да си го зема во натура, додека тој сакал да си продолжи со старата пракса: да ја остава кај селаните, а подоцна да им зема двојно и да ги притегне за пари околу Велигден.⁴¹⁸ Лазар Поп Трајков ги натерал селаните сами да го измерат житото и сите заедно да го остават пред вратата на селскиот ан. Бидејќи човекот поставен пред агата не сакал да го прими житото тие го истуриле. На крајот агата бил принуден да си го прибере житото, но ги повикал селаните за да ги искара за ваквата постапка. Селаните пак од своја страна го ополномоштиле Поп Трајков да зборува во нивно име. Агата не сакал да зборува со човекот „кој ќе ја растури царштинтата“, на што Поп Трајков се спротиставил и рекол дека ќе зборува бидејќи е оплномоштен, а селаните потврдиле. На тоа Турците скокнале да го убијат, но во негова заштита скокнале и вооружените селани, по што агата се повлекол.⁴¹⁹

Интересен настан од аспект на економската борба на Организацијата по Виничката афера се случил на Кожув планина. Таму, за многу семејства коишто се занимавале со производство на ќумур Мировската гора претставувала своевиден извор на егзистенција.⁴²⁰ Производството на ќумур било експлатирано од мангабашите. Работниците биле многу лошо платени и биле пазарени од Ѓурѓовден до Митровден. Претприемачи биле двајца бегови, едниот со седиште во Цариград а другиот во Солун и целото производство минувало преку нив. За време на обиколката на овој регион Андон Ќосето и Михаил Попето се запознале со ваквата состојба и ги собрале ќумурџиите на разговор и советување. Притоа им

⁴¹⁷ Н. П. Русински, Спомени..., 77.

⁴¹⁸ Спомени на П. Кљашев..., 159.

⁴¹⁹ Исто, 159-160.

⁴²⁰ Андон Ќосето во своите спомени наведува бројка од околу 500-600 души којшто правеле ќумур. Билярски Цочо, Бурилкова Ива, Македонија в пламъци, Освободителните борби на българите от Македонија в спомени на дейци на Вътрешната македоно-одринска революциона организација, Андон Ќосето, Анастас Лозанчев, Григор Попев, Аргир Манасиев, Христо Пасхов, Мите Хаджимишев, Кръсто Лазаров, Екатерина Паница, Записал Боян Мирчев, Софија, 2003, 31.

предложило дека она за што се пазариле до сега е последно, и бидејќи до Ѓурѓовден останувало уште само еден месец, да пресметаат колку дрва треба да пресечат, и да направат толку кумур, колку што може да се направи од пресечените дрва. Притоа им било предочено потоа да не се пазарат, а доколку ги повикаат да се пазарат да кажат дека од страв од комитите Андон Ќосето и Михаил Попето не можат да го сторат тоа. Ќосето дури им се заканил дека доколку некој се обиде да се пазари ќе го закачи на буките.⁴²¹ Кумурџиите ја послушале наредбата и одбиле да преговараат за цената на кумурот со солунскиот бег. Тој се обидел да го надмине проблемот со тоа што најмил 500 работници-дрвосечачи од Прилеп на коишто им дал капар од по една лира. Ќосето разбрал за ваквиот договор и ги пресретнал работниците кај Крива река, велејќи им да се вратат од каде што дошле. Кога тие му рекле дека зеле по една лира капар, им се заканил дека ако не се вратат назад ќе ги заколи до еден.

За целиот проблем се расчуло и во Солун од каде што Ќосето почнал да добива писма од трговци да ја ослободи гората, бидејќи целиот град се снабдувал со кумур од таа гора. Како и да е, Ќосевата намера била локалните селани да ја користат гората, а не корист од неа да имаат двајцата бегови. Така тој на првото писмо не одговорил, а на наредното одговорил дека проблемот може да се реши со преговори.⁴²² Во исто време биле пуштени и потери да се фатат Ќосето и неговите другари, и да се испратат нови луѓе за да бераат дрва на Кожув но тие напори не вродиле со плод, Ќосето разбрал и дека во Гевгелија се собрала голема група Турци и Цигани, којашто се спремала да оди во Кожув планина и да бере дрва. Но, и оваа нивна намера била осуетена од Ќосето.⁴²³ По ова бегот започнал преговори

⁴²¹ Исто.

⁴²² Исто, 31-32.

⁴²³ Во спомените Ќосето раскажува дека им зел мерка на толпата која се упатила кон Кожув планина. Според него тој во една гора близу влашкото село Хума, им поставил заседа и групата од околу 30 – 40 души, заедно со коњи, магариња, пси ја ставил „под сатар“. Исто, 32. Сепак, ако имаме во предвид дека ваквиот „масакар“ не се спомнува во спомените на современиците на Ќосето, а доколку се случил сигурно дека власта би реагирала пожестоко (за што би требало да имаме траги во изворите), би требало да се најде и во извештаите на дипломатските претставници, а во нив не наоѓаме нешто слично, многу веројатно е дека Ќосето претерал со приказната, не го избил својот сатар и не сторил масакар (барем не од таков калибар), или како што забележува В. Ѓорѓиев, „Ќосето веројатно наводната егзекуција на 30 – 40 дрвари ја извршил во 1931 година на масата пред Б. Мирчев (запишувачот на неговите спомени), за да ги импресионира читателите“. Ванчо Ѓорѓиев, Андон Јанев - Ќосето, Филозофски факултет – Скопје, Скопје, 2016, 20.

со Ќосето, којшто одбил да се сретне со него, па некое време со писмо до Ќосето се обратил и гевгелискиот кајмакам. Во него тој му напишал на Ќосето да ја ослободи гората за да се прави кумур, и дека доколку му требаат пари или облека за другарите или било што ќе посака ќе му испрати. Во одговорот Ќосето му рекол дека тој не ја чува гората за да се крие во неа, и дека има и храна и облека и смели другари.

Малку подоцна добил писмо и од цариградскиот бег којшто му испратил богати дарови како бакшиш замолувајќи го да му ослободи пет дрвосечачи да работат колку за него. Но Ќосето останал доследен на својата замисла од оваа гора корист да има месното население, па на бегот му одговорил дека ќе му ослободи и педесет работници, под услов и самиот тој да дојде да работи.⁴²⁴ На тој начин била прекината секаква кореспонденција. Гората била поделена меѓу сите села и биле определени минималните цени за кумурот: за магарешки товар - 15 гроша, за коњски - 20 гроша. Секој можел да продава по повисоки цени, но за секоја продажба пониска од предвидената била предвидена смртна казна. Исто така се нормирале и цените за кожурците, и сите зделки почнале да се вршат без пазарење.⁴²⁵

Освен со бојкот на агите и велесопствениците, дејците на МРО се обиделе да ја подобрат економската состојба на населението и преку најразлични совети од економски карактер. Така Илија Костадинов Докторов во своите спомени забележал дека во месец мај 1898 година, при средбата на организацските дејци со некои од луѓето по кафеаните во Гевгелија, им се препорачало мајстори за кашкавал и закупувачи на мандри за да произведуваат млечни продукти за своја сметка.⁴²⁶

На иницијатива на Сава Михајлов околу 1899/1900 година, во истиот град се одржале неколку собири на занаетчиите во градот, каде се дискутирало за подобрување на нивната социјална и економска положба. Во тој правец, на еден

⁴²⁴ Исто, 32-33.

⁴²⁵ Исто, 33.

⁴²⁶ Борбите в Македонија: Спомени на отец Герасим, Георги Райков, Делчо Марковски, Илија Докторов, Васил Драгомиров. Съставител: Борис Йорданов Николов, Звезди, Софија, 2005, 58.

собир на чевларските работници, во 1899 година Савата побарал од нив заеднички да се снабдуваат со суровини од Солун, како би имале помалку трошоци и би ја зголемиле заработувачката.⁴²⁷ Во исто време четата на Сава Михајлов го заштитувала населението од зулумите на чифликсајбиите, данокособирачите и падарите.⁴²⁸

Во Тиквешијата пак околу 1900 како заштитник на населението од самоволијата на беговите бил револуционерот Крсто Б'лгаријата. Тој во оваа област доста тактично и доста смело еден по еден ги фаќал беговите и претставниците на власта коишто незаконски и со насилства го мачеле и го ограбувале населението. Тој најпрво го фаќал злосторникот, го испрашувал пред насобраните селани сè додека фатениот не ги признаел своите злодела, и потоа го убивал. На тој начин биле ликвидирани неколку локални падали: Ибраим Бурданик, Јусуф Адиков од Ваташа, падар во село Бојанчишта, Мустафа од Кавадарци, падар во село Горниково.⁴²⁹

Ваквите случаи силно дејствувале врз духот на чифлигарот и ја зголемувале неговата решителност во борбата за ослободување од беговскиот феудален режим. Од друга страна пак беговите и претставниците на власта којшто пред тоа слободно ги спроведувале своите самоволија во селата се подисплашиле и побегнале во градот или во своите домови. На тој начин се измениле односите меѓу бегот и чифлигарите во полза на последните коишто сега се нашле подослободени од нивните мачители и ограбувачи. Повеќе бегот-сопственик не смеел да отиде сам или со своите вооружени придружници во чифлигот и да ги ограбува и тиранизира чифлигарите. Исто така полека почнале да се продаваат чифлишките имоти, и да се купуваат од страна на чифлигари одделно, или

⁴²⁷ Вlado Картов, Сава Михајлов – Савата (1877-1905), НИК, Наша книга, Скопје, 1977, 46-47, бел. 11. Во белешката авотрот наведува дека податокот е земен во 1965 година, според кажувањето на 85 годишниот Дељо Старделов кога тој сè уште бил жив.

⁴²⁸ Исто, 49.

⁴²⁹ Револуционерните борби во Тиквешијата..., Спомени на П. П. Коцев, 227.

колективно како што било случај во селата Чемерско, Мрежичко, Ресава, Кошани и др.⁴³⁰

На сличен начин на населението во Западна Македонија повлијаело убиството на Зулјан-ага. Неговото ликвидирање од страна на Организацијата претставувало оддишка за населението на многу охридски, ресенски и битолски села, коешто на безмилосен начин било ограбувано или мачено на разни начини од страшниот ага. Колкава била маката на селаните од овој бег говори фактот што кога тие дознале за неговото убиство одлучиле овој ден да се прогласи за празник.⁴³¹

Ефектите од премавнувањето на ваквите народни непријатели во охридската околина биле големи. Беговите-чифликчии и спахии биле вчудоневидени од акциите на револуционерите. Со премавнувањето на нивните органи, тие ги изгубиле врските со селата, а со тоа и можноста за лесна експлоатација на селаните. Повеќе им било страв да излегуваат надвор од градовите, поради можноста и нив да ги снајде истата судбина. Со тоа се дало шанса на селата и селаните да живеат и работат поспокојно и почовечки. Исто така многу важно е тоа што ваквите акции на МРО биле добро обмислени и насочени само против лошите турски сопственици, што турското население не се почувствувало посебно засегнато и исплашено од убиството на некој таков турски полјак, за да реагира фанатички против акциите на Организацијата.⁴³²

А и самите бегови со цел да ги зачуваат своите чифлици почнале да се адаптираат на ваквата положба. Така тие биле принудени на пофер однос кон селаните, така што ангариите и принудните полски работи почнале да исчезнуваат. Дел од нив отишле и до тој степен што воспоставиле врски со Организацијата, ја признале како фактор на власт и дури ѝ го плаќале наложениот данок. И чифликсајбиите се прилагодиле на новонастаната положба. Тие почнале да го закупуваат данокот само во согласност со селата. Доколку пак некое село посакало само да си го исплати десетокот, тие „доброволно“ се откажувале од

⁴³⁰ Исто.

⁴³¹ Анастас Митрев, Мемоари, огледи, статии, Скопје, 1974, 38.

⁴³² Исто, 38-39.

учеството во лицитацијата на десетокот. Во случај пак ако некој чифликсајбија своеволно против волјата на селото се решел на земање на десетокот, селаните по наредба на Организацијата ги криеле годишните производи и на тој начин материјално го сосипувале чифликсајбијата. Самите чифликсајбии започнале да одбегнуваат секаква демонстрација на сила по селата и апелирале кај селаните да се придржуваат кон правото и законите. А селаните пак со подршката на Организацијата почнале да бидат искрени во своите изјави и справедливи кон законите колку и самите претставници на власта пред појавата и делувањето на МРО. На тој начин преку промените во системот на закупувањето на десетокот, паднал тежок товар од грбот на селското население, коешто почувствувало големо олеснување и придобивки во материјален однос.⁴³³

Ваквата ситуација на теренот во битолско ја потврдува и Тома Николов во своите спомени. И тамо се прекинало со работењето на ангарија кај беговите, а разните бегови, аги, субаши, спахии и падари од страв да не бидат убиени, како што напоменува Николов се сокриле во глувчи дупки.⁴³⁴ Оваа констатација на Николов иако можеби малку претерана, само ги потврдува исказите на останатите револуционери и членови на МРО, за економската дејност на Организацијата во овој период и за резултатите коишто таа ги дала

4. Со текот на времето како резултат на добро обмислените политики и нивното спроведување на дело МРО почнала сè повеќе да расте и да го издигнува својот углед меѓу населението. За тоа секако придонеле и новопримените, посветени членови коишто беспопштедно се ставиле во услуга на делото и со тоа придонеле за дополнителен напредок на истото, респективно и на економската политика на Организацијата. Еден од главните двигатели на економската дејност на Организацијата во 1901 година бил Никола Петров Русински. Тој во периодот 1901-1902 главно делувал во охридско-струшкиот регион. Овде Русински на терен ги спроведувал економските политики на Организацијата, кои и самиот ги надградил.

⁴³³ Исто, 39.

⁴³⁴ Т. Николов, Спомени..., 86.

Како новина која што Русински ја спровел на ова поле е изготвувањето на статистика за местата коишто ги посетувал тој и неговата чета. Така при посетата на селото Жван тој направил детална статистика на крупниот и ситниот добиток во селото, колку декари земја поседува секое семејство и од колку членови се состои, колкави му се годишните приходи и расходи и др.⁴³⁵ Потоа селаните биле известени дека ќе се изврши реквизиција на тој начин што на тие што имаат кози и овци до 20 глави ќе им се реквизира по една, а ногоре на секоја десетта глава по една, а на коњите и говедата на десет, по едно добиче. Така собраните кози и овци се молзеле и стрижеле. Сирењето и маслото, се чувало во неколку куќи во селото и тоа се користело за храна на четата, кога ќе дојде во нивниот селски реон, како и за издршка на сите бедни селани. Така се постапувало и со зрнестата храна. Од волната пак, еден дел бил користен за изработка на облека и сл., а другиот дел селските раководни органи го продавале, а приходите оделе во селската каса и со нив се купувало оружје за оние кои немале средства да го купат.⁴³⁶ Се водело сметка и никој од селаните да не страда по било кој основ и да му се помогне од страна на селските организации. Така на пример на оние којшто немале добиток, најпрво им се орале нивните ниви и прво се завршувала нивната работа.⁴³⁷

Секако дека Русински не се откажал и од добрата и испробана тактика на Организацијата – бојкотот. Од разговорот со Ѓорѓи Сугарев од месец мај 1901 година ги дознаваме ставовите на Сугарев по ова прашање: „...*На остатоците од стариот феудален поредок – беговите, земјата ќе им биде одземена и бесплатно разделена на оние кои ја работат. Овој принцип јас веќе денес го применувам во мојата агитација по селата. Скоро на многу места гледаме како беговите ги молат селаните – наемните работници и ратаите, да продолжат да им ја работат земјата или им предлагаат да ја откупуваат на отплата. Овие остатоци од феудалниот поредок ќе се урнат уште пред да стане револуционерното движење. Дури таму каде што населението покажа готовност да ја купува земјата, јас се спротивставувам, запирам – никој да не ја купува, ниту да обработува беговката земја или ако таква обработува од*

⁴³⁵ Н. П. Русински, Спомени..., 138.

⁴³⁶ Исто, бел. 65.

⁴³⁷ Исто.

*нејзиниот придонес, ништо да не му дава на бегот – владетелот. Оваа мерка се нарекува бојкот. Во неа револуционерот нема да работи со оружје, туку треба убедувачки збор на експлоатираниот и сверски третиран наемник и ратај...*⁴³⁸

Во таа насока била неговата агитација и во селто Селце истиот месец. Сметајќи на погоре споменатите селски каси од рекверираното жито и добиток, тој ги револуционизирал ратаите и ги отргнувал од работата на турските чифлици, така што нивната земја останувала необработена, а добитокот неодгледуван. На тој начин чифлишката земја се претворала во пасишта, а голем дел од беговите го продавале добитокот. Некои од нив биле расположени да даваат земја на исплоица, но тоа било залудно доколку наемателот нема свој добиток, а такви биле малкумина. Освен тоа Организацијата никому не му дозволувала да зема под наем повеќе земја која може да ја обработува одредено семејство, односно ништо повеќе да не се работи со наемни работници.⁴³⁹

Дејноста на Русински и неговата посветеност за подобрување на економската состојба многу добро се огледува и при неговата посета на селата Рамне и Велестово во месец ноември 1901. За да се подобри економската состојба најпрво таа требало да се констатира, па во таа насока Русински во селото Рамне направил своевиден попис на населението. За таа цел тој имал подготвено таблица составена од повеќе полиња: 1) име и презиме на главата на семејството; 2) пол; 3) возраст; 4) дали е писмен; 5) од колку члена се состои семејството; 5) какков занает има домаќинот; или некој друг од неговото семејство; 6) од што се состои главната издршка на семејството – воопшто на домаќинството (од земјоделие или сточарство); 7) колку души од семејство имаат заминато во туѓина, каде и со што се занимаваат; 8) каков приход има од печалбарите; 9) колку декари има обработлива земја (нивје, ливади, градини); 10) колку мотики лозје има домаќинството (400 корени биле изедначувани со еден декар лозје); 11) дали купува жито, сено и други производи за прехранување на домаќинството и добитокот; 12) колку глави овци и кози има; 13) колку говеда; 14) колку коњи;

⁴³⁸ Исто, 155.

⁴³⁹ Исто, 159.

колку свињи; 15) колку магариња; 16); 17) колку воденици; 18) колку и должи на државата и на приватни лица?⁴⁴⁰

На овој начин Русински ги распрашувал насобраните селани а Велко Илиев (Пенчо) ја пополнувал таблицата. Забележал дека материјалната состојба никаде не била добра. Притоа им дал слики од нивниот сопствен живот, за да ја сфатат подобро својата положба, и ги повикал да се приклучат на Револуционерната организација, и да се приклучат на борбата за создавање на подобар човечки, политички и економски живот. На селаните коишто биле во подобра материјална положба им бил определен по еден грош месечно како членски влог за засилување на фодот. И овде како и во претходно посетените места, на начин опишан погоре била извршена реквизиција. Сепак бидејќи овде говедата, коњите, магарињата и свињите не ја достасувале определената норма за реквизирање графите останале бели. На сличен начин било постапено и во селото Велестово при агитацијата кон крајот на месецот.⁴⁴¹

Со развојот и револуционераното дела и проширувањето на организациската мрежа, освен јакнењето на Организацијата неизбежна била и појавата на разни и провали коишто ја потресле истата, како што бил случајот со Солунската провала. Дел од таквите афери и провали се случувале и како резултат на предавства, па тоа го навело Јане Сандански да се обиде да ги разбере и анализира причините што ги тераат луѓето да станат предавници. Тој кон крајот на 1901 година при неговата секојдневна работа во Серскиот револуционерен округ дошол до заклучок дека предавници и шпиони излегуваат од средините каде што луѓето се без работа, без дом, без занает. Неговата идеја била да му се даде на сиромавиот работа и да му се осигура исхраната, за тој да стане предан работник на Организацијата. Ова идеја дала одлични резултати на дело. Од организациската каса не давале пари никому, па и на сиромашните, но за тоа им се давале алати и инструменти за работи или им се отврл мал дуќан. Потоа Организацијата следела дали помошта дошла во рацете на чесен човек и ако тоа било случај ја зголемувале, а во спротивно

⁴⁴⁰ Н. П. Русински, Од моите спомени..., 67.

⁴⁴¹ Исто, 67-69.

нечесните биле казнувани. На тој начин било давано пример на другите коишто би сакале да ја искористат Организацијата. Сандански истакнува дека веднаш што некој ќе си ја обезбедел прехраната од него попредан работник на Организацијата нема.⁴⁴²

И во наредната, 1902 година неуморен во својата агитација меѓу населението во охридско-струшкиот регион се истакнал Русински. Тој за време на жетвата оваа година (месец јули), издал наредба по селата или чифлици во коишто имало посветени луѓе во делото исполичари или оние кои зеле да работат беговска земја под наем, да жнеат и веднаш да вршат и ништо од својот труд да не им дадат на беговите.⁴⁴³ Ниту еден селанец не требало да оди на работа на нивната земја, и на тој начин таа да се запусте. Прибраното жито необложено со данок го распоредувал меѓу бедното население. Оваа наредба силно ги погодила беговите. Тие не можеле да ја реализираат очекуваната печалба од реколтата и данокот, којшто во многу села бил закупен, а закупците кои биле алчни за печалба, користејќи се со оваа погодност од државата го исцрпувале населението.⁴⁴⁴

Во 1902 година, со својата дејност, меѓу другото и на економски план, во ресенскиот регион се истакнал Славејко Арсов. И тој со неговата чета како и останатите војводи на Организацијата ги ликвидирал разбојничките чети на полјациите, поради што селаните сега се чувствувале побезбедно а со тоа и послободно. Поради таквиот однос на Организацијата, населението сè повеќе се свртувала кон четата за помош и решавање на нивните проблеми. Така тие упатиле редица молби да им се помогне во ослободувањето од економското поробување од страна на некои граѓани-експлоататори, како што биле лихварите. Во такви случаи четата им давала совети како да постапуваат, па на пример ним им било советувано да не даваат повеќе од 20% камата за заемот, иако им било барано а претходно и земено и по 60%, а понекогаш дури и по 100%. Доколку пак, лихварите се жалеле во судот, четата се вклучувале во решавањето на случајот. Тоа

⁴⁴² М. Макдермот, *За слобода...*, 66.

⁴⁴³ Н. П. Русински, *Од моите спомени...*, 120.

⁴⁴⁴ Исто.

ги подисплашило лихварите па тие омекнале и почнале да се однесуваат учтиво кон должниците, па дури од страв и престанале да даваат заеми.⁴⁴⁵

Исто така постоело пракса печалбарите, коишто работеле во Цариград да праќаат пари на своето семејство со посредништво на чорбацијата во Ресен и неговиот посредник во Цариград. Печалбарот ги давал парите на претствникот во Цариград (најчесто близок роднина на чорбацијата), овој ги препраќал до чорбацијата во Ресен, а тој на жената на селанецот ги праќал кога сака, и ставал лихва колку сака. Со помош на организациската чета се премавнала и ваквата пракса, така што на таквите лихвари и трговци четата им јавувала дека доколку своите клиенти ги дадат на суд, ќе одговараат пред четата. На тој начин до Божик сите земања и давања на вересија во Ресенско се прекратиле.⁴⁴⁶

За истребување на разбојниците во овој регион Славејко Арсов се послужил и со други методи. По негова инструкција една од жените од с. Кривени ставила отров во киселото млеко што им било дадено на разбојниците. Од него се отруле 11 од вкупно 12-те разбојници. Ваквиот случај Славејко понатаму ќе почне да го користи за заплашување на беговите раширувајќи ја веста дека селаните почнале да трујат.⁴⁴⁷ На сличен начин Славејко Арсов се обидел да го намали влијанието на турските и арнаутските бозации, којшто цело време оделе по селата и не било сигурно дали некогаш ќе дојдат во селото кога таму е четата па да ја откријат. Затоа тој во согласност на татковците, пуштил глас дека во алвата има отров, а така ги заплашувале и децата. Ова економски ја исцрпело оваа категорија турски занаетчии, коишто се жалеле по градот дека не им се троши алвата, дека има нешто во селата, дека децата зборуваат за отров и сл.⁴⁴⁸

Турците во околицата одгледувале и тутун. Тие во доцната есен откако ќе го исушат и издробат тутунот, оделе по селата и оставале по неколку пакети по куќите, без да ги прашаат домаќините, ниту пак да бараат пари или да се пазарат

⁴⁴⁵ Спомени на С. Арсов..., 73.

⁴⁴⁶ Исто.

⁴⁴⁷ Д. Димески, Македонското националноослободително движење..., 435.

⁴⁴⁸ Спомени на С. Арсов..., 73; Д. Димески, Македонското националноослободително движење..., 435.

за цената со нив. По некое време отакако селанецот ќе се појавел во град од него барале за тутунот онолку колку што тие тогаш ќе одределе. Селаните немале избор и морале да платат, бидејќи во спротивно ќе настрадале. Со помош на организациската чета и на оваа неправда ѝ било ставено крај. На селаните им се забранило да примаат од Турците „качарма“-контрабанден тутун, а Турците почнале да се воздржуваат да го прават тоа на сила. Жените им го фрлале назад тутунот, велејќи дека ќе им го растурат. Населението почнало да пуши тутун од компанијата која давала пониска цена, и се чуделе од каде им одеднаш таква навика на селаните да купуваат тутун од нив. Исто така, повторно биле пуштени гласини дека имало случаи на труење от контрабандниот тутун, па вакваат ситуација се пренела и во градовите каде исто така престанало да се пуши контрабанден тутун. Ваквата ситуација, силно ги погодила џебовите на Турците-произведувачи и манипуланти со тутун.⁴⁴⁹

Се забранило да се купува било што од Турците, макар тоа било и поевтино, па така никој не смеел да влезе во турски дуќан, а такви коишто се одржувале со ситна трговија на зеленчук, овошје, опинци, бакали, берберници, кафеции имало стотина. Овие трговци не можеле да погодат зошто се случува ваквиот бојкот. Во Битола пак, во целиот реон било забрането да се купува од Евреите во градот. Ваквите наредби биле спроведени добро, а за да се следи нивното извршување, биле ангажирани сите раководни тела.⁴⁵⁰

Славејко дава и еден пример којшто ја доловува ваквата слика: Еден селанец купил јаболка од еден Турчин и ги ставил во торбата. Поминале други селани, а еден го повлекол одзади и му рекол: „а-бе не знаеш ли што ни наредија в село?“ Селацот се присетил и му ги вратил јаболката на продавачот, правдајќи се дека не сака такви јаболка и сл. На тоа продавачот се налутил и му удрил шамар на селанецот, а овој му возвратил со иста мера.⁴⁵¹ Вакви случаи имало многу и секако дека тие биле како резултат на помошта на Организацијата којашто го заштитувала и го ставила под своја закрила дотогаш незаштитеното македонско

⁴⁴⁹ Спомени на С. Арсов, 75-76

⁴⁵⁰ Исто, 77.

⁴⁵¹ Исто.

население, кое конечно почнало да се охрабрува и да не се плаши од заканите на експлоататорите.

Иако Илинденското востание барало голема подготовка, усмереност и екипирање на силите на МРО и на сите инволвирани во македонското револуционерно движење, освен подготовката за големото востание против османската власт, Организацијата во 1903 година не ги запоставила ни нереволуционерните методи на борба и агитација меѓу македонското население, респективно на тоа и оние на економски план.

На почетокот на востаничката година, во почетокот на месец октомври, војводата Русински се нашол во селото Полог. Тој таму востановил дека селото брои 65 куќи и има 256 жители, и дека тие скоро да мизеруваат. Една од причините за лошата состојба во селото е тоа што, атарот на селото бил составен од голи и каменести ридишта со малку земја ораница којашто била посна и неплодородна а со тоа и недоходовна. Населението се занимавало со земјоделие и сточарство. Во селото имало околу 2940 глави овци и околу 60 кози.⁴⁵² Стрмните и каменести ридишта не овозможувале чување на крупен добиток, а посната земја пак изложена и на поројни дождови, им давала жито на селаните само доколку е нагубрена. Овците биле единствени коишто можеле да ги нагубрат нивите, меѓутоа во селото имало петмина поимотни селани со по 150-200 овци, а останатите со по 20-тина глави и помалку не можеле да нагубрат ни пет декари. Поради тоа Русински интервенирал на тој начин што тие што имале од 20 до 100 глави овци да се здружат во две или во три стада за полесно да можат да ја нагубрат својата нива и да економисуваат со човечката работна сила, која би можела да се употреби за други работи, општи за сите здружени домаќинства со своите стада. Оваа мерка била применета од селаните и тие здружувајќи се заеднички по ред ги молзеле овците, ги орале и сееле своите ниви.⁴⁵³ Од вакавата активност и агитацијата на Русински, недвосмислено се гледа неговата социјалистичка определба.

⁴⁵² Н. П. Русински, Спомени..., 251.

⁴⁵³ Исто.

При крајот на истиот месец во градот Охрид се случил еден значен настан којшто јасно покажал до која мера нараснала силата и престижот на МРО до овој момент, и колку таа имала влијание кај населението, со помош и преку кое ги реализирала своите замисли. Се работи за убиството на граѓанинот Наум Теофилов – Фортомаров, кој откако го затворил својот дуќан и тргнал да си оди накај дома бил убиен од страна на бабаитот Далип, родум од Струга. Иако полицијата била блиско до местото на настанот и можела да го фати убиецот, таа не го сторила тоа, па убиецот си отишол во турското маало. Управата на организацискиот комитет во Охрид⁴⁵⁴ по повод тој случај одржала заседание во домот на Антон Кецкаров и решила да направи една значајна демонстрација со одлуки: 1) да се затвори чаршијата најмалку за 5-6 дена; 2) да се напише окружно до четите во реонот и до селските началства никој да не слегува во градот и да не донесуваат никакви продукти; 3) да се напише телеграма директно до Султанот, потпишана од сите мувтии на маалата и да се информира истиот за лошата и несигурна положба на населението од овој крај, за убиството на Наум Фортомаров и немоста на полицијата при што целото граѓанство од страв да не му се случи истото не излегува и не ја отвора чаршијата, и на крај молба за заштита и фаќање на убиецот; 4) Началникот на десетките уште таа вечер да се распореди, за да се извести секоја кука: а) никој да не ги отвара дуќаните до поинкава наредба; б) утре мажи жени и деца да отидат пред беледието (општината) и укуматот и да викаат на кметот и кајмакамот: „Фатете го убиецот, не е возможно да ги отвориме дуќаните и да работиме, дајте леб и сигурносот на животот, или фрлете не во езерото“, а по ручекот сите да присуствуваат на погребот на Наум Фортомаров; 5) Терористите Анастас Каневчев и Зико Гребенаров утре да ги распоредат групите и да набљудуваат некој да не го отвори дуќанот или да не се јави на демонстрацијата; 6) Граѓаните: Климент В. Заров, Ставре Спространов, Спасе Нерезанов и Петруш Коцарев утре од темни зори да заминат за Битола и да се јават пред Окружниот комитет за да добијат упатства што да направат пред валијата и конзулите по настаните во нашиот град; 7) Утре во 8 часот попладне по

⁴⁵⁴ Според Антон Кецкаров таа во тој момент се состоеле од: Спиро Сарцов, Антон Кецкаров, Наум Чакаров, Наум Анастасов, Иван Нелчинов, Наум Златарев и Лев Огњанов. Иллюстрация Илинденъ, Книга 3, София, април, 1931, 1-2.

турски да биде погребот на Наум Фортотмаров, како една голема страдална манифестација во присуство на граѓанството и учениците. Во црквата ќе одржи говор Наум Анастасов, а на гробот – Наум Чакаров; 8) Не била исклучена можноста турскиот комитет, во согласност со власта, да направи некоја лудорија, затоа револуционерното началство да преземе мерки, секој десетар да си ја мобилизира групата, сам да им определи соборен пункт и да биде во врска со началството. Биле определени повеќе собирни и набљудувачки пунктови ширум градот; 9) Уште истата вечер да им се пише на реонските чети да се приближат кон градот и во случај Турците да го нападат бугарското (егзархското б.н.) население, четите со вооружено селско население да навалат на турските маала.⁴⁵⁵

Овие наредби биле извршени навреме, па така прво била напишана телеграмата, погребот бил импозантен, а веќе вториот ден на големо изненадување на уќуматот и турското население била затворена и целата чаршија. Третиот ден попладне од Битола дошол муавинот (помошникот на валијата) Паскал Ефенди (Ерменец по потекло) и му заповедал на владиката да го повика населението да ја отвори чаршијата. Тој ги повикал еснафите во митрополијата и ги замолил да ги отворат дуќаните, но попусто бидејќи тие откажале да го сторат тоа, велејќи дека се плашат за својот живот. На тоа, муавинот посакал да се соберат сите еснафи, за да им ја ислуша молбата, па за таа цел им било наредено четвртиот ден да се сретнат со него во Заемното училиште. Комитетот го определил Христо Топенчаров да говори од име на еснафите пред муавинот, којшто бил образован и во добри односи со Турците, но од друга страна веќе бил покрстен и го симпатизирал Делото.⁴⁵⁶

Четвртиот ден по убиството мноштво граѓани се собрале во дворот на црквата Свети Климент. Паскал ефенди се обратил до граѓанството, што побрзо да ги отвори дуќаните за да не се доведе до ситуација што би била непријатана за нив, а што се однесува до убиецот власта ќе го сторела потребното. Секако дека еснафите не го сфатиле ова ветување здраво за готово. Христо Топенаров којшто бил

⁴⁵⁵ Исто, 2-3

⁴⁵⁶ Исто, 3.

инструиран од Комитетот се обратил на турски најпрво со пофлни зборови за султанот, но додал дека за жал има немирни елементи коишто предизвикуваат страв кај населението и се одговорни за многу убиства, а последното ја прелило чашата, така што граѓаните не се сигурни дали вечер ќе се вратат живи во своите домови. На муавинот му образложил дека е и во интерес на еснафството и сите граѓани да се отвори чаршијата, бидејќи оттаму ја чекаат својата прехрана, и оттаму чекаат да заработат, за да си ги платат даноците, но каков избор имаат кога еден по еден паѓаат во рацете на убијците.⁴⁵⁷ Претставникот на власта повторно со заплашувачки тон инсистирал да се отворат дуќаните, но граѓаните му возвратиле со „прво да го видиме фаќањето на убиецот, сигурност за животот и честа, и потоа ќе ја отвориме чаршијата“. Целото време меѓу граѓанството биле присутни и претставници на Организацијата коишто будно је следеле ситуацијата.

Поминале уште два дена а чаршијата сè уште останала затворена, селаните од селата не доаѓале па се почувствувале потреба од производи, особено меѓу турското население. Ваквата ситуација секако не останала само во видокругот на граѓаните на Охрид и османските власти туку зела и пошироки размери. Бојкотот на трговијата во Охрид го забележал и рускиот претставник во Битола, којшто го информирал рускиот претставник во Цариград дека бидејќи „трговијата се наоѓа исклучиво во бугарски раце (во рацете на егзархиските трговци и занаетчи б.н), градот одеднаш се најде во критична состојба.“⁴⁵⁸ И понатаму дека откако ги добил сите подробности околу ова убиство и самиот тој се обратил до валијата со претставка за неопходноста од извршувањето строга истрага за ова убиство.⁴⁵⁹

Откако и тие два дена чаршијата останала затворена, муавинот повторно заповедал да се соберат сите еснафи во дворот на црквата „Свети Климент“ а тие пак по инструкции на револуционерната управа се одзвале на повикот. Истовремено тие дале инструкции на Христо Топенчаров и Климе Симончев да се согласат да се отвори чаршијата штом добијат уверување дека ќе се фати и казни убиецот и „целото укуматско даире“ ќе се смени со чесни луѓе, коишто ќе ја слушат

⁴⁵⁷ Иллюстрация Илинденъ, Книга 4, София, юний, 1931, 1.

⁴⁵⁸ С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., т. 2, 45.

⁴⁵⁹ Исто.

заповедата на Султанот да се чува животот, имотот и честа на граѓаните. По кратко натегање меѓу претставникот на власта и еснафите, со тајна наредба и амин од страна на Организацијата конечно се решило да се отвори чаршјата откако муавинот дал цврсти уверувања дека ќе се исполнат барањата на охридското граѓанство. И навистина еднонеделниот економски бојкот којшто го спровеле Охриѓани по инструкции на Организацијата, резултирал со тоа што убиецот бил фатен и испратен во Битолскиот затвор.⁴⁶⁰ Овој настан јасно покажал дека економскиот бојкот со којшто се служела Организацијата како дел од економските методи и политики, можел да се употреби како средство за уценување и притисок кон власта со цел подобрување на условите за живот на населението.

За економскиот бојкот којшто го спроведувала Организацијата во охридско-струшкиот регион сведочи и едно окружно од 16 јуни 1903 година. Во него стои: *„Браќа! Ве известуваме во турски дуќани алашвериш (купување б.н.) да нема и дрва на бања да не носите. За дрвата да најдете некој да ги зема и да не се носат на бања, затоа што, ако не се носат дрва, треба да умрат од глад. Цемаил – бањарот, можеби, има дадено до 20 лири за жито, а вересија и пари – тоа е друг есап. Ако најдеме да ги зема дрвата, ние ќе ги запреме, затоа што од една кола дрва ќе земат ока брашно.“*⁴⁶¹

Значителен успех на економски план до Илинденското востание МРО постигнала и во Кукушкиот реон. И таму, колку таа била толерантана кон сите Турци коишто не биле замешани во грабежи и насилства над населението, толку имала нулта толеранција и не простувала на разните насилници, бегови експлоататори и сл. На таа линија биле убиени и неколку селски субаши и падари коишто биле товар за селаните. На решение на комитетот терористите Тано Хациолов и Туше Танов имале за задача да го ликвидираат прочуениот пладнешки разбојник К. Алијата, којшто на солунскиот пат собирал данок од патниците. Тие биле на висина на задачата и ја исполниле мисијата.⁴⁶² Гоце

⁴⁶⁰ Иллюстрация Илинденъ, Книга 4, София, юний, 1931, 2-3.

⁴⁶¹ Писмото е потпишано со Истиот, така што не можеме со сигурност да уврдиме дали се работи за Христо Узунов или за некој друг деец од овој крај. Х. Узунов, Забелешки..., 140.

⁴⁶² Т. Влахов, Кукуш..., 194.

Бојациев некаде по патиштата убил друг турски бег познат по својата жестокост. Кукушката чета пак ги уништила разбојничките банди на Мехмед бег и Јусеин ефенди, додека четата на Андон Косето ја уништила дванаесетчлената банда на Ештреф (Ештреф) капетан, којашто била користена од турските власти во борбата против Организацијата.⁴⁶³ Овие егзекуции ја одиграле својата улога. Беговите и нивните субаши разбрале дека не можат повеќе да ја експлоатираат и грабат чифлигарската раја како порано. Селаните поткрепени од Организацијата знаеле да си ги заштитат своите права и интереси, и некаде скриено а некаде отворено се спротиставувале на експлоататорите и насилниците. Исполичарите изнаоѓале секакви начини да не им го даваат на земјовладетелите сето коешто по правило требало да им го дадат. При овие новосоздадени услови чифлиците повеќе не носеле сигурни приходи и некои чифликсајбии биле принудени да ги продадат чифлиците на селаните – исполичари. На тој начин некои села се ослободувале од беговите експлоататори, макар и да се задолжиле кон банките.⁴⁶⁴ До Илинденското востание селаните, воглавно се воздржувале од откупувањето на беговската земја. Тие живееле со надежта, дека по една успешна револуција тие по автоматизам, без откуп ќе станат сопственици на обработуваната од нив земја.⁴⁶⁵

И во западниот дел на Македонија според Славејко Арсов како се приближувало Илинденското востание, селаните сè повеќе избегнувале да ги испорачуваат своите давачки на властите. Имено, секоја година во месец март се избирал нов коџобашија и ази за секое село. Организациските дејци ги советувае селаните да избираат коџобашии, а на Турците да им кажат дека не сакаат коџобашии, за да не страдаат од нив. Тоа барање било реализирано, па дури и мудурите им биле собрани.⁴⁶⁶ Бидејќи немало коџобашии и ази немало кој да го определува данокот, а бидејќи не бил определен немало ни кој да го собира. Требало да се изберат нови коџобашии, но по препорака на управата, данокот повторно се одбегнувал. Целта била селаните колку што е можно подолго време да одолговлекуваат, да велат дека ќе платат по жетвата и да бараат слични изговори, а всушност воопшто да не

⁴⁶³ Детално за ликвидирањето на Ештреф капетан види: В. Ѓорѓиев, Андон Јанев – Косето..., 110-112.

⁴⁶⁴ Исто, 195-196.

⁴⁶⁵ Исто, 196.

⁴⁶⁶ Спомени на С. Арсов..., 103.

плаќаат. Не се плаќал ниту бегликот на овците. Всушност никој скоро и да не плаќал ништо, па турските собирачи на данок огорчени и разочарани барале да се плати барем по еден грош „за да се расипе клетвата“.⁴⁶⁷ Со мали исклучоци некаде било дадено по нешто, но главно до востанието бегликот не бил платен, а и од другите давачки малку било дадено. Турците за да го заплашат населението што не плаќа беглик, на некои селани им ги зеле овците, ги однеле на пазар, но бидејќи не се јавил ниту еден купувач биле принудени да ги вратат назад.⁴⁶⁸

Во исто време пак кај многу семејства почнало да се јавува сиромаштија и глад, при што селаните и се обратиле на четата да преземе нешто околу гладот. Таа успеала да присобере околу 180 лири, ги повикала раководителите на селата и на околу 195 најсиромашни семејства им поделиле по половина лира, со што поприлично ја подобриле нивната состојба.⁴⁶⁹

Дека економските методи не биле запоставени во илинденскиот период говори и Циркуларот и доставениот прашалник за движењето и состојбата на Организацијата и четите по селата во охридско-струшкиот регион испратен од Околинското начелство во пролетта 1903 година. Во него се поместени и неколку прашања од економска природа:

- Има ли финансова контрола комисијата?⁴⁷⁰;

- Пресметка (приходи и расходи) на комитетската чета и дали е испратена 1/3 во Околинската каса?;

- Да се испита кој Турчин или христијанин го измачува населението и го експлоатира во економски поглед?⁴⁷¹

По Смилевскиот конгрес четата на Славејко Арсов ги обиколила селата во Ресенско и ги информирала селаните за донесената одлука да се крене востанието. Со оглед на краткиот период било неопходно да се преземат итни мерки за подготовка на истото. Уште веднаш почнала да се приготвува храната. Се

⁴⁶⁷ Исто.

⁴⁶⁸ Исто, 104.

⁴⁶⁹ Исто.

⁴⁷⁰ Комисија создадена за разгледување на некои судски работи.

⁴⁷¹ П. Митрески, Историски прилози за Охридско – струшкиот регион..., 59.

определило дека за една пушка треба се однесе во планината по 45 оки жито (половина килограм).⁴⁷² Од тоа жито требало да се сомели брашно, да се стави во вреќи и да биде сокриено во некоја сува пештера, или во јами ископани на суви места. Заедно со брашното било наредено да се однесе и сол. Така брашното од полските села (Царевдвор, Езерани, Перово, Јанковец) било однесено во нивните соседни села во планините. Бидејќи четата не била сигурна дали во текот на востанието ќе има сигурен пристап до селата се погрижила и за лебот. Се препорачало на секоја кука, да си приготви залиха во храна за половина месец.⁴⁷³

Во тој краток период водениците работеле со зголемено темпо, а житото се продавало што било чудно за Турците.

МРО не ги прекинала своите активности на економски план и во екот на Илинденското востание, иако со оглед на ситуацијата најголем дел од силите ги насочила на оружената борба против османските воени единици. Така на пример, во ослободеното Крушево како една од задачите на времената управа била и да ги обложи граѓаните со времен данок, да прибира со реквизиција храна за исхрана на востаниците и за милитаризираниите граѓани, како и материјали за нивното наоружување.⁴⁷⁴ Исто така, сите членови на управата биле задолжени взаемно да си помагаат и услужуваат во работата, за да се избегне ангажирањето на нови луѓе, коешто би го попречило нормалниот економски живот во градот и сл.⁴⁷⁵

Сè на сè до Илинденското востание Организацијата постигнала големи успеси на економски план. Таа ги научила селаните да не допуштаат произволија во собирањето на даноците, да не служат ангарија кај разни даребеговци и да бараат поголема надница за својот труд.⁴⁷⁶

⁴⁷² Встанническото движение во југозападна Македонија (до 1904 г.). По спомени на Славейко Арсов. Сопбшава Л. Милетич, Материјали за историјата на македонското освободително движение, Издава Македонскиот Научен Институт, Книга I, Печатница П. Глушков, София, 1925, 85.

⁴⁷³ Исто, 85-86.

⁴⁷⁴ Илустрација Илинден, Книга 2-3, София, декември 1934 - јануари 1935, 16.

⁴⁷⁵ Исто.

⁴⁷⁶ Илустрација Илинден, Книга 6, София, мај 1930, 14.

Поради ваквата дејност и посветеност на Организацијата и турските чифлигари почнале да се однесуваат со респект кон организациските чети. Поради тоа во 1902 и 1903 година се дошло во ситуација и турски чифлигари да бидат под нивно покровителство, за коешто чифлигарите ги помагале со храна.⁴⁷⁷

Економската програма била и еден од начините за обединување на населението. Организацијата се стремела кон реално подобрување на положбата во однос на наметнувањето на даноци, осигурувањето на минимални надници на наемните работници и сл. Со таа програма и борба којашто МРО ја водела паралелно со политичката и револуционерната, Организацијата не само што ќе го приврзе потесно материјално сосипаното и експлоатирано население, но и со премавнувањето на бројни експлоататори и економски наредби, со коишто османската власт го исцрпела тоа население, ќе создаде многу позгодни услови за својата ослободителна дејност. Колку повеќе населението, без разлика на вера и народност ги вкусувало плодовите на слободата, толку повеќе би се вклучувало кон Делото и борбата за слобода.⁴⁷⁸

⁴⁷⁷ Илустрација Илинденъ, Книга 10, София, декември 1930, 3.

⁴⁷⁸ М. Макдермот, За слобода..., 157.

4.2. Економската политика и борба на Организацијата од Илинденското востание до Рилскиот конгрес

1. Илинденското востание претставува исклучително значаен момент во историјата на македонското ослободително движење. Неговото задушвање донело тешки моменти како за МРО така и за македонското население. Нагорниот развој којшто Организацијата со макотрпна работа и борба континуирано го бележела во текот на 10-те години постоење и којшто требало да биде крунисан со едно успешно востание не се реализирал. Не само тоа, туку и таа останала пократка за многу кадри коишто во многу што придонеле за напредокот на Делото. По востанието и ситуацијата на терен била значително влошена. Многуге запалени куќи, опустошени ниви и села, раселени луѓе без покрив на главата, многубројниот аскер биле дополнителен товар за МРО.

Ваквата ситуација на разнишани позиции на Организацијата којашто ја немала истата сила и моќ непосредно по востанието да му ја пружи на населението заштитата којашто во изминатите години му ја давала се обиделе да ја искористат одредени елементи и набрзина да се стекнат со одредени бенефити, секако на штета на бедното население. Така на пример беговите Омер и Шукри синови на Хаџи Исмаил-ага од Кавадарци се обиделе да ја узурпираат земјата на селаните од селото Страгово. Поради тоа селаните од ова тиквешко село упатиле жалба до генералниот инспектор на румелиските вилаети на 17 јануари 1904 година. Во неа тие истакнале дека Омер и Шукри бег со помошта на месната управа уште минатиот октомври довеле во селото 20 души царска војска, 5 души бекчии злосторници и еден чифлигарски надзорник и ја сместиле војската во црквата и училиштето, а крепосните луѓе, бекчиите и чифлигарскиот надзорник во куќите на селаните.⁴⁷⁹ Тие со помошта на војската и со посредство на своите луѓе ја завладеале сета земја, оставајќи ги селаните без ниви и без земја. Но и тоа не и било било доволно па тие со своите бекчии почнале на сила да влегуваат во

⁴⁷⁹ С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., т. 3, 11.

домовите на селаните и да им ја земаат храната што тие ја приготвиле за исхрана на своето семејство или добиток. Откако успеале да ја завладеат земјата, царската војска се вратила во Кавадарци, а крепосните луѓе, бекчиите и кајата (надзорникот) и понатаму останувале на сила по куќите во селото. Освен тоа беговите отишле и во уште поголема крајност, па насила ги терале селаните да одат во Тиквешката управа и таму да им го препишат селото и да станат нивни крепосни луѓе.⁴⁸⁰

2. Ваквиот развој на настаните, барале од МРО што побрзо да се издигне над ситуацијата, да се преброи, да ги екипира своите редови и што побрзо да се излезе со план и програма за нејзината идна дејност. Доброто во целата ова ситуација е тоа што населението иако во уште потешка состојба по востанието имало верба во своите водачи. Тие пак на претстојните конгреси и советувања решавале за иднината на Организацијата и нејзините насоки и политики, а значајно место во нив зазеле и оние од економски карактер.

Како голем економски реформатор се покажал Пере Тошев, којшто на Прилепскиот подвижен конгрес на Битолскиот револуционерен округ (крајот април-почетокот мај) 1904 големо значење и придал на идната економска дејност на Организацијата. Јордан Тренков во писмото до поручник Борис Стрезов од 18 јуни 1904 за текот на Прилепскиот конгрес помеѓу другото ги изнесува и ставовите на Пере Тошев по ова прашање. За него било факт дека македонското население од ден на ден економски пропаѓа, а главните чинители коишто ги користат неговите материјални средства се зулумите на Турците, но и Организацијата. Во замена на тоа никој не презел економски мерки за економски напредок на тоа население.⁴⁸¹ Според Тошев борбата на Македонците против турскиот режим за добивање на автономија ќе продолжи уште многу години, заради којашто ќе бидат потребни и материјални средства. Тие пак средства секако дека повторно ќе бидат земани од народот. Во исто време нема никакви гаранции дека и Турците нема економски да го истоштуваат народот без притоа да преземат ни најмали мерки за неговата благосостојба. Тоа ќе резултира со исклучително лоша материјална

⁴⁸⁰ Исто. Подетално за целиот случај види страна 11-17.

⁴⁸¹ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 372.

состојба на македонското население, со какво ќе биде невозможно да се води понатамошна борба против државата. Имајќи ги во предвид сите овие работи Пере на конгресот предложил на комитетските луѓе да им се вметне како должност да работат за економското издигнување на народот. За таа цел, требало да се земе мислењето на луѓето коишто се добро запознати со селското стопанство и условите за неговото развивање во таа област, и потоа нивните препораки да станат задолжителни за членовите на Организацијата.⁴⁸²

Пере укажал на бенефитите од преземењето разни мерки од економски карактер. Така на пример тој се зазел против унишувањето на шумите и горите. Демирхисар и места слични на овој крај пак имале извонредно пријатна клима за црницата. Поради тоа тој укажал на големите погодности доколку четата им препорача на селаните во демир - хисарско да насадат по 10 стебла од ова дрво. За неколку години би се развило и свиларството (одгледување на свилена буба), коешто било поприлично доходовна стопанска гранка.⁴⁸³ Тој се залагал и да се утврдат приоритетите на економскиот развој. Тоа понекогаш и често би значело и промена на структурата на земјоделското производство, така што населението требало да се насочува плански, а по потреба и да се обврзе да се преориентира кон доходовните гранки: лозарство, овоштарство, пчеларство.⁴⁸⁴

За реализирање на проектираната економска програма, Пере предлагал, Организацијата да придобие компетентни луѓе за економски прашања. Тие луѓе можеле да се најдат преку Егзархијата како легална институција во државата, јавно претставени како учители инспектори и сл.⁴⁸⁵ Со средства на Организацијата пак требало, да им се помогне на реоните што најмногу заостанувале или настрадале.

Вака претставената економска програма од страна на Пере Тошев не наишла на разбирање кај дел од учесниците на Прилепскиот Конгрес коишто признавале само оружена борба. Отпорот и несфаќањето на поволностите од спроведувањето

⁴⁸² Исто.

⁴⁸³ Исто, 372-373.

⁴⁸⁴ М. Миноси, Петар-Пере Наумов Тошев..., 123, бел. 782.

⁴⁸⁵ Исто, 123-124, бел. 786.

на ваквата политика кај некои од учесниците бил толку голем што тие го обвиниле Тошев дека заговара борците и војводите да се занимаваат со овоштарство и кокошарство. На тоа тој одговорил дека Организацијата нема да бара да се занимава со тие работи, туку дека таа едноставно ако треба и со сила ќе ги тера луѓето да работат за своето материјално подобрување.⁴⁸⁶

Како и да било победата на демократското-реформаторското крило на Конгресот меѓу другото значело и дека дејците во Битолскиот округ ќе треба да обратат посериозно внимание на економскиот развој во своите реони. Тоа го потврдува и Душо Желев во своите спомени, велејќи дека тиквешките делегати Добри Даскалов и Пешо Самарџиев, пренеле дека на конгресот било решено да се обрати посериозно внимание и да се почне борбата на селаните-чифлигари против нивните грабачи, „феудалците-бегови“.⁴⁸⁷ Тој додава и дека без ваквото решение во тиквешко се водеа таква агитација, односно да не му се дава на бегот - чифликсајбијата ништо повеќе од определената кирија на земјата, која треба да се намали до минимум.

Исто така во тиквешко биле укинати сите задолженија коишто беговите своеволно им ги наметнале на населението: бесплатно сеење, жнеење и сл. на ниви на бегот, носење товари кумур и дрва во неговата куќа, такса за пчелите и кошарите.⁴⁸⁸

Беговите веќе знаеле од каде дува ветерот и кој стои зад овие наредби, па ги прифатиле овие предлози без многу противење. Истовремено и од истата причина и чифликсајбиите ги ограничиле беззаконијата при собирањето на десетокот. Најревносен извршител на барањето на чифлигарите бил Ахмед-бег, кој дури и на своја иницијатива ги советува останатите бегови да се откажат од незаконското за да се спаси законското. Поради храброста при заштитата на населението од беззаконијата на беговите, но и неможноста на власта да ги фати, некои од војводите во овој реон околу своето име изградиле легенда како меѓу населението

⁴⁸⁶ Исто, 124, бел. 788; Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 373.

⁴⁸⁷ Револуционерните борби во Тиквешката..., Спомени на Д. Желев, 439.

⁴⁸⁸ Исто.

така и меѓу претставниците на осмаските власти. Така на пример името на „Јурукот“ (Јуруков) со респект се изговарало од сите.⁴⁸⁹

Ако во тиквешијата името на Јурукот претставувало мит за храброста, пркосот и непобедливоста на Организацијата, во јужниот дел на Македонија, во Еницевардарско тоа бил војводата Апостол Петков.

Претходно споменавме дека чифликсајбиите поставувале сејмени и падари на своите имоти, коишто не ретко биле Арнаути. Тие како муслимани имале право да носат оружје и користејќи се со таа поволност натрупале огромни богатства на грбот на чифлигарите. Освен тоа во јужните делови на Македонија заради медитеранската клима зимно време со своите стада се спуштале многу Арнаути кехаи. Тие ги користеле полињата на чифликсајбиите коишто во периодот од ноември до април им ги отстапувале на Арнаутите како пасишта.⁴⁹⁰ Освен што тие со своите стада им нанесувале штета на посевиите, туку и се здружувале со Арнаутите субаши и падари. Така околу нив се формирале арнаутски разбојнички банди, кои вршеле разни неправди врз локалното население. Сето тоа дополнително го иритирало македонското население кое сè повеќе заштита барало од четите на МРО. Вистински заштитник на населението од зулумите на чифликсајбиите и арнаутските разбојнички банди во повеќе наврати во поилинденскиот период бил Апостол Петков.

Кон крајот на 1903 година, околу Солунскиот залив, свое пребивалиште нашла една арнаутска чета, која цела зима ги тероризирала македонските патријаршиски села од пред Солун па до Енице Вардар.⁴⁹¹ Откако не добиле заштита од државните институции, тие во месец март се обратиле до Еницевардарската чета, ветувајќи ѝ 60 лири доколку ја ликвидираат арнаутската банда. Еницевардарската чета го прифатила предлогот и по еден судир со бандата, убила двајца разбојници.

⁴⁸⁹ Исто, 439-441.

⁴⁹⁰ В. Ѓорѓиев, Апостол Петков..., 100.

⁴⁹¹ Исто, бел. 50.

Според бугарскиот трговски агент во Солун, А. Шопов, бандата била под заштита на субашите на Хавзи беј кој поседувал повеќе чифлици во регионот.⁴⁹²

За разлика од овој случај кога Еницевардарската чета директно интервенирала со расчистувањето на разбојничката банда од теренот, на 13 април 1904 година, жителите на еницевардарските села Петрово, Бозец, Бубакево, Куфалово, Средно Куфалово, и Долно Куфалово, најверојатно по иницијатива на Организацијата, писмено се обратиле до цивилните агенти за спроведување на Мирцштегските реформи и побарале тие да ги стават под нивна заштита од насилствата на Арнаутите.⁴⁹³ Тие во писмото наведуваат дека бидејќи горенаведените села се чифлици, нивните бегови ги продаваат полињата на кехаите. Тие со нивното доаѓање создале ужас и сееле страв меѓу населението. Не само што нивите и полињата станувале нивна сопственост туку за време на нивниот престој во тој регион тие ги прекинувале сите врски меѓу селата, бидејќи селаните не се сигурни да ги напуштат своите огништа. Тие мината година надвор во полето убиле тројца воловари, а оваа година се заканувале дека ќе го сторат истото.⁴⁹⁴ Поради тоа што работата на селаните е надвор и не можат да се затворат по куќите и да ја остават работата, а од друга страна тие немаат право да носат оружје за да се одбранат од кехаите кои се користат со таа прилика, тие ги молат контролорите да преземат мерки за нивна заштита.⁴⁹⁵

Во месец септември 1904 година повторно се актуализирало прашањето за доаѓањето на Албанците – кехаи во овие краишта. Бугарскиот трговски агент во Солун, Атанас Шопов, со извештај од 8 септември 1904 година, го информирал министерот за внатрешни работи и вршител на должноста министер за надворешни работи и вероисповед на Бугарија – Димитар Петков, дека началникот на Еницевардарскиот револуционерен реон, војводата Апостол Петков, на 4 септември, по стариот календар, испратил предупредувачко писмо до еницевардарскиот кајмакам, од кое копија била препратена и до рускиот

⁴⁹² Исто, бел. 51.

⁴⁹³ Исто, бел.52; С. Дракул, Македонија меѓу автономијата..., том 3, 122-123.

⁴⁹⁴ С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., т. 3, 122.

⁴⁹⁵ Исто, 122-123.

генерален конзул во Солун – Гирс, како и до цивилните агенти.⁴⁹⁶ Во писмото било образложено дека во Еницевардарската каза мнозинството села биле чифлици и поради тоа тие биле преплавени со Албанци – субаши коишто ги заменуваат беговите во управувањето со чифлизите, и Албанци сејмени и дека приближува времето кога во регионт ќе се доселат и друга група Албанци – кехаи, коишто со своите овчари и стада овци ќе презимат таму, без никаков надомест на локалното население. Според извештајот на Шопов, во писмото стоело дека „сите овие Албанци не се ништо друго, освен крадци и разбојници кои вршат севможни злоупотреби и го соголуваат населението“.⁴⁹⁷ Имајќи ги во предвид дотогашните злосторства и неправди коишто биле извршени од страна на оваа група луѓе, војводата Апостол Петков на еницевардарскиот кајмакам му предложил: 1. Да преземе потребни мерки, така што Албанците кехаи и овчари, кои секоја година со своите стада доаѓале во јужните краишта за да зимуваат, да не се допуштат во Еницевардарската каза; 2. К'шлите (зимски пасишта б.н.) и селските пасишта да се остават за стадата на селаните; 3. Субашите и сејмените по чифлизите да бидат плаќани од беговите – сопствениците на чифлизите, а не од селаните; 4. Меѓу сопствениците на чифлизите и селаните да се воспостават односи, како во другите држави.⁴⁹⁸ Исто така, во писмото било наведено дека сето горенаведено е во согласност со реформите донесени од страна на европските држави, и се изразува надеж дека ќе се преземат мерки за нивно исполнување. Во спротивно Апостол се заканил дека неговата чета ќе го убива секој Албанец било да е кехаја, овчар сејменин и слично, ќе ги гори колибите на нивните трла, и дека ќе ги бомбардира беговските куќи и кули.⁴⁹⁹

Наредниот ден, 5 септември (ст. стил) војводата Апостол Петков испратил писмо со истите барања и малку поразлична содржина⁵⁰⁰ и до рускиот генерален конзул во Солун – Гирс и до цивилните агенти.

⁴⁹⁶ В. Ѓорѓиев, Апостол Петков..., 102, бел. 54.

⁴⁹⁷ Исто, бел. 55.

⁴⁹⁸ Исто, 102-103.

⁴⁹⁹ Исто, бел. 56.

⁵⁰⁰ Поради тоа што оваа писмо ја одразува економската, социјалната и безбедносната состојба на населението во оваа област, и ставот на војводата Апостол, но и на Организацијата, како и нивните

Жалбите и настојавањата да се реши овој тежок проблем за населението продолжиле и понатаму, па на 11 септември (ст. стил) 1904 година, преку канцеларијата на солунскиот милионер, Евреинот Саул Модино, било доставено предупредувачко писмо до беговите Изет ефенди и Хикмет ефенди во Солун.⁵⁰¹ Оригиналот од ова писмо управникот на италијанскиот генерален конзулат, г-н

напори за подобрување на таа положба сметаме за потребно да ја пренесеме во целост содржината на писмото: „Ваше Високо Превосходство,

Имајќи го предвид времето што се приближува за придоаѓање на дивото арнаутско племе по к’шлите по селата од Енице-вардарскиот реон, а знаејќи ги злосторствата, несреќите, грабежите, или воопшто кажано – тиранизацијата од страна на овој елемент врз сиромашното и беззаштитно христијанско население, кое е апсолутно препуштено на произвол на судбината, јас војводата на револуционерната чета во Енице-вардарскиот реон, имам чест да ви го поднесам ова писмо, со кое сакам да ве запознаам со положбата и со начинот на моето држење, со кое ќе се однесувам во иднина спрема тие неканети гости, ако не се земат под внимание од вашето Високо Превосходство долуизнесените барања. Пред сè да забележиме и за таканаречените Арнаути – субаши и сејмени, чишто постапки се еднакви и слични со нивните еднородци Арнаутите – кехаи. По повеќето од селата во мојот реон, како чифлици, благородните бегови благоповелуваат да си задржуваат за чувари цела толпа Арнаути, од кои некои сејмени, други субаши, а повеќето од нив разбојници, кои под заштитата и покровителството на беговите, вршат нечуени сверства и разбојништва, за многу од кои, веруваме, Вашето Високо Превосходство веќе има чуено.

Но со доаѓањето на другата категорија Арнаути, имено на Арнаутите – кехаи, таквите драми уште почесто се разигруваат, а горкото христијанско население, за време на тој период од годината, кога тие престојуваат, од сè се лишува: од живот, од имот, од чест. Сè е во нивни раце. Но, оваа неподнослива положба не може вечно да се трпи; бујната македонска натура, храбрите чеда на злочесната татковина, не можат да останат ладнокрвни спрема сите овие стенкања на своите браќа; очаените борци за слобода на поробената татковина не можат да бидат обични набљудувачи и да стојат неутрални спрема сето тоа што се прави; овие достоини синови за славното име Македонија прибегнуваат веќе до најпоследното средство, а имено до уништување на мачителите. Ете токму поради оваа причина, и за да не се одбиваме од патот на предзначената идеја, ние, борците, што имаме оставено сè и сме ги грабнале пушките да се биеме со петвековниот наш поробувач, Турчинот, ги поднесуваме за извршување од Вашето В. Превосходство следниве точки:

1. Да не се прибираат Арнаутите – кехаи во к’шлите по селата.
2. Да им се остават к’шлите на месните добитоци, биле тие христијански или турски.
3. Субашите и сејмените по селата да бидат плаќани од беговите
4. Беговите да се владеат според програмата за чифлиците во другите држави.

Сиве овие барања, за кои веруваме дека се во согласност и со програмата за реформите, изработена од Големите Европски Држави, и честа за извршувањето на кои им е доверена на рацете од В. Превосходство, се надеваме дека барем донекаде ќе ја осигураат положбата. Но, ако, во спротивен сулчај на нашиве барања, не ни се обрне никакво внимание, тогаш бидете уверени, дека гурултиите ќе бидат ужасни. Во таков случај мерките, што се преземени се следниве: Ќе ги убиваме Арнаутите, ќе им ги гориме трлата и колибите по полињата, ќе ги бомбардираме конаците по селата и сл.

Поднесувајќи го ова барање до Вашето Високо Превосходство, имаме исто така чест да ве задолжиме и да ја побарате копијата од едно слично писмо, што го имаме испратено и до кајмакот во Енице – вардарската каза, и кого, како врховен управител на казата, исто така го покануваме да преземе мерки, сообразно со нашево барање, заради обезбедување на положбата во казата.

Во заклучок, знаејќи дека вашата задача е да воведете ред и тишина во гнилава држава од султанот, наполно сме уверени дека сите овие наши барања ќе бидат земени под внимание и ќе се стават во извршување.“ (следва датум и потпис на војводата). С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., т. 3, 427-429.

⁵⁰¹ В. Ѓорѓиев, Апостол Петков..., 104, бел. 61.

Фабри го доставил до бугарскиот трговски агент во Солун – А. Шопов.⁵⁰² Двајцата бегови поседувале чифлизи во селата Липрајаново и Свети Георги, каде субашите и сејмените исто така биле Албанци, па поради тоа било и испратено ова предупредувачко писмо кон нив.

Во него меѓу другото се вели: *„Селаните од Вашите чифлизи Липријаново и Свети Георги, нема момент да не се оплакуваат од поставените субаши и падали Арнаути. Тоа што последниве го прават со населението и нивните постапки веќе се неподносливи... Тие би ви се поплакале и Вам, но поради заплашувањето на падарите и субашите, молчат и со трпение поднесуваат сè, до моментот на одмаздата... А зошто да Ви се пожалат Вам, кога нивните жалби остануваат како глас во пустина. Овие нивни поплаки стасаа и до нашите уши и како заштитници на населението си земаме смелост да го испратиме ова до Вас и да Ве замолиме час побрзо да ги избркате од Вашите чифлизи субашите и падарите, притоа да ги замените со христијани. Ако тоа не го направите во рок од десет дена, треба да Ви биде јасно дека ќе ги избркаме ние, при што ќе ги казниме со смрт и ќе ги изгориме Вашите коначи во чифлизите. Уште сакаме да го ослободите населението од неправедните грабежи на падарите и субашите бидејќи ништо не ѝ дозволуваат на рајата да внесе во своите куќи, додека прво не се однесе во конакот при субашијата, било грав, било пченка и друго, а кога ќе им се посака, тогаш ги повикуваат селаните да си го земат делот, но откако ќе задржат во конакот колку ќе посакаат. Треба да знаете дека ако Вие сте бегови и располагате со милиони, тие се од грбот на тоа бедно население... Сте поставиле едни голи Арнаути, грабачи, кои станале поголеми и од Вас. Тие дојдоа голи, но сега се облечени и располагаат со кемери. Ние до сега ќе ги казневме Вашите субаши, но кога разбравме дека чифлизите се Ваши, си рековме најпрво да Ве поканиме со едно писмо, и ако не нè послушате, потоа на дело ќе слушнете за тоа што овде е запишано. ... Уште бараме оваа година зимските трла да не им се дадат на Арнаути каи. Ако тоа го направите, сите по ред ќе ги казнуваме. Вие сте разбран човек и веруваме ќе не разберете што сакаме да ви кажеме и веднаш ќе пристапите кон извршување на нашево писмо“.*⁵⁰³

Освен заканувачки писма Апостол презел и одредени конкретни акции кон поедини чифликсајбии коишто сметал дека го измачуваат населението во неговиот реон. Еден од нив бил Кучук Мустафа паша, кој поседувал чифлизи во Гевгелиската каза. Бидејќи бегот одбил да ги внесе побараните пари, набрзо четата му дигнала 106 кози.⁵⁰⁴ Друг на таа листа бил Накиз ага, исто така со

⁵⁰² Исто, бел. 62.

⁵⁰³ Исто, 105, бел. 63; Михајло Миноски, Два документа за дејствувањето на војводата Апостол Петков во заштита на тероризираното македонско население во села во Солунскиот вилает, 1904 година. Гласник ИНИ год. 43, бр. 1, Скопје, 1999, 111.

⁵⁰⁴ В. Ѓорѓиев, Апостол Петков..., 106, бел. 61.

чифлиг во Гевгелиско. Тој бил фатен и од него четата побарала 200 лири. Откако тој дал ветување дека ќе ги даде парите, веднаш бил ослободен, а тој пак, следниот ден го исполнил своето ветување.⁵⁰⁵

Од овие писма и акции евидентно е настојувањето на војводата Апостол, а секако и на Организацијата да се ликвидираат самоволијата на земјопоседниците и нивните помошници и уште повеќе да се ликвидира зарѓавениот систем на државата и да се воведат реформи коишто ќе ја подобрат положбата на македонскиот селанец.

Ваквата ситуација на теренот се потврдува и во еден извештај од 3 јануари 1905 година за состојбата на работите во казите од Солунскиот санџак за времето откако во нив се наоѓаат руските офицери, од мај до декември 1904.⁵⁰⁶ Во него авторот вели дека по скоро една година движење меѓу христијанското население и запознајќи се одблиску со неговата положба дошол до сознание во што се состои главната причина за создавањето на комитските банди, и зошто револуционерниот комитет има фатено толку длабоки корени во целата земја. Тој дошол до убедување дека, освен несправедливоста, беззаконијта и жестокоста на турската администрација, главната причина за тоа е невозможната аграрна положба на христијаните.⁵⁰⁷ Така тој заклучува: „Поголемиот дел од земјите, на кои тие живеат се чифлизи, што им припаѓаат на беговите; христијанисопственици има само незначителен процент. Во чифлиците селаните се наоѓаат во состојба на вечни работници-арендатори; „робови“ како што велат тие, на својот бег; никакви писмени услови ни договори меѓу нив не постојат; вечните спорови поради тоа меѓу христијаните и беговите во решенијата на турската администрација секогаш се завршуваат во полза на бегот; обременети од таквите најтешки услови, селаните се во состојба единствено да ги плаќаат давачките и како – така да преживуваат до следната жетва, така што за некакви заштеди тука не може ни да се помисли. Со оглед на сè искажаното погоре, секој селанец

⁵⁰⁵ Исто, бел. 66.

⁵⁰⁶ Овој опширен извештај ниту е потпишан од неговиот автор, ниту пак во него е назначено до кого се испраќа. Симон Дракул смета дека сите индиции во него говорат дека авторот на овој текст најверојатно е мајорот Вороњин. С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., т. 4, 7-14.

⁵⁰⁷ Исто, 12.

претставува неотплатен должник на својот бег, зајмувајќи од него за покупки, за замена за истоштената со нова стока, за свадбите, за крштеките итн. Сето тоа толку ги има изострено односите меѓу владетелите и селаните, што поголемиот број од беговите во текот на неколку години веќе и не ризикуваат да се појавуваат во своите чифлици, живеат по градовите, а во чифлиците држат свои управители (субаши) Албанци, со исти такви гардшампетри⁵⁰⁸, вооружени од глава до петици, а кои крајно жестоко се однесуваат спрема селаните, па тоа честопати предизвикува убиства на едните од другите. Сите чифлици се, дури и по својот изглед, слични на некакви крепости.⁵⁰⁹

Понатаму авторот говори и за насилното иселување на христијаните од нивните родни места и доселување на муслимани од Босна или Анадолија на нивно место. Таков бил случајот со селото Патерос од Дојранската каза, а иста судбина ги снашла и селата: Борисово, Мокриево и Соколово кои исто така биле населени со муслимани.

Авторот ја истакнува и суровоста на собирачите на данок, давајќи пример за еден должник од Валандаво кому таксилдарот (собирачот на давачките) без да се стеснува и надвор на улица на температура од -5 степени му го соблекол палтото и кондурите.⁵¹⁰

Исто така, тој потенцира дека забраната на населението да носи оружје важи само за христијаните, додека муслиманите се секогаш од глава до пети вооружени. Поради тоа тие не само што излегуваат како победници во спорите со христијаните, туку и користејќи се со оваа од власта неоспорена моќ вршат различни неправди врз христијанското население. Тоа на своја кожа го почувствувале селаните од село Акинцали, коешто било држано во „ропство“ скоро 10 години од една банда од неколкумина муслимани. Лоша судбина го снашло и селото Јакимци од Дојранската каза. Селаните од оваа село биле систематски стрелани кога излегувале да си ја обработуваат својата земја, па

⁵⁰⁸ „селски полицајци“ (од француски, garde champêtre)

⁵⁰⁹ Исто.

⁵¹⁰ Исто, 13.

немајќи друг излез преостанатите селани се преселиле во другите поголеми христијански села, во вид на прости работници.

Доаѓањето на странските офицери, особено на руските било дочекано со радост меѓу христијанското население. Меѓутоа колкава била радоста при нивното доаѓање толкаво било и нивното разочорување бидејќи, по цела една година надеж и очекувања пред очите на тие европски офицери нивната состојба не само што не се подобрила, туку и се влошила.⁵¹¹

Поради сето тоа авторот на крајот заклучува: *„Колку подолго живееш во внатрешноста на земјава, толку повеќе ќе ги узнаеш ужасите и беззаконијата, што се вршеле таму, а кои се вршат и денес и толку појасно ти станува зошто безмалку целото христијанско население на Македонија веќе има пролеано толку многу крв, престорено е речиси сето во револуционерни комити, кои бараат, макар и по цената на уште многу крв, да се домогнат до друг режим, друг поредок, но при кој тие би можеле да живеат спокојно и да си владејат со својата сопственост, како што живеат и како што располагаат нивните браќа од другата страна на границите на Македонија.“*⁵¹²

Таков друг поредок очекувале и се надевале дека ќе им донесе Илинденското востание и жителите - чифлигари во Кукушко. Тие до Илинденското востание избегнувале да ја откупуваат земјата која ја работеле како исполичари, најверојатно верувајќи дека со едно успешно востание, таа земја ќе стане нивна сопственост. Но неуспешниот крај на Илинденското востание ја оддалечил таа надеж за одредено време.⁵¹³ Меѓутоа набрзо откупувањето на чифличките имоти ќе почне со забрзано темпо. Таков бил случајот со с. Грамадна и други големи карадашки села. Драгомирчани во 1904 година го најмиле своето село под наем од големиот сопственик Евреинот Саул Модино на 7 години, но пред да истече тој

⁵¹¹ Исто, 13.

⁵¹² Исто, 13-14.

⁵¹³ Т. Влахов, Кукуш..., 217.

рок, тие го откупиле целосно. Целосно било откупено и големото село – чифлик Крецово.⁵¹⁴

Во некои случаи како во село Мутулово и Меѓурек пак чифлизите се откупувале на етапи. Сепак во принцип најраспространето останало поединечното откупување на одделни чифлигари. Така на пример, во селото Планица само две куќи работеле на чифличка земја, додека останите 50-60 веќе биле откупени. Во Гаваљанци, чифлик на Саул Модино, само седум куќи останле да работат на чифличка земја, 25 се имале откупено, а другите се занимале со занаети којшто не се поврзани со земјата. Во с. Рошлво само десет куќи биле на чифличка земја.⁵¹⁵

Во некои од селата пак, како Грбошел, Калиново и др. селаните исполичари почнале да ги надитруваат чифликсајбиите, давајќи им незначителен дел од своите приходи. На пример исполичарите во Грбушел на сопственикот му давале само по една лира.⁵¹⁶

Исто така селаните можеле да ја искористат и поволната стопанска клима, како развитокот на мелничарската индустрија во Кукуш и добриот пазар на производи од животниско потекло во Солун за да заштедат некоја пара и да си ги откупат земјите. На тој начин со залагањето на Организацијата чифличкото стопанство одело кон постепена ликвидација, а селаните на сопствената земја веќе можеле да сејат трајни култури, градини и сл. Паралелно со процесот на ликвидирање на чифлигарството се вршело и имотното расслојување на чифлиците. Во многу села веќе имало селани без свои имоти – надничари. Поради тоа некои селани ги напуштале чифлиците и барале егзистенција на друго место. Така жителите на големите чифлици Драгомирци, Крецово, Енешово и др. почнале значително да се намалуваат.⁵¹⁷

По завршувањето на средбите и советувањата во Софија кон крајот на 1903 и почетокот на 1904 година и враќањето во Македонија во првите месеци на 1904

⁵¹⁴ Исто, бел. 63.

⁵¹⁵ Исто, бел. 64.

⁵¹⁶ Чифликсајбиите имале значително поголеми приходи од давање под наем на к'шлите (зимски пасишта) и јазлите (летни пасишта) на крупни сточари-овчари. Исто, бел. 65.

⁵¹⁷ Исто, бел. 67.

година и Серчани се зафатиле со средување на економската положба во својот округ. Гледјаќи и во очи на реалноста која говорела дека чифличкото стопанство сè уште е доминантно и дека поради својата задолженост населението е принудено една половина до две третини од своите приходи да им ги дава во натура на своите господари – чифликсајбиите, со што фактички со своите економски обврски тоа се наоѓало во крепосна положба, Организацијата доколку сакала закрепнување и претворање во изразител на интересите на тоа бедно население, морала да поведе борба за премавнување на постоечките односи.⁵¹⁸

Средствата што биле предложени и прифатени за водење на економската борба од страна на окружното раководство на овој округ биле најразлични. Во 20 села во Мелничката околија со околу 5000 жители бил спроведен експеримент за попречување на нормалното исплаќање на десетокот. По наредба и надзор на месните комитети храната се криела пред да биде измерена од прекупувачите. Се организирано крадење на жито од складовите на собраниот десеток. На овој начин, според пресметката на Окружниот комитет, само од ушурот државната каса изгубила 25 000 лева.⁵¹⁹

Овој експеримент покажал дека доколку месното население не го помага собирањето на ушурот во својство на откупувачи или колции, и ако на тоа се додаде и прикривањето на стоките тоа може да има двоен бенефит – од една страна ќе и се нанесе голем удар на државната каса, а од друга страна тоа ќе значи дека тие средства ќе останат во сопственост на населението. Охрабрени од овие резултати, на 4 јули Јане Сандански потпишал наредба издадена од Серскиот окружен комитет, со којашто под закана од строго казнување се забранувало на селските христијани да го откупуваат од власта данокот ушур (т.е. да го откупуваат правото да го собираат десетокот) или да стануваат ортаци или помошници – колции на турските откупувачи на тој данок.⁵²⁰

⁵¹⁸ Иван Катарциев, Серскиот округ од Кресенското востание до Младотурската револуција – национално политички борби, Култура, Скопје, 1968, 321.

⁵¹⁹ Исто, 322, бел. 55.

⁵²⁰ М. Макдермот, За свобода..., 152, бел. 48.

Различни биле и методите со коишто се вршел притискок врз чифликсајбиите. Кон нив се упатувале заплашувања, опомени, конкретни барања, се организирале штрајкови и сл. Организацијата барала од чифликсајбиите да ги зголемуваат надниците, во спротивно на работниците им забранувала да работат на тие чифлизи.⁵²¹ На 1 август Јане потпишал втора наредба, согласно којашто за христијаните станува казнено дејство да се најмуваат на работа кај Турци како слуги, ратаи, содружници и др., како и обратно – самите тие да најмуваат Турци за таква цел. На христијаните исто така им било забрането без решение на Организацијата да земаат турска земја под наем, освен како исполичари, давајќи ѝ го на Турците најмалиот можен дел, за да им се отежни на беговите и тие да почнат да ја продаваат земјата, за да може таа да биде купена од селаните, коишто ја обработуваат.⁵²²

Повеќето од турските земјоспственици живееле во градовите и го оставале управувањето на своите чифлици и собирањето на рентата и др. на управници, коишто во желбата да добиваат храна и подароци од населението се правеле дека не го забележуваат таинственото исчезнување на продукти и добиток. Како резултат на тоа некои бегови добивале толку мал дел од реколтата, што претпочитале да завршат со чифлиците и да ги продадат. На тој начин Органзиацијата успеала да оствари извесно распределување на земјата во корист на селаните. Сепак голем проблем при откупувањето на земјата биле недостигот на средства и на кредити. Оние коишто најмногу имале потреба од земја, ретко кога имале средства да ја купат. Дури и кога за купувањето на чифличка земја, се користеле училишни и црковни средства тие биле далеку од доволни.⁵²³

3. На самиот почетокот на 1905 година, Скопскиот револуционерен округ го одржал својот прв редовен конгрес. На конгресот (15-22 јануари) биле донесени и неколку одлуки од економски карактер. Според решенијата на когресот се определила платата на жетварите и тоа: 10 гроша за мажите, 7,5⁵²⁴ за жените и 5 за

⁵²¹ И. Катарциев, Серскиот округ од Кресенското востание..., 322.

⁵²² М. Макдермот, За слобода..., 152-153, бел. 49.

⁵²³ Исто, 153.

⁵²⁴ Во Втрешната македоно-одринска револуциона организација... стои 7-20 гр. Димо Х. Димов подоцна информирајќи за решенијата на Когресот информира дека надницата за жените жетварки

децата. Исклучок може да се направи доколку некој упати молба до месните раководни тела и последните ја прифатат нивната молба. За подобар третман и исплаќање на надниците на работниците, најпрво треба да се создадат услови и неопходно е да се бара гаранција за исполнување на овие услови.⁵²⁵

На христијаните им се забранило да купуваат турски земји и чифлици, а на христијаните трговци да земаат данок. Исто така се определиле и платите на момоците: 200 шиника од три семиња, 3 лири пари и 15 шиника параспур на колку земја сакаат момоците.⁵²⁶

Конгресот одлучил да не им се земаат пари или налози за било каква цел на работниците од округот коишто се на привремена печалба во Бугарија. Парите пак, од Паланечкото братство во Софија да се предадат во пари или материјали на полномошник којшто е испратен за таа цел од Паланечкото раководно тело.⁵²⁷

Власите, коишто немаат постојано место на живеење, требало да се организираат според колибите во коишто живеат преку лето, и приходите од вносови и крупни суми собрани од нив да се внесат кај Окружната управа.⁵²⁸

Економските решенијата донесени на Редовниот конгрес на Скопскиот револуционерен округ детално биле анализирани од страна на Димо Хаџи Димов во неговата кратка брошура за економската политика на Организацијата, помесетна на страниците на „Револуционерен лист“ бр. 10, од 15 март 1905 година.⁵²⁹ Тој ги пофалил делегатите од Скопскиот револуционерен округ, бидејќи многу добро го сфатиле значењето на економската борба за постигнување на крајната цел на Организацијата.

Во поглед на решението за одредување на минималните надници за жетварите, се вели дека делегатите ги имале на ум претконгресните штрајкови кои се случиле минатата година, во Паланечко и Кумановско во време на жетвата, со цел да се

е 7.5 гроша: Димо Х. Димов, Одбрани дела, книга прва, избор, предговор и редакција Манол Пандевски, Култура, Скопје, 1984, 231. Сметаме дека второто е логично.

⁵²⁵ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 439.

⁵²⁶ Исто.

⁵²⁷ Исто.

⁵²⁸ Исто.

⁵²⁹ Види: Димо Х. Димов, Одбрани дела..., 229-235.

зголеми нивната надница. Хаџи Димов истакнува дека определените надници од Конгресот се мали доколку се има во предвид 16-часовниот труд под жешкото летно сонце, но тие се трипати поголеми во споредба со оние што порано ги добивале жетварите во Скопско, и значајно ќе ја подобрат економската положба на безимотните селани, кои најмногу очекуваат од жетвата. Оваа одлука и нејзиното спроведување би значело и дека наредната година, ако условите тоа го дозволуваат овие надници може дополнително да се зголемат.⁵³⁰

Слично размислување Димо Х. Димов имал и за платата на момоците. Тој сметал дека оваа решение треба да стои на прво место, поради неподносливиот живот којшто го имала оваа група на луѓе. Тие дотогаш иамле годишен „ак“ кој обично се состоел од 80-100 шиника жито, 10 оки грав, и 100 до 120 гроша за деноноќниот труд. Поради тоа момокот бил скоро како роб, врзан за господарот кому му е вечен должник и за неговиот чифлик. Иако сметал дека платата којашто им е одредена со одлуката на Конгресот е недоволна во споредба со трудот и потребите на овие семејства, сепак тој е четирипати поголем од постоечкиот, и со ова решение се удрени темелите за еден почовечки живот и подобрување на материјалната состојба на овие семејства кои во Скопскиот округ биле повеќе од неколку десетици илјади.⁵³¹

Хаџи Димов убаво ги образложува и причините за донесувањето на решението христијаните да го закупуваат данокот (десетокот). Имено многубројни биле случаите кога чифликсајбиите земале од селаните по 30% од годишниот приход. Во вакви случаи, бидејќи кајмакамите, не одговарале на поплаките на селаните коишто останале без правна заштита, на нивна страна застанувала Организацијата. Таа ги предупредувала чифликсајбиите дека треба да се сообразуваат со законите, а доколку тие не ги зеле во предвид овие укажувања и продолжувале по старо биле казнувани со смрт. Бидејќи во последните 2-3 години ова станало редовна пракса и бројот на ваквите казни значително пораснал беговите-закупници почнало да ги фаќа страв. Сепак тие не сакале да се откажат од оваа доходовна зделка, па почнале да се здружуваат, а често и да се кријат зад

⁵³⁰ Исто, 231-232.

⁵³¹ Исто, 232.

името на некој христијанин. На тој начин тие се маскирале и не се изложувале пред Организацијата, и преку своите фиктивни ортаци продолжиле да го ограбуваат населението. Поради тоа Конгресот им забранил на христијаните да го закупуваат данокот. И не само тоа ваквата одлука дала можност секое село само да си го откупува десетокот и тоа под најповолни услови и без лицитација, бидејќи штом христијаните нема да се јавуваат да го закупуваат данокот и на беговите ќе им биде страв самите да го сторат истото. Со тоа селаните не само што ќе се ослободат од овој тежок данок, туку и ќе можат со повеќе елан да се посветат на земјоделските работи, навреме да си го прибираат родот, навреме да си ги вршат сноповите, а не како порано кога без дозвола на чифликсајбијата тие не можеле да ја собираат својата летнина, па често се случувало таа да изгние на нивата.⁵³²

Единствена забелешка за економските решенија на Конгресот, Хаџи Димов имал во однос на решението со коешто на христијаните им се забранува да купуваат турски земји и чифлици. Сепак најпрво тој се оградува и вели дека оваа конгресно решение онака како што е формулирано е непотполно. Потоа образлага дека ако под оваа одлука треба да се подразбере дека на никој христијанин не му е дозволено да купува турски земји и чифлици, било на мало или на големо во тој случај оваа решение е штетно бидејќи е спротивно на интересите на безимотното селско население. Тоа не му дава можност дури и на оној селанец кој било на кој начин може да дојде до парче земја и да не го продава својот труд за минимални средства кај бегот – експлоататор. Меѓутоа, додава: ако ова решение е земено во смисла дека им се забранува на христијаните да купуваат турски земјишта и чифлици, кои порано биле христијански, и по незаконски начин се заграбени од страна на нивните сегашни сопственици, тогаш ова решение би било мошне умесно.⁵³³

Бидејќи делгатите на конгресот го покренале прашањето за купување на земјишта, а не дале доволно образложување Димо Хаџи Димов смета дека тоа треба да биде подетално разгледано на некои од наредните конгреси а неговиот став околу истото е дека Организацијата, служејќи се со сите средства и сили,

⁵³² Исто 232-233.

⁵³³ Исто, 234.

треба да ги натера: 1) незаконските сопственици на манастирски земјишта и чифлици да им ги вратат на манастирите; 2) заграбените насила општествени мезри и гори да ѝ се остават на селската општина и 3) присвоените незаконски, од поединечни лица, земјишта да им се вратат обратно.

По прашањето дали треба да им се дозволува на христијаните да купуваат земјишта и чифлици од Турци, Димов вели: „нашето мислење е: не само што треба да им се дозволува, ами Организацијата треба да го олеснува и помага ваквиот процес на откупување и преобраќање на безимотните селани во сопственици. На каков начин треба да станува ова е многу тешко и сложено прашање. Пред сè, не треба да се дозволува тоа откупување да станува на големо од одделни лица; тоа не ќе ја промени економската положба на безимотната селанска маса – наместо бегови ќе имаме чорбации“.⁵³⁴

Тој препорачува откупувањето да станува здружено од сите селани, коишто сакаат и можат да си купат земја на помали делови, а потоа под раководство на Организацијата секој да добие земја пропорционално со внесените пари.

Со оваа брошура Димо Хаџи Димов имал за цел да го поттикне интересот кај дејците на МРО кон економската страна на ослободителната борба, и на конгресите коишто ќе следуваат во иднина тие да бидат поподготвени и со поодредени гледишта, како би се донеле што попотполни и порационални гледишта.⁵³⁵

Во месец мај 1905 година под претседателство на Христо Чернопеев се одржал Околискиот конгрес на Струмичката револуционерна околија. Иако околиски, на конгресот значајно место и било отстапено на проблемите од економски карактер. На тоа поле делегатите ги донеле следните одлуки. По прашањето за купување на турски имоти Конгресот се искажал потврдно, со тоа што раководното тело

⁵³⁴ Исто, 235.

⁵³⁵ Исто.

требало да ја определи цената на еден имот и лицето коешто треба да го добие имотот, како и купувањето на чифлизите да биде интегрално а не на делови.⁵³⁶

Ако купувањето турски имоти било дозволено, тогаш со одлуките на Конгресот се забранува на сите селани работењето кај Турци. Само жителите на градот Струмица може да работат, но само во реонот на градот.⁵³⁷

Исто така „струмичани“ се решиле и за бојкот на трговијата на некои жители од градот, требало да се упати и молба до надлежното место против даночниот систем.⁵³⁸

Малку подетално е разработен делот за буџетот на Организацијата. Во однос на тоа Конгресот одлучил да се плаќа данок на произведеното, откако од тоа ќе се остави онолку колку што е неопходно за годишна прехрана, како што е определено 270 оки жито годишно на човек, со забелешка дека граѓаните коишто не произведуваат никакви продукти и еснафите треба да плаќаат членски вносови, а на трговците и лихварите им се даваат расписки. Данок на останатите производи како буби и сл. ќе се плаќа по 5%, а на оној којшто купува шума ќе се одзема дадената сума. На овците и козите ќе се плаќа по еден металик на добиток (брав). На говедата и тоа од 5 глави нагоре ќе се плаќа по 20 пари на добиток, а за телињата, јагнињата и јарињата нема да се плаќа.⁵³⁹

Конгресот се искажал против кондураџиските, градинарските и касапските еснафи, коишто ги имаат нормирано цените на стоката и не допуштаат никаква конкуренција.

Делгатите повеле сметка и за заштита на шумите, и во тој ондос се препорачало таму каде што има селски шуми да се забрани еден дел со цел да порасне гора за градежен материјал.⁵⁴⁰

⁵³⁶ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 465.

⁵³⁷ Исто, 466.

⁵³⁸ Исто.

⁵³⁹ Исто.

⁵⁴⁰ Исто.

Горенаведените решенија од протоколот на Околискиот конгрес на Струмичката револуционерна околија ги потврдил Христо Чернопеев со едно Окружно писмо неколку дена по конгресот, со кое ги известува управните тела во Струмичката околија за решенијата донесени на конгресот. Во него некои од решенијата коишто споменаваме се дополнети, допрецизирани, дообјаснети.⁵⁴¹

Во писмото стои дека треба да се испрати до цивилните агенти една општа молба-петиција, потпечатена со сите селски печати против турскиот даночен систем, со набројување на сите даноци кои се товар за населението.⁵⁴² За оданочувањето се допрецизира дека тоа ќе се врши на производи како пченица, пченка, овес, рж, афион, памук, кожурци, вино, бавчи и др. Исто така е дополнето дека освен за јагнињата и јарињата, и на телињата, впрегнатите волови, коњи и магарина, коишто се користат за носење на товар не се зема ништо.⁵⁴³

Што се однесува до заштитата на селаните и занаетчиите од лихварите, во писмото стои дека лихвата, не смее да изнесува повеќе од 12% годишно. Оној што ќе земе поголема лихва ќе се глоби. Исто така се одлучило и да се анулираат неисплатените државни и други давачки од пред 1902 година.⁵⁴⁴

Значењето на економска борба секако дека било потенцирано и на Окружниот конгрес на Серскиот револуционерен округ. Во Резолуцијата донесена на овој конгрес (1 јули 1905) најнапред пред да се соопштат одлуките стои: „Бидејќи Организацијата, како држава во држава, дава вистински израз на својот карактер само кога паралелно со политичката борба поведе и економска со сите врагови на робот“.⁵⁴⁵ Притоа на Конгресот било ставено акцент на односот на христијанското население со власта, нејзините институции и претставници, сопствениците на чифлици. Така Серчани им забраниле на христијаните закупување на десетокот, а на Турците откупувачи да им се пречи.⁵⁴⁶ Исто така со

⁵⁴¹ Види: Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 468-469; М. Пандевски, Ѓ. С. Трнката, Струмица и струмичко..., 247-249.

⁵⁴² Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 468; М. Пандевски, Ѓ. С. Трнката, Струмица и струмичко..., 247-248.

⁵⁴³ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 468-469.

⁵⁴⁴ М. Пандевски, Ѓ. С. Трнката, Струмица и струмичко..., 247.

⁵⁴⁵ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 489.

⁵⁴⁶ Исто.

конгресните оклуки на христијаните им било забрането да не стапуваат на каква и да е државна или одделна турска служба.⁵⁴⁷

Делатите дозволувале турската земја да се обработува само половично, а ичар се допушта само таму каде што не може со принуда да се наложи таа мерка на борба. Затоа треба за тоа да се грижат реонските управни тела.⁵⁴⁸ Строго се забранувала и ангаријата во чифлиците. Освен тоа Конгресот одлучил и да се поведе економска борба и меѓу подржувачите на туѓите теченија.⁵⁴⁹

По Окружниот конгрес следеле околиски конгреси во Серскиот револуционерен округ на коишто требало поподробно да се дискутираат и анализираат решенијата донесени на окржниот. Во месец август на една полјана високо во Пирин планина под претседателство на Јане Сандански се одржал Мелничкиот околиски конгрес.

И на овој конгрес значително внимание ѝ било посветено на економската политика. Конгресот ги одобрил претходните директиви, коишто им забранувале на христијаните да го откупуваат правото да собираат даноци или да стапуваат во служба кај Турци. На конгресот било одлучено селата колективно да ги собираат даноците.⁵⁵⁰ Ако Турците продавале дел од своите имоти, се решило во наддавањето за нивната земја да учествуваат само сиромашни селани, без конкуренција и по цени определени од комитетите. Требало да се направат напори колку што е можно повеќе да се зачува родот и производите, а со тоа и да се заштедат средства и да се подобри материјалната положба на населението. Исполичарите требало да направат сè што можат за да добијат повеќе од една четвртина од реколтата, а кога доаѓале собирачите на даноци, овците и виното требало да се кријат. На Турците пак, коишто и штетеле на Организацијата требало да им се краде добитокот.

⁵⁴⁷ Исто.

⁵⁴⁸ Исто, 490. Во М. Макдермот, За свобода..., 184 за оваа точка стои: „Се решило христијаните да работат на турската земја како исполличари за половина од реколтата и да најмуваат земја при определени услови, под набљудувањето на окружниот комитет.“

⁵⁴⁹ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 490.

⁵⁵⁰ М. Макдермот, За свобода..., 188.

Било одлучено побогатите членови на Организацијата да се обложат со данок за купувањето на оружје, а од останатите коишто сакале да си купат оружје, требало да бидат собирани пари.⁵⁵¹

Конгресот решил да се организира бојкот на сите дуќани и сл. во сопственост на непријателски расположените Грци, како и да им се прават штети на имотите на Грците коишто дејствувале како турски шпиони. Исто така било решено да се настојува за повисоки надници и за осумчасовен работен ден за наемните работници, коишто работеле на грчките лозја.⁵⁵²

Освен активностите коишто биле преземени за организирање на конгресите во 1905 година и дискутирањето, анализирањето и давњето инструкции за решавањето на проблемите од најразлична природа, Серчани оваа година презеле повеќе активности за практично да ги спроведат политиките коишто биле зацртани со конгресните решенија.

Особено внимание било посветено на економската борба, не само затоа што таа најдиректно го засега секојдневниот живот на селаните, коишто впрочем го сочинувале и најголемиот дел од членовите на Организацијата, туку и затоа што можела да биде обединчка сила и доказ дека Организацијата се бори за доброто на сите националности.⁵⁵³ Дobar пример за тоа е Таската Серски кој во Серската околија успеал да ги организира Циганите чифлигари. Тој откако го научил нивниот јазик, им покажал како да се борат против беговите и им помагал при природни непогоди, така што тие започнале да го сметаат за пророк, испратен од Алах, и се ставиле во негова услуга, така што ја снабдувале четата кога се криела и ја поддржувале Организацијата против грчките андарты. Таската одбил да заземе страна во борбите меѓу христијаните – приврзаници на Егзархијата и Патријаршијата, и им велел на луѓето, дека верата е нивен личен проблем којшто не ја засега Организацијата, затоа што таа ги смета за најважни економските

⁵⁵¹ Исто.

⁵⁵² Исто, 187.

⁵⁵³ Исто, 189.

проблеми и се бори од името на сите потиснати независно од нивната раса или вера.⁵⁵⁴

И покрај тоа што Серската рамнина била плодородна, селаните коишто ја обработувале, живееле во неописливо тешки услови. Единствените христијани во Серско коишто биле сопственици на земја биле Грците (патријаршисти), додека егзархистите, коишто биле скоро две третини од населението, работеле на чифличката земја којашто припаѓала на Турците. Некои од нив биле исполичари коишто живееле во сопствени живеалишта, половина од реколтата ја давале на бегот и ги работеле определените денови ангарија, како и дополнителни денови на „покана“ којашто се разбира не можеле да ја отфрлат. Други пак како Циганите на Таската биле скоро робови. Куќите во коишто живееле, припаѓале на бегот, реколтата исто така, па макар и да одгледувале живина, требало да го молат управителот да им даде јајца за нивното болно дете.⁵⁵⁵

При една таква положба дејците на Организацијата во Серскиот округ започнале да ги тероризираат управителите, поради што на беговите им било тешко да најдат Турци, спремни да го заземат тој пост. Затоа тие биле принудени да бараат нови управници помеѓу самите селани. Меѓутоа новите управници биле под влијание на Организацијата, така што попрво би се рекло дека тие биле организатори на селаните отколку собирачи на даноци. Тие се заложиле за редица поволности на селаните а на штета на беговите. Тие ги принудувале беговите да го признаат правото на селаните да имаат свој сопствен добиток и домашни птици и да ги задржат за себе нивните продукти, настојувале беговите да им осигураат повеќе модерни сечила и повеќе земја. Никогаш не им доставувале на беговите повеќе од една четвртина од реколтата и ѝ ставиле крај на секаква ангарија, така што за дополнителен труд беговите требало да плаќаат наемни работници по нормите определени од Организацијата.⁵⁵⁶

Некои од селата во Серско пак развиле стратегија на „учтив бојкот“. Сржта на оваа стратегија била изразување спремност да се даде, но во суштина да не се

⁵⁵⁴ Исто.

⁵⁵⁵ Исто.

⁵⁵⁶ Исто, 189-190.

даде ништо. Така на пример, кога управникот доаѓал во селото да го собере делот на бегот жителите се криеле, само нивните раководители го примале управникот со „искрени“ жалења. Во такви ситуации управителите се служеле со репертоар од изговори од типот: „Селаните се спремни да му ги донесат работите на бегот во секое време“; „Навистина е за жалење што управникот дошол кога немало никој по дома“... „Можеби ако благоволи да дојде другпат“ и сл.⁵⁵⁷

Јане Сандански пак се обидел да извлече 200 лири од чорбациите на градот Мелник. Кога тој се сретнал со Анодон Ќосето вториот го прашал како стојат работите со откупот којшто му го има наложено на градот, а Јане му одговорил дека нема ништо од таа работа. Ќосето му рекол дека тоа не е во ред и дека по малку е и срамота, на што Јане малку налутено му одговорил „Да не сакаш да влезам во Мелник и да го изгорам?“ Во своите спомени Ќосето вели дека потоа Јане го прашал него за совет како да се постапи во таа ситуација.⁵⁵⁸ Ќосето му одговорил дека во Мелничко главно се произведува памук, сусам, винова лоза и тутун. Со оглед на тоа дека приближувала сезоната на гроздобер во градот доаѓале берачи и кирации од соседните села. Тој го советува Сандански да нареди за време на гроздоберот берачите и кирациите од селата да не одат во градот, па чорбациите сами да си го берат грозјето. Сандански се согласил со планот на Ќосето и месец дена пред да почне гроздоберот наредил никој од блиските села на Мелник да не доаѓада бере грозје, ниту како кирација. За ова решение било известно само егзархиското население коешто било заплашено дека ако не ја исполни оваа наредба ќе се соочи со смртна казна. Гркоманите и власта не биле свесни за оваа наредба.⁵⁵⁹

Кога настапило времето за берба мештаните ја исполниле наредбата на Јане. Чорбациите тргнале да бараат аргати по селата, но никој не сакал да отиде на гроздобер. Побарале и кирации, но и нив не ги нашле, а времето за гроздобер настапувало. Поради тоа чорбациите заминале за Неврокоп, каде што нашле Турци и Цигани, коишто требало да им го берат грозјето. Во тоа време Ќосето се

⁵⁵⁷ Исто, 190.

⁵⁵⁸ Спомени на А. Ќосето, 82.

⁵⁵⁹ Исто.

наоѓал во полето кога Сандански му соопштил дека, тие денови од Неврокоп треба да пристигнат берачи на грозје и го поканил на средба. На средбата Ќосето одлучил да не ги фаќа кирациите на патот, туку кога ќе отидат во лозјата. Според Ќосето во текот на денот кирациите и берачите се распоседнале и запалиле околу 10-15 огна. Тој ја поделил четата на по 2-3 луѓе вкупно 4 и на секоја група имало одговорни: Ѓорѓи Моаџирчето, Мицо Врански, Андон Черешнички и Ѓорѓи Белевечки. На Сандански му рекол да остане во гората на селото Долнени со група од неколку луѓе, а самиот тој со 2-3 души ја зазел средишната позиција – центарот на огновите. Според планот кога ќе се приближат групите, прво требало да открие оган групата на Ќосето, па останатите и потоа сите заедно да заминат кај групата на Сандански. Така и станало, а тие што се спасиле заминале за Мелник, луѓето дојдени од Неврокоп си заминале. Кога ситуацијата стивнала чорбациите започнале да го бараат Сандански преку писма и курири за да му ја исплатат баранат сума пари, а тој да ги ослободи лозјата. Сандански овој пат ја зголемил откупната сума на 600 лири, истовремено заплашувајќи ги дека не само оваа туку и наредните години ќе го опструира гроздоберот.⁵⁶⁰

Скоро паднало и снег и од грозјето било собрано едвај една третина, додека останатото скапало по лозјата. Како и да е, чорбациите (Грци, Турци и Власи) ја дале определената сума од 600 лири. Потоа Ќосето ликувал велејќи му на Сандански „Виде ли бе Суљо“⁵⁶¹, а Сандански му одговорил: „Абе Ќосе, мајка му стара, се вели дека си прост, неграмотен човек, ама имаш многу дарба за оваа работа“.⁵⁶² Ова е верзијата на Андон Ќосето за овој настан.

Истиот бил забележан и од британскиот вицеkonzулат во Серес. Во едно писмо од 20 октомври 1905 година, од генералниот конзулат во Солун, испратено до сер Николас О’Конор, амбасадор на Неговото Височество во Солун, потпишаниот Ж. ду Валон, изјавува дека му е чест да му достави копија, од

⁵⁶⁰ Исто 82-83.

⁵⁶¹ Овој прекар му го дал на Сандански бидејќи Јане носел брада.

⁵⁶² Спомени на А. Ќосето, 83.

писмото добиено од британскиот вицеkonzулат во Серес, во кое се известува како што вели за „два примера на бугарската тиранија во таа област“.⁵⁶³

Првиот пример е тоа што, според авторот на писмото барал 1000 турски лири од жителите на Мелник, како и за нивното одбивање да му платат, поради што тој не им дозволувал да влезат во градот и да ги продаваат нивните производи. Вториот е за наложувањето такса од 4 пари на една ока јаглен носен од селаните, за продажба во Мелник и Серес.

Во писмото како прилог е дадено оригиналното писмо испратено на 14 октомври од вицеkonzулот во Серес Ј. Теодорис, до генералниот конзул во Солун Роберт В. Грејвс. Го даваме интегралниот текст на тоа писмо:

„Господине Генерален конзул,

Имам чест да Ве известам дека состојбата во градот Мелник е ужасна, бидејќи Сандански, не успевајќи да ја добие бараната сума од 1000 турски лири, ги спречува селаните, заканувајќи им се до смрт, да одат во градот за бербата на грозјето, што е главниот производ од кој живее овој град. Мелничаните се обратија до градот Серес, и за среќа, многу селани од околината тргнаа со својот добиток да им помогнат на жителите од Мелник.

Бугарскиот комитет вовеле данок од 4 пари за ока на цената на јагленот што селаните го носат во Мелник и во Серес, со што многу се отежнува состојбата во текот на зимата, посебно за сиромашните од овие два града. За жал властите не се во можност да ја решат оваа жална состојба“.⁵⁶⁴

Иако има одредени разлики во оваа и во верзијата на Ќосето за бојкотот на гроздоберот, како што е на пример во бараната цена за откуп (веројатно е дека цената којашто ја споменува британскиот вицеkonzул е малку надуена) сепак, јасно е дека настанот бил реалност, зел пошироки размери и му било придадено значење.

⁵⁶³ Британските конзули во Македонија 1797-1915 – документи. Редакција м-р Драги Ѓоргиев. Избор и превод м-р Драги Ѓоргиев и Зорица Божиновска, ДАРМ, Скопје, 2002, 355.

⁵⁶⁴ Исто, 355-356.

Освен ваквиот бојкот, организациските дејци во Серскиот револуционерен округ понекогаш спроведувале и бојкот спрема државните градби. Во 1905 година за време на поправката на патот Демир Хисар – Горна Џумаја што му бил доверен на еден претприемач Алабанец, некои Македонци кои презеле дел од работата на Албанецот под притисок на Организацијата биле принудени да се откажат од нив.⁵⁶⁵

Истата година во месец септември бил спроведен економски бојкот и во градот Гуменце. Во тој период во градот под покровителство на Ангелаки Сакелариос, слободно се движеле десетина дојденци, коишто го тероризирале егзархиското население, а и необеспокојувани од власта се шетале вооружени по околните села, каде извршиле повеќе убиства.⁵⁶⁶ И како по обичај селаните од околните селаните од околните села и жителите на Гуменце побарале од власта да преземе мерки и да го протера Сакелариос, и како по обичај тоа не се случило. Поради тоа, најверојатно по иницијатива на Организацијата, започнале економски бојкот на Гуменце. Така, во првата половина на септември 1905 година, ни еден селанец не стапнал на пазар во Гуменце.⁵⁶⁷

За економската борба во Тиквешијата во 1905 година зборува Пане Поп Коцев. Тој во месец април како учител заминал за Конопиште, па така како легален имал можност да работи на остварување на организационите цели.⁵⁶⁸ Помеѓу другото нему му било доверена задача да води борба за социјално подобрување и изменување на социјалната положба на селата, особено на чифлигарите и работниците. Согласно тоа се организирано уништување на имотите и интересите на беговите – феудалци и други богати Турци и христијани. Такви примери во тој регион имало повеќе. Во ноември 1905, имотот (бегликот) на Адем – ага во селото Градиште бил ограбен со целиот инвентар и зрнеста храна и добиток и изгорен. Уништени биле и добитокот и зградите на Азиз – ага и Салија

⁵⁶⁵ И. Катарџиев, Серскиот округ..., 323, бел 57.

⁵⁶⁶ В. Ѓорѓиев, Апостол Петков..., 187, бел. 50.

⁵⁶⁷ Исто, бел. 51.

⁵⁶⁸ Револуционерните борби во Тиквешијата..., Спомени на П. П. Коцев, 255.

Кучкаров од селото Ваташа; уништена била целокупната бакалска и текстилна стока во дуќанот на Илија Ралев во Ваташа итн.⁵⁶⁹

Не им се дозволувало на беговите, каите, падарите, спахиите, даночните службеници да го ограбуваат населението, и нараодот бил храбрен да не се плаши од нив и да води легална и нелегална борба против нив, и да ги штити своите интереси. Истовремено се водела агитација селаните, особено оние коишто немаат имот, да ги откажуваат обврските спрема своите господари и бегови – чорбации.⁵⁷⁰

Слично на затворањето на охридската чаршија од страна на охридското граѓанство, а по наговор на Организацијата, како револт за убиството на граѓанинот Наум Теофилов – Формомаров, во 1905 бил направен бојкот и во градот Штип. Оваа година во близина на градот Штип, од страна на Турците биле убиени двајца егзархисти – кирации. Како одговор на тоа злодело, Тодор Лазаров наредил да се направат бојкот од страна на егзархиското население против Турците во Штипско. Во градот бојкотот бил објавен со своето од камбанаријата и во почетокот целата чаршија била затворена. Во селата била испратена наредба – никој селанец да не доаѓа во градот. Турците биле зачудени и неколку последователни дена не можеле ништо ниту да купат ниту да му продадат на егзархиското население.⁵⁷¹

Круна за МРО во 1905 година претставувал Рилски конгрес. На овој општ конгрес на Организацијата, како што споменавме и во претходните поглавја требало да се изгладат несогласувањата, различните ставови, мислења, концепции помеѓу разните струи во македонското револуционерно движење и да се постави идниот курс на делување.

Победата на реформаторско-демократското крило на Организацијата била евидентна и во поглед на донесените одлуки од економски карактер. Дobar дел од нив веќе биле третирани и на претходните окружни конгреси. Сепак на Рилскиот конгрес тие биле констатирани, дополнети, допрецизирани и сл. а добиле и

⁵⁶⁹ Исто, 255-257.

⁵⁷⁰ Исто, 257.

⁵⁷¹ Иллюстрация Илинденъ, книга 2, София, ноември, 1932, 2.

поголема тежина, бидејќи донесените мерки на општиот конгрес требало да стапат на сила и да се почитуваат на целата организациската територија.

На Рилскиот конгрес и било посветено значајно внимание на економската борба и ослободувањето на населението од економската експлоатација. Во таа насока Конгресот предвидел формирање на специјална комисија при ЦК на ВМОРО која имала за задача да ги проучи законските основи на постојаните даноци, и врз основа на тоа да подготви упатства за легална борба против злоупотребите во таа сфера.⁵⁷²

Се предвидувал и своевиден бојкот на државните институции на тој начин што при купопродажба на недвижен имот се препорачувало населението да не бара тапии од државните власти, туку купопродажните договори да ги заверува кај соодветните христијански институции, каде што условите го дозволуваат тоа, без да се оштетат христијанските купувачи.⁵⁷³

Исто така било одлучено насилно заграбените гори, земји и ниви од страна на поединци насилници – Турци за коишто не е издадено тапии, да бидат вратени назад, на начин на којшто местото ќе најде за сходен и применлив.⁵⁷⁴

Што се однесува до можеби најгорливиот проблем за селското население – чифлигарството, Конгресот препорачал низа мерки за негово премавнување. Во оваа конгресно решение стои дека Организацијата ја поттикнува и поддржува борбата на работното селско население по чифлиците против нивните господари чифликсајбиите, независно од каква вера и народност биле тие. Карактерот на борбата, начинот на нејзиното водење и нејзините размери се определуваат според месните услови. Околиските конгреси се занимаваат со тоа прашање, додека четите и комитетите го поддржуваат населението во борбата, кога за тоа се потребни храброст и сила. Борбата има за цел да ја подобри економската положба на селаните по чифлиците, да им нанесе економски удар на заможните Турци и

⁵⁷² В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 422, бел. 31. Во резолуцијата со решенијата на Рилскиот конгрес во оваа точка се споменати даноците: беглик, хајванат, имдат, миликие и караул-параси. Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 581; С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., т. 5, 255.

⁵⁷³ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 582.

⁵⁷⁴ Исто, 582.

посредно на државната каса и на крајот, да ги натера чифлик-сајбиите да ги продаваат чифлиците и земјите по поднослива цена, за тие да преминат во рацете на работниот селски народ. Во оваа насока Организацијата издала наредба селаните да не одат како помоци по чифлиците, каде што нема од кого да бидат заменети. Со тоа се целело да им се наштети на чифликсајбиите и тоа да биде во полза на населението, (таа мерка се препорачувала и за работниците во градовите и селата, заради подобрување на нивната неподнослива економска положба).⁵⁷⁵

Исто така, на населението му се забранувало да оди да жнее и да обработува земја кај чифлисајбиите Турци, каде што тоа ќе се најде за корисно. Ангаријата пак Конгресот ја забранил безусловно.⁵⁷⁶ МРО била решена да му стави крај на чифлигарството па така месните организации се задолжувале да ги преземат потребните мерки земјата од чифлиците да му остане на населението, бидејќи главното прашање не е промената на сопствениците на чифличките имоти, туку премавнувањето на чифлигарството. Доколку селните не се во состојба да ја купат земјата, таа може да се раздели на околните села, за да не остане во рацете на градските и селските богаташи, новите чифликсајбии.⁵⁷⁷

Организационите дејци на Конгресот се застапиле да му помогнат на населението да се ослободи од уште еден горлив за него проблем – лихварството. По тој проблем било одлучено границата на каматите да биде 12%. Исто така, за таа цел се препорачало по селата и градовите да се формираат штедни заемопомагателни каси (Рај-фезанови каси).⁵⁷⁸

Конгресот се заложил и за поддршка на месните трговци. Поради тоа се одлучило да се поведе борба против трговците, туѓи елементи. Со оваа одлука би се поттикнало создавањето на трговско-еснафски здружувања и на кооперативни трговски здруженија.

⁵⁷⁵ Исто; С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., т. 5, 256.

⁵⁷⁶ С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., т. 5, 256; Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 582.

⁵⁷⁷ С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., т. 5, 256; Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 582.

⁵⁷⁸ С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., т. 5, 256; Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 582.

Исто така, Конгресот допуштал, во сообразност со месните услови, бојкот на европските и туѓите месни друштва, компании и претпријатија и нивните стоки.⁵⁷⁹

⁵⁷⁹ С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., т. 5, 256; Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 582.

4.3 Економската политика на Организацијата (1906-1908)

1. На претходните страници веќе споменавме за победата на демократско-реформаторско крило на Рилскиот Конгрес. Тоа секако се одразило и е видно во решенијата на Конгресот. Така во Циркуларот со решенијата од Рилскиот Конгрес се забележува дека: „Организацијата си останува предимно револуционерна по идеја и начин на дејствување но во исто време таа си поставува задача да го опфати во својата дејност целиот општествен и економски живот на населението и да се вклучи во него.“⁵⁸⁰

По општиот конгрес, на окрузите и нивните раководства им останувало во дело да ги спроведат одлуките донесени на истиот, но и да ги прошират, доработат и моделираат согласно условите во окрузите.

И овојпат серчани биле на висина на задачата. Тие кон крајот на месец јули и почетокот на месец август 1906 година го одржале Вториот редовен конгрес на Серскиот револуционерен округ. Значителен дел од решенијата на конгресот биле посветени на економските, културните и социјалните проблеми, коишто им биле при срце на социјалистичко настроените серчани. Притоа, економската политика на округот била дополнително разјаснета и доразвиена.⁵⁸¹

Делатите од Серскиот револуционерен округ одлучиле да се направат заложби чифличката земја постепено да премине во рацете на сиромашното население. Тоа требало да се случи како резултат на постојаното пакостење на чифличката сопственост преку ограбување на земјата, убиства на авалетата (субашии), горење и разорување на чифличката сопственост и сл., со еден збор – преку создавањето на услови за обезвреднување на чифличката земја.⁵⁸²

⁵⁸⁰ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 554.

⁵⁸¹ М. Макдермот, За свобода..., 214.

⁵⁸² Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 643; И. Катарчиев, Серскиот округ од Кресенското востание..., 377.

Требало да се направат напори за ослободување на ситниот сопственик од рацете на лихварите и за основање на селски спомагателни каси, создавање на услови за евтин и лесно достапен кредит, како и за формирање на потрошувачки и производствени кооперации.⁵⁸³ Со цел полесна заштита на еснафите и нивните интереси, тие требало да се организираат во соодветни еснафски здруженија.⁵⁸⁴

Големиот ентузијазам на селчани на полето на економијата се огледува и во тоа што тие во кругот на својата економска политика на Конгресот донеле одлука, меѓу населението да се популаризираат новите гранки на народното стопанство како пчеларство, бубарство, овоштарство, моделно земјоделство, живинарство и сл. Притоа селските и градските комитети се задолжувале да сторат сè што е неопходно за проучувањето на воведените новости, па и да достават соодветна литература за таа цел, да ја поттикнуваат секоја иницијатива по тој однос, на начин којшто ќе го најдат за добар.⁵⁸⁵

Покрај мерките коишто се препорачуваат за подобрување на положбата на ситните сопственици, конгресот не ги испуштил од предвид интересите на безимотните работници, за којашто цел ги задолжил околиските и месните комитети да се грижат за подобрување на нивната положба преку регулирање на нивните плати.⁵⁸⁶

Од горенаведените мерки евидентна е заложбата на селчани за подобрување на економската положба на населението, но освен тоа тие предвиделе и мерки за финансиска оштета на државата.

Во таа насока за ушурот останало да важи старото конгресно решение, односно се допуштало, при исклучителни ситуации и во согласност со околиските комитети негово откупување, и тоа главно со цел да им се попречува на ушурциските претприемачи. Во однос на бегликот, ѓумрукот и сл. се препорачало прикривање и организирање на мерки под контрола на месните комитети, какви што ќе се најдат за добри за нивното прикривање. Дополнително, околиските

⁵⁸³ Исто.

⁵⁸⁴ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 643.

⁵⁸⁵ Исто.

⁵⁸⁶ Исто.

комитети се задолжиле да ги проучат условите и резултатите од таа борба и истите да ги достават на Окружниот комитет.⁵⁸⁷

Интересно е да се види како Серчани се обиделе да го спроведат конгресните одлуки.

Во претходната глава веќе споменавме за „учтивитиот бојкот“ којшто по сугестија и налог на Организацијата го спроведувало населението во Серско, кон беговите, управниците и сл. Повеќето бегови го претпочитале спокојството и се помириле со настанатата положба, така што се задоволувале со тоа коешто успевале да го добијат. Како и да е еден бег отишол во некое село со еден вооружен бабаит со надеж да извлече поголем дел. Итрите селани успеале да ја приберат пушката на бабаитот, додека спие, и ја дале на еден ковач, којшто ја разбил на мали парчиња, коишто селаните ги врзале во пакет и го ставиле под перницата на бабаитот. Силно изненадениот бег кога разбрал за случајот го напуштил селото.⁵⁸⁸ Три селски бегови, гонејќи свои цели, дури ѝ предложили пари на Организацијата, но Јане оценил дека ќе биде бескарактерно и компромитирачко да се примаат пари од таков извор и на негова иницијатива на Вториот редовен серски конгрес внимателно и со благодарност го отфрлил предлогот, а на беговите им било кажано, дека ако искрено сакаат да помогнат на Организацијата, треба да се однесуваат почовечно кон своите селани.⁵⁸⁹

По извесно време некои бегови целосно се откажале од борбата и ги продале целите чифлици или дел од нив. Во такви случаи Организацијата им помагала на селаните коишто најмногу имале потреба од земја, иако помошта којашто ја укажувала таа била ограничена од вечниот недостиг на средства.⁵⁹⁰

На едно дводневно собрание на Серскиот округ одржано во селото Ловча, Драмско (8-10 септември 1906 година), повторно биле разгледани проблемите од економска природа во округот и биле предложени мерки за разрешување на истите. Така по констатацијата дека голем дел од населението паднало многу од

⁵⁸⁷ Исто.

⁵⁸⁸ М. Макдермот, За свобода..., 190.

⁵⁸⁹ Исто, бел. 24.

⁵⁹⁰ Исто.

економски аспект и заминува во туѓина, на селскиот комитет му се става во должност да се заземе месното население да се сврти кон одгледвањето на домашни птици со исклучок на патките и гуските, поради недостатокот од вода. Исто така тој требало да се грижи и за распространување на овоштарството, лозарството, пчеларството и сточарството.⁵⁹¹ Било констатирано и дека голем дел од земјата во тој крај е неплодна. Затоа требало да се најде лек за глиненестата почва којашто тешко се орала. За таа цел било препорачано да се изведе своевиден експеримент со додавање на песок и вар на глиненестата почва која била дел од црковна нива, сето тоа добро да се измеша и обработи. Селското раководно тело било одговорно и за определувањето на надниците, подобрувањето на дневниците (дневниот надоместок) како и за организирањето и возобнувањето на еснафските здруженија.⁵⁹²

Една од главните култури коишто се произведувале во селото било тутунот, со чие производство се занимавало значителен дел од населението. Меѓутоа, проблем за тутунарите било тоа што трговците се здржувале и давале многу ниска цена за тутунот. И не само тоа, при откупувањето трговците му ставаат рогозина од сто грама, којашто ја пресметуваат на цела ока, така што ако еден земјоделец има приближно 20 страни тутун, губи 15 оки, коешто приближно чини 120 гроша, и дополнително го намалува приходот на земјоделецот. Затоа собранието нашло за соодветно, Селскиот комитет да го замоли Околискиот, да преземе иницијатива за подобрување на цената на реколтата и анулирање на аномалиите при откупувањето на тутунот.⁵⁹³

Овде поприлично било развиено и лихварството и тоа парите биле позајмувани со висока камата, што не оставало простор скоро за никаква печалба на примателите. Делатите осознале дека тоа е поради немањето на големи капитали (за давање на кредити), коишто би се давале со мал процент и при што би се добиле поголеми печалби. Од друга страна, создавањето на такви капитали е невозможно, бидејќи нема голема индустрија, доволно плодородна земја, големи

⁵⁹¹ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 2, 651.

⁵⁹² Исто.

⁵⁹³ Исто.

стада добиток и слично. Поради ваквата ситуација собранието дошло до идеја дека тие може да создатат една штедна каса, од којашто ќе земаат еден мал процент пари со лихва. За да се реализира таа идеја во Резолуцијата на собранието е наведено дека, најпрво треба да се уредат црковните приходи, од коишто откако ќе се покријат црковните и училишните расходи да остане вишок којшто ќе се искористи за таа цел. За уредување и контрола на црковните приходи се задолжува Раководното тело. Во Резолуцијата на собранието како извори на црковни приходи се наведени следните: 1) давање на црковните ниви под кесим; 2) возобновување на имендените; 3) давање под наем на вакуфската воденица; 4) восокот да се зема и прави во црквата; 5) старите гробишта да се разработат; 6) издавање црковни марки со вредност од една пара.⁵⁹⁴

Собранието исто така ги констатирало и големите маки со коишто се соочуваат селаните при пренесувањето на сноповите од Парилската месност, и затоа го задолжува селскиот комитет за наредната пролет патот до месноста да го оспособи за минување со кола.⁵⁹⁵

Имајќи ја во предвид пак, големата корист од шумите, како во хигиенски, така и во економски однос собранието го сметало за справедливо решението на претходниот селски комитет, да се зачува Бочиноводолската корија, и во рок од три годни да нема сеча.⁵⁹⁶ Во случајот на една друга шума имало повеќе разногласија. Од една страна, единствената храна за козите преку тешката зима била шумата, претходно исечена и складирана, но од друга, гората се уништувала поради сечењето на дрвјата. За таа цел Собранието решило дека гората можела да биде зачувана и козите нахранети, ако се сечат само пониските гранки на дрвјата, а крошните им се остават да растат.⁵⁹⁷ Ове е само уште еден доказ дека доколку се има цврста волја и решеност да се подобри состојбата на населението, може да се изнајдат решенија за настанатите проблеми, па дури тие може да дојдат и од пониските инстанции на Организацијата.

⁵⁹⁴ Исто.

⁵⁹⁵ Исто.

⁵⁹⁶ Исто.

⁵⁹⁷ М. Макдермот, За слобода..., 217, бел. 25.

Во Демирхисарската околија, Стојо Хациев ги запознал селаните со калемењето и бубарството, за коешто добил 20 000 млади црничеви дрвца од Дојранско и Гевгелиско. Тој отворил и два дуќани со средства на Организацијата, за да го олесни бојкотот против непријателски настроените грчки трговци. Под негово раководство селаните навечер краделе од амбарите каде што се чувал собираниот десеток, но обичните кражби скоро биле ликвидирани, на тој начин што Организацијата ги казнувала нарушувачите, наложувајќи им глоба, десетпати поголема од вредноста на украденото, а останатите девет десетини од глобата оделе во касата на Организацијата.⁵⁹⁸

И самиот Јане Сандански правел сè што можел, за да ги мотивира селаните да ги прошират хоризонтите на секојдневната работа. Така на пример Констатин Лифинков од Кашина си спомнува како му рекол на Јане: „Еден ден овде ќе го направиме најголемиот пчеларски центар и ти ќе бидеш главниот пчелар. Ќе ти завидува цела Бугарија.“⁵⁹⁹

Во едно од селата Јане се сретнал со директорот на еден рудник којшто се експлоатирал за една француска компанија. Тие ги уредиле надниците на работниците, а кога Јане го поставил прашањето еден мал дел од заработеното да се внесува во касата на Организацијата, директорот му рекол, дека пред да се претвори предлогот во пракса, ќе треба да добие согласност од централата на компанијата.⁶⁰⁰

Економски политики се воделе и од дејците од останатите реони на организациската територија. Така на пример Охридскиот околиски комитет во едно соопштение до реонските, селските и градските раководни тела во околијата информирал дека им се забранува на селаните работењето во селата Песочан и Ново село – а во другите турски села може да се работи при поволни услови.⁶⁰¹ Во истото соопштение се наведува дека е забрането да се работи во недела, како и на верски и народни празници (Св. Кирил и Методиј, Св. Климент), додека дуќаните

⁵⁹⁸ Исто, 216, бел. 24.

⁵⁹⁹ Исто, 217, бел. 26.

⁶⁰⁰ Исто.

⁶⁰¹ ВЪтрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 2, 653.

можат да бидат отворени по завршувањето на службата како свртишта на селаните.⁶⁰²

Тома Николов пак забележал дека во кичевските села турските падари исчезнувале од селата, а чифликсајбиите се откажале да го земаат данокот на аукција од христијанските села, и да го препродаваат на селото со голема печалба. Селаните во случаи, кога ќе наидел некој чифликсајбија да го земе данокот на аукција, наместо да го прекупат од него, како порано, му ја давале реколтата во натура, задржувајќи ја половината за комитетската каса. Од тоа се попарили многу чифликсајбии и се откажале да се јават и наддаваат, а во таков случај селаните сами се јавувле на аукција и го купувале.⁶⁰³

2. Наредната година дејците на ВМОРО во Охридско-струшкиот реон повторно се собрале да ја разгледаат состојбата во нивниот реон. На заседанието на реонот „Струшко поле“ одржано на 2 февруари 1907 година во с. Мешеишта, Охридско значително внимание било посветено на економското подигање на населението. За да се преземат мерки во тој однос на заседанието биле донесени повеќе решенија. Голем дел од нив, се однесуваат на чифлигарите и нивниот однос со чифликсајбиите. Со мерките донесени на Конгресот се предвидувало да се покачи надницата на жените, на тој начин што при полската работа ако работи кај христајанин со обезбедена храна од него да добива сто пари дневно, а кога работи кај чифликчијата со своја храна, да зема по шест гроша дневно.⁶⁰⁴

За исполичарите било предвидено по Митровден да ги напуштат чифликсајбиите и да не се условуваат до тогаш, додека не им се исполнат посакувањата. Доколку пак чифликсајбијата се обиде да го стори тоа со некаква итрина, пред да дојде времето, за да сака да го условува исполцијата, да не биде дозволено тој да се условува.⁶⁰⁵

Конгресот бил решителен да се прекрати со ангаријата, па во таа сврха никој работник не требало да работи кај никого, без ралика дали е христијанин

⁶⁰² Исто.

⁶⁰³ Т. Николов, Спомени..., 223-224.

⁶⁰⁴ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 2, 694

⁶⁰⁵ Исто.

или Турчин. Исто така било забрането да се работи во недела, без разлика дали работниците се самостојни или исполци. Ако некој се забележи да работи во недела да се глоби и строго да се казни.⁶⁰⁶

За да се зголеми буџетот и комитетските каси било одлучено, ако некое село не го има распоредено членскиот внос правилно, да истото да се исправи, така што најсиромашната куќа да плаќа по 20 пари месечно и сразмерно нагоре до 100 пари. Најдобрата куќа да одвојува според состојбата на куќата.⁶⁰⁷

Конгресот се заложил и да им се помогне на работниците коишто се во незавидна ситуација. Така на пример, ако некој работник падне во затвор, требало да се издржува од општата комитетска каса и од селски доброволни прилози, а фамилијата да се помага во полската работа, во недвижните имоти, ако ги има, и тоа ако е сиромашен, ако пак е имашен не треба да се направи горното. Во затворот пак, работникот треба да се поддржува, макар и да е богат. На жената којашто останала вдовица од маж – револуционер, требало да ѝ се помага во полската работа и во недвижните имоти доколку ги има ако е сиромашна, доколку е имашлива пак не треба да се прави горното.

Дејците на МРО во Охридско – струшкиот регион предвиделе казни и за турските чети, кога ќе се насети дека за време на пазар или било кога, фаќаат патишта за да ги убиваат приврзаниците на Организацијата, на тој начин што тогаш од блиските села вооружените сили на Организацијата, мудро да ги нападат и да им се отиде по трагата. Ако пак тие Турци пречат во организациската работа најпосле треба да се отиде во крајности и за време на жетва да им се изгори сè. За да се стори тоа треба да се праша реонскиот војвода.

⁶⁰⁶ Исто, 694-695.

⁶⁰⁷ Исто, 695.

На Турците пак од било која вера и народност,⁶⁰⁸ коишто не пречат на нашите (организационите б.н.) работи треба да ги запазиме и да и оддадеме чест.⁶⁰⁹

Во месец јуни 1907 година до раководителите и војводите (на околистите, реонските, градските и селските комитети) во Охридската околија, пристигнало Окружно од Битолскиот окружен комитет за засилување на економската борба против грчката пропаганда.

На почетокот на писмото раководителите се потсетуваат дека пред две години Окружниот комитет издал Окружно по предизвикувањето од страна на грчкиот комитет, со коешто се забранува секаква трговија со Грци и гркомани. Препорачаните мерки дале добри резултати бидејќи како што наведуваат авторите на писмото, строго се придржувале кон нивното спроведување. Сега тие со жалење констатираат дека препорачаните мерки за економска борба многу се занемарени, додека противниците строго се придржуваат кон нив.⁶¹⁰

Настрана од материјалните загуби за Организацијата, коишто се резултат на непридржувањето на препорачаните мерки, има и други зла, од коишто најчувствителна е неосетното издавање на револуционерните тајни. Така, во писмото раководителите на Битолскиот окружен комитет наведуваат дека многу факти одат во полза на тоа дека многу предавства на турските власти за движењето на организациските чети и многу нападнати од грчките чети се плод на трговските врски на населението со гркоманите.⁶¹¹

Затоа на авторите им е нејасно зошто организациските работници слабо ги осознаваат големите штети, коишто грчките чети преку гркоманите им ги имаат нанесено на Организацијата, и уште повеќе со спокојна свест ја продолжуваат трговијата со нив, кога приврзаниците на Организацијата бројно се надмоќни и

⁶⁰⁸ Доказ за лабилноста, непостојаноста и флексибилноста на именувањето на населението во Османската Империја како супранационална империја и како резултат на милет системот. Овде најверојатно се подразбира турско население доселено во Османска Македонија, и исламизирано македонско население, коишто авторите на овој документ ги именувале како „Турци од било која вера и народност“.

⁶⁰⁹ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 2, 695.

⁶¹⁰ Исто, 712.

⁶¹¹ Исто.

можат преку бојкот да ги обезвредат. На крајот тие им напомнуваат на раководителите во околицата со верба дека ја разбираат ползата од ваквата економска борба за успех на делото, дека за последен пат им обрнуваат внимание на секаков начин да го советуваат населението да прекрати со било какво земање-давање со гркоманите, во спротивно ќе бидат принудени да им препорачаат репресивни мерки за вразумување.⁶¹²

Расцепот на Организацијата не им пречел на Серчани самостојно да донесуваат одлуки за подобрување на економската состојба на населението во својот округ. На Третиот редовен окружен конгрес одржан во Кадикојско, Неврокоп кон крајот на месец август 1907 година на тапет на Серчани се нашле и европските капиталисти на којшто се наоѓале во Османската Империја, аналогно и на македонско тло. На делегатите на конгресот им било јасно дека турската територија претставува богата почва за вкоренување на европскиот капитал, којшто ќе пробива пат со сите можни средства. Европските капиталисти, имале голем интерес во работите во Османската држава, а според нив: „добро е познато дека политиката на државите се диктира од нивните капитали.“⁶¹³

Затоа од гледна точка на Конгресот, вмешувањето на заинтересираните европски сили, изрзена преку реформската акција, гони цели и интереси коишто не се подудараат со тие на поробеното население. Имено, европските сили се стремат да ја обеспокојат земјата, со што би се гарантирал успехот на нивните претпријатија, и постепено економски би ја завладеале земјата. Според Серчани, во тој поглед нивните интереси не се разликуваат многу од оние на турската држава, следствено на тоа и односот на Организацијата кон нив не може да биде друг, освен како кон последната.⁶¹⁴ За да го осуети економското ропство, коешто европските сили го спремаат за населението, Организацијата, поаѓајќи од своите блиски и далечни интереси е должна, да се спротистави на таквата капиталистичка политика. Конгресот решил дека треба систематски да се одзема можноста за благопријатното влегувањето на тие капитали, и да го направи

⁶¹² Исто.

⁶¹³ М. Макдермот, За свобода..., 241.

⁶¹⁴ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 2, 740-741.

несигурно нивното постоење, притоа Организацијата постепено ќе се стреми да ја рашири својата база и да продре во поживите градски и културни центри.⁶¹⁵

Во истиот округ, кон крајот на месец октомври свој конгрес одржала и Драмската револуционерна околија. Резолуцијата на конгресот од 25-26 октомври секако содржела и економски дел. Конгресот го имал предвид недостокот на егзархиски трговци за купување на тутунот во регионот, при што Бугарите (Македонците егзахисти б.н.) биле прунудени да ја даваат стоката на грчките трговци. Поради тоа конгресот решил никој член на Организацијата да не ја дава стоката на Грк или Турчин доколку последните не се придружени од егзархиски комисионер, при што печалбата на комисионерот ќе биде во полза на Комитетот, а тој ќе добие одреден процент. Комисионерите ќе се препорачуваат од Околискиот комитет. Конгресот ја дозволил и кражбата на добиток и др. но тие кражби требало да бидат организирани и со знаење на комитетските власти, во полза на комитетот.⁶¹⁶

Во Еницевардарско пак, следејќи ги упатствата на Солунскиот окружен комитет, слична политика на економски бојкот против носителите на грчката пропаганда, но и против Турците водел војводата Апостол Петков.⁶¹⁷

Пред младотурската револуција и во Кукушко била спроеведена политика на бојкот. Имено како резултат на едно издавање од страна на еден џорбација во градот којшто не сакал да даде пари биле арестувани комитетски луѓе.⁶¹⁸ Како резултат на тоа револуционерниот комитет решило да спроведе санкции кон првенците во градот. Така, со специјално окружно од 18 февруари 1908 комитетот под страв од строга казна им наредил на сите селски организации, никој селанец да не купува, ниту да продава на 20 џорбации и позаможни граѓани, именувани во окружното, коишто најверојатно не сакал да ги внесат во комитетската каса, бараните од нив пари.⁶¹⁹

⁶¹⁵ Исто, 741.

⁶¹⁶ Исто, 753.

⁶¹⁷ В. Ѓорѓиев, Апостол Петков..., 235.

⁶¹⁸ Види: Т. Влахов, Кукуш..., 222.

⁶¹⁹ Исто.

Во предвечерјето на Младотурската револуција, во месец мај на Пирин Планина во Банско заседавале серчани. На конгресот се водеа долги и исцрпни дискусии за иднината на земјата во престојните настани и улогата што Организацијата треба да ја има во нив. Едно од решенијата коешто било донесено едногласно, бил и предлогот да се собираат и објавуваат податоци, кои се однесувале на чифлиците и на селаните кои работеле таму.⁶²⁰ Во друга резолуција се говорело за неопходноста да се воспостави контакт со работниците во фабриките во тутунските складишта, железниците и сл., затоа што тие луѓе можеле да бидат полезни сојузници во борбите што претстојат, и фактот што сите работници имале заеднички интереси, можело да биде фактор којшто ќе придонесе за намалување на националните разногласија во Македонија.⁶²¹

На крајот оваа глава ќе ја завршиме со спомените на Мите Хаџимишев за дејноста на Мише Развигоров и штипското раководно тело на економски план, и нивното спроведување на економските политики на Организацијата на терен. Тој во месец јули 1904 се вратил од Цариград во Штип и бил сведок на економската политика којашто се спроведувала под раководство на Мише Развигоров. Иако описот којшто го дава Хаџимишев се однесува и на периодот којшто го обработивме во претходното поглавје, сметаме дека тој е доста илустративен и индикативен, и на некој начин е своевидно резиме на целокупната Глава за економската политика и борба на Организацијата, па затоа овде ќе поместиме одломки од истиот, превземени од страниците на весникот „Илустрација Илинден“ соопштени од страна на Бојан Мирчев.⁶²²

„...И под раководство на Мише Развигоров се започна една засилена револуционерна и економска борба, од којашто резултатите не заостануваа. Особено карактеристична за нашето движење е економската борба, затоа што таа

⁶²⁰ Бидејќи Јане Сандански секогаш многу се интересирал за судбината на безимотните селани, Павел Делирадев на шега го нарекувал „македонски агросоцијалист“. М. Макдермот, За слобода..., 287-288, бел. 31.

⁶²¹ Исто, 288.

⁶²² Види: Илустрација Илинден, Книга 10, Софија, јуниј, 1932, 3-5.

најсилно говори за блискоста на Внатрешната организација до потребите на страдалниот народ“.⁶²³

Имајќи го во предвид фактот дека дотогаш момокот, заедно со својата жена за една година работа на беговскиот чифлик добивале само сто гроша и сто шиника ‘рж. Мише Развигоров со наредба им забранил на момците да им работат на беговите по ниски цени. Со наредбата, исто така, Мише заповедал за однапред за какви цени ќе се оди да се работи на беговите. Од друга страна пак, беговите биле принудени да даваат за храна на момците од четирите семиња: пченица, ‘рж, пченка и овес, а не како порано само ‘рж. Освен тоа им било наредено да им се дава волна, масло и сирење.⁶²⁴

Мише вложил напори да ја покачи надницата и на жетварите на коишто дотогаш им се плаќало по 2-3 гроша надница, на тој начин што „им беше заповедано на драгоманите (така се нарекуваа водачите на групите жетвари)⁶²⁵, при пазарлаците со беговите, да не земаат работа за цени пониски од 8-12 гроша“.⁶²⁶ Строго го забранил и доаѓањето на работници од другите околии а посебно од причина што, на полска работа доѓале девојки од Паланечко и Кочанско, а Турците не го почитувале нивното моминство.⁶²⁷

Резултатите од сето тоа не задоцниле. Надниците се покачиле доста чувствително, беговите почнале свесно да го почувствуваат вмешуваето на Организацијата. Ваквата положба ги натерала преку трговци блиски до МРО да се потрудат да влезат во врска со организациски луѓе. Интересен е фактот дека Мише покажал одредено „разбирање“ и за беговите. Имено, положбата на беговите во тој период значително се влошила и од фактот што во негово време цената на житото се намалила забележително. М. Развигоров се застапил и во тој случај,

⁶²³ Исто, 3.

⁶²⁴ Исто.

⁶²⁵ Најверојатно таа титула ја добиле поради тоа што тие преговарале со беговите.

⁶²⁶ Иллюстрация Илинденъ, Книга 10, София, јуниј, 1932, 3.

⁶²⁷ Исто.

наредувајќи намалување на надниците на 8-10 гроша (наместо 8-12 гроша). Во текот на наредната година надниците пак се покачиле со неколку гроша.⁶²⁸

Особено тешка била положбата на зависност во која се наоѓаа момоците коишто немале никаква земја и биле продавани. Поради тоа се презеле мерки на економски бојкот. На пример, на селаните им се препорачало да прават разни пакости и пречки на турските спахии, да го кријат житото и сл. Сето тоа после одело во полза на Организационата каса. Со тоа се целело кон економско ослабување на беговите. Така, „разумно поведената од Мише борба не задоцни и овде со своите резултати. Беговите започнаа да ги нудат своите чифлици и тоа за многу ниска цена. При нивното закупување организационата каса ја плаќаше сумата, којашто потоа безкаматно се плаќаше од оземјените селани“.⁶²⁹

Друго тешко бreme за населението во Штипско и Овчеполијата биле големите лихви. Селаните од околицата биле задолжиле до гуша кај штипските трговци – Евреи. Затоа веднаш, на една средба биле разменети ставови за тоа прашање, односно било разгледано какви мерки би можеле да преземат, за да се спаси селанецот од таа положба. Не минало многу време и Мише нашол лек и за таа напаст. Еден ден по негова наредба, во куќата на Ѓорѓи Момчеџиков биле повикани претставници на трговците Евреи на коишто им се соопштил начинот на којшто еднаш за секогаш ќе биде ликвидацијата на нивните земања од селаните. За таа цел им се даде на располагање едно лице, на коешто тие беа должни да му плаќаат по 10 гроша дневно. Лицето требало да ги води по селата, и Евреите требало да ги собираат своите долгови.⁶³⁰ Имало и случаи кога селанецот

⁶²⁸ Исто, 3-4.

⁶²⁹ Исто, 4. Така, на пример, селото Сарамзалино било откупено од селаните, откако сумата била платена од Организацијата, а потоа за година и половина, селаните ѝ ги вратиле на Организацијата платените за нивна сметка пари.

Селото Долнени беговите го понудиле за 700 лири. Посредник бил трговецот Доне Хаџи Јанков. Договорот бил при самиот крај, но турската власт разбрала за претстојната продажба и ја осуетил, откако ја мотивирал својата постапка со некакви долгови на бегот кон државата. Подоцна официјалната власт го закупила селото Долнени и таму биле населени бегалци од Босна. Исто.

⁶³⁰ Сето тоа стануваше вака: Одат на пример, во едно село и се јавуваат пред селскиот раководител. Евреинот трговец ги дава имињата на селаните, коишто му должат. (Прв беше тргнал трговецот – Евреин Арон Јако). Раководителот ги повикува селаните должници и ги прашува: ти, Митре, му должиш на Јако толку и толку, колку лихва досега си му дал? Пресметуваат 6% трговска лихва и така ја наоѓаат сумата, којашто селанецот ја должи. Ако последниот не се наоѓа во можност да го расчисти својот долг во моментот, раководителот наредува сумата да се отпушти од

должел 12 лири, но во лихви исплатил повеќе од 13-14 лири. При такви случаи, сметките веднаш се уништувале и долгот се сметал за подмирен.⁶³¹

За да ги спаси селаните од тешките лихви, коишто ги сосипувале економски, Мише Развигоров основал „Селска земјоделска банка“ чијшто капитал требало да биде собран на следниот начин: на секој севгар се собирале по два шиника жито. Селанецот го продавал житото и добиената сума ја внесувал во касата. Во натура не се примало ништо. На тој начин бил собран доста голем капитал. Банката била под строга контрола на Мише.⁶³²

„И така Мише Развигоров ги спаси селаните од тоа големо лихварско бreme, коешто ги задушуваше селските стопанства.“⁶³³

организационата каса и сенетот се уништува. Селанецот потоа, при првото олеснување, безкаматно ја внесуваше сумата во селската каса. Исто.

⁶³¹ Исто, 4-5.

⁶³² Нејзиното функционирање авторот го опишува вака: „Некои од нејзините функции беа и следните: Некој селанец има потреба од вол, коњ или нешто друго за своето стопанство. Тогаш тој се јавува пред четата и соопштува дека му е неопходно да си купи добиток. Откако четата ќе востанови дека тој навистина има потреба од тоа, му врачува писмо, коешто селанецот го носи кај претседателот на градското околисско тело. Тоа од своја страна ја заверува белешката и селанецот ја добива бараната сума. Потоа селанецот имаше можност да ја врати сумата при гумно, берба на афион – значи при исползување на плодот од неколку реколти. Селанецот ги внесува парите во банката, го зема писмото се коешто му е одобрен заемот, и го продава на четата, којашто го уништува пред него. И на тој начин долгот на селанецот е уништен и тој е сопственик на добитокот кој е неопходен за неховото стопанство“. Исто, 4.

⁶³³ Исто, 5.

Глава V

ПОДИГНУВЊЕ НА НИВОТО НА КВАЛИТЕТОТ И УСЛОВИТЕ НА ЖИВЕЕЊЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО

1. Уште на самиот почеток на овој труд спомнавме за стремежите на дејците на МРО за добивање на автономија на Македонија, и за одделувањето на македонското население од трулоста на Османската Империја и канците на нејзините еродирани, корумпирани, неефикасни институции коишто не му нудат достоин човечки живот, и го спречуваат неговиот умствен, материјален и духовен развој. Имајќи ја во предвид оваа ситуација, Организацијата свесно правела напори да го стави под контрола целото општествено битисување на македонските граѓани, со цел да се подобри нивната положба и тие уште пред формално да ја извојуваат слободата, да го почувствуваат добробитот од истата.

Но колку што требало да води борба со османската власт и нејзините трули институции МРО, требало да „води борба“ и со заостанатоста на македонското население. И тоа, како и Империјата, во последните децении од нејзиното постоење било западнато во една летаргија, тромост, без желба за напредок и иницијативи за менување на постоечката положба. За таквата положба на населението не била виновна само државата, туку и некои навики, обичаи, начинот на живот коишто лошо се одразувале по квалитетот на животот на македонското население, а од кои истото не сакало лесно да се откаже. Свесна за ова и за тоа дека ако сака да ја постигне својата цел – автономија, МРО пред оружената револуција, прво требало да издејствува револуција во умовите на жителите на османлиска Македонија. За таа цел дејците на Организацијата освен просветната и судската политика, како и економската борба презеле редица активности и за подобрување на квалитетот на животот на населението - подигање на јавниот морал, искоренување на назадните обичаи и подобрување на хигиената и народното здравје.

5.1 Јавен морал

1. Подобрувањето на јавниот морал за МРО било од големо значење. Освен тоа што со искоренувањето на неморалното поведение Организацијата добивала почестити и постабилни привразаници, како и подбро тло за делување и поплодна почва за остварување на целта, искоренувањето на неморалните активности за Организацијата значело и поголема сигурност, помала веројатност за нејзино компромитирање пред османските власти, и разоткривање на комитетските тајни.

Но, како и секоја искрена и праведна институција и Организацијата при реализацијата на овој план, најпрво требало да започне од сопствените редови.

Така по кажувањето на Туше Делииванов за време на престојот на Гоце и Даме во Штип, еден чевлар од градот по име Спиро Килиманов откако разбрал за постоењето на организацискиот комитет во градот почнал да моли, па дури и со плачење, да го примаат за член на Организацијата.⁶³⁴ Пречка за да се реализира овој чин, како што вели Делииванов, било тоа што Спиро бил голем пијаница. Поради вакавата нарав на Спиро, Даме категорички одбил да го прими во редовите на МРО. Неговиот другар Гоце пак со своето неизмерно трпение се решил да го одврати Спиро од таа лоша навика и да го направи полезен за Делото. За таа цел тој во приквечерието неколкупати поминувал покрај неговиот дуќан, останувал кај него или го земал со себе на прошетка и го испраќал до дома со аманет до домашните да внимаваат на него, да гледаат да не излезе или да не се обиде да пие дома. По десетина дена, самиот тој почнал да го посетува Гоце и да се прибира дома. На крајот по еден месец таков живот Спиро наполно се ослободил од страста кон пиењето, по што бил примен во Организацијата и станал вешт и бестрашен терорист.⁶³⁵

⁶³⁴ Гоце Делчев, т.3..., Спомени на Т. Делииванов, 44.

⁶³⁵ Исто.

Во 1900 година бил изготвен и Правилникот за четите на ТМОРО, во којшто помеѓу другото во Глава V се регулирало и начинот на однесување на четниците. Така во Член 32 стои: На момчињата им се препорачува:

А) Скромност во облеката, воздржаност во односите со луѓето и во барањето храна. Се забранува добивање на храна, прибежиште и поддршка преку населението, освен во крајно неизбежни случаи. Се осудуваат самоволието и недолжноста на момчињата по куќите кои можат да ја компромитираат четата пред населението, а тие со пијанство и блудничење се казнуваат најмалку со разоружување и исклучување од четата и Организацијата.

Б) Момчињата треба да се почитуваат меѓу себе како браќа и секој од нив да биде готов да се жртвува за својот другар. Секој е должен да притекне на помош на другарот кога е изложен на опасност.⁶³⁶

Во Декларацијата на Никола Петров Русински од месец јуни 1901 година за однесувањето на револуционерот се вели:

„... Треба да се запомни дека во делата на револуционерот не може и не треба да се воспитуваат грубости, насилне терор, алчност (грабеж на пари и др.), пијанство, разврат и сл. Тој треба да биде пример на духовна чистота, да ги придобие народната симпатија и довербата, да не се потпира само врз силата на оружјето, но со својот дух да ги придобие народните маси...“⁶³⁷

Ваквите одреби и изјави не останале само мртво слово на хартија и Организацијата преку своите поистакнати дејци се обидела да делува и да ги сузбие девијантните појави коишто биле пристни кај одредени војводи и четници. Христо Куслев го дава примерот за некој војвода кого го викале Зелник и којшто роварел по Игуменско и Каршијак. Луѓето се плакале од него бидејќи тој се однесувал како разбојник, јадел, пиел, се пијанчел...⁶³⁸ Најпрво тој бил повикан од

⁶³⁶ В. Ѓорѓиев, ВМРО 1893-1903..., 186; Внтрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 197.

⁶³⁷ Н. П. Русински, Спомени..., 163.

⁶³⁸ Спомени на Х. Куслев, 68.

Христо Куслев да се сретнат и да поразговараат, но од страв не дошол. Затоа Куслев издал заповед до сите села да не му даваат храна и ако се појави некаде веднаш да го известат. На крајот една вечер тројца од неговите другари побарале средба со Куслев за да се разберат. На средбата тие го известиле Христо дека тие го напуштиле Зелникот којшто со својот внук заминал за Малешевско. Христо на тројцата им зборувал дека треба да го остават арамулукот и да му помагаат на народот кој има потреба од чесни луѓе. Исто така им предложил да влезат и да ѝ служат на Организацијата под услов да ги почитуваат правилата за четниците и да нема армирук.⁶³⁹

Во истиот регион Куслев зборува и за еден друг порок којшто иако овојпат раширен меѓу локалното население а не кај четниците, како што споменаваме на почетокот на поглавјето можел да има крајно негативни последици по МРО. Станува збор за развратот. Според Куслев во Каршијак и Игуменско и моми и жени од време живееле развратно, особено со Турци, што било и најголемиот проблем во целата ситуација. Таков бил случајот со една жена која одела со некој Турчин. И двајцата биле заклани од четата во с. Игналиште.⁶⁴⁰ Жената чијшто маж бил шпион била казнета поради односи со Турците, чин којшто бил строго забранет, и за кој се предвидувала смртна казна.

Некои од момите сами оделе по турските села да прават разврати, а со иста цел оделе и на панѓурот во Мелничко. Во регионот имало еден Турчин којшто благодарение на таквите жени дознал многу работи за комитетот. Поради тоа Организацијата морала да преземе итни и строги мерки за да се прекине со таа опасна активност. За таа цел четиринаесет такви моми биле насилно омажени.⁶⁴¹

За да се спречи развратот МРО застанала на патот и на една друга активност која што често водела кон неморал и блуд – давањето конак на Турците. И овој пат Христо Куслев не нè лишил од пример за тоа како функционирал тој обичај и како Организацијата одговорила на сето тоа. Имено Турците имале обичај да дојдат во некое село, да заседнат во некоја кука во којашто најчесто имало девојки, при што

⁶³⁹ Исто, 68-69.

⁶⁴⁰ Исто, 69.

⁶⁴¹ Исто.

истите ги задевале, ќе им викале да им играат и сл. Тоа било забрането од страна на МРО.

Некаде во раната пролет 1901 година некое момче Христо коешто имало две сестри (едната мома, другата вдовица) во својата кука пуштил Турци на конак иако тоа му било забрането. Затоа бил повикан од Кулев, поради што тој се исплашил, па неговата жена којашто била чесна и неговите сестри коишто биле блудни почнале да го молат војводата. Тој се сожалил и му простил, но кукаата му била затворена.⁶⁴² Така кога ќе дојдел Турчин во село, куците се затварале, а момите бегале од него, на тој начин што Турчинот заседнувал во собата на конакот којашта со заповед била определена за таа намена. Во село Цапарево, за коешто Кулев тврди дека било најразвратното во Каршијак, Кулев на селаните им забранил да даваат конак на бегликии таму каде што има жени. За момите пак, како сестрата на Христо решението било мажење. Поголемиот дел од мештаните го прифатиле тој предлог, а во некои случаи пак кога некој таква мома не сакала да се омажи, тој ја пракал четата да ја фати момата и ја давале на некое момче со коешто биле во врска порано.⁶⁴³

Во охридско-струшкиот регион на моралот на четниците и населението внимавале војводите Христо Узунов и Никола Петров Русински. Впрочем и самиот Христо Узунов имал одредени мали забелешки на Правилникот за четите на ТМОРО. Така на пример текстот од Член 31. : *„Поддршка по пат на насилство се забранува, освен во крајно неизбежен случај“* бил прецртан: *„самоволија и непристојност во куците што можат да ја компромитираат четата пред месното население се осудуваат, а тие за пијанство и блуд се казнуваат најмалку со разоружување и исклучување од четата и од Организацијата“*.⁶⁴⁴

Ставовите пак на Узунов за однесувањето и моралот на четниците биле проширени и надоградени од Русински. За тоа каков треба да биде

⁶⁴² Исто.

⁶⁴³ Исто, 70-71,

⁶⁴⁴ Христо Узунов, Забелешки..., 52.

револуционерот, дознаваме од неговата Декларација за атрибутите на револуционерот прочитана во с. Лактиње во месец април 1902 година.⁶⁴⁵

Горниве примери се уште еден убав показател како тоа актите на МРО коишто биле смерница за делување на организационите работници, од поистакнатите дејци не само што биле спроведувани во дело со ентузијазам, туку понекагаш биле дополнувани, надграувани, доработувани.

Ако судиме по достапната литература, и информациите на порано споментатите организациски дејци (Куслев, Узунов, Русински), ако за Каршијак своевиден „Лас Вегас“ било селото Цапарево, во охридско – струшкиот регион се чини било Вевчани. Русински вели дека во Вевчани имало многу жени со лесно држење коишто развратничеле со Турците од околните села и нивните полјаци во селото.⁶⁴⁶ На 7 јануари 1902 година Русински со четворица четници отишол во куќата на една од развратните жени, и наредил да се повикаат сите жени со таков нарав да дојдат во нејзината куќа. Бројката достигнала 12. Војводата укажал на последиците од нивниот начин на живот од хигиенска и здравствена гледна точка, како и за срамот коишто го нанесуваат како на нивните семејства така и на самите себе. Исто така и напомнал дека Организацијата веќе имало организирано друштво со цел да се ослободи од сите жени коишто нема да се поправат морално. Потоа ги зел имињата на сите, ги подложил на заклетва и предупредил дека ќе

⁶⁴⁵ „Нека се запомни, дека во делата на револуционерот не може и не треба да се впуштаат грубости, насилија, терор, грабеж, алчност за пари, пијанство, разврат и сл. Тој треба да биде образец на духовна и идеална чистота, да се придобие народната љубов и доверба кое да не се потпира на силата на оружјето, ами да ги придобие народните маси со духот. Револуционерот не може да биде влечен или пикан од случајностите на неговите дејства. Тој не може да биде само една проста фигура или спроводник на груби индивидуални дејства кој да се одбележува како активен само на убиства и други пакосни дела – афери како Виничката. Тој треба да има јасна претстава за целата негова претстојна работа, да дејствува со целото сознание, да има тврда верба во правилноста на народната револуционерна кауза. Тој треба да создаде конструктивен револуционерен план и на здрава основа во народното сознание сам да гради и сида камен по камен, блок по блок како здраво циментирање на секојдневните и секојчасовните дејства и придобивки за делото на слободата. Од сите стари предрасуди револуционерот треба да е ослободен и да не сее сам меѓу народот суеверија и заблуди“. Н. П. Русински, Од моите спомени..., 105.

⁶⁴⁶ Исто, 90.

биде следен секој нивни чекор, а онаа којашто ќе се фати во престап ќе биде убиена.⁶⁴⁷

Но Русински не застанал само со овие предупредувања. Тој сакал да ги најде причините за ова „болест“, па ги запрашал жените да му кажат која е причината поради која се оддале на разврат. Тие му одговориле дека нивните мажи се на гурбет во Романија, во Букурешт, во престолнината на развратот.⁶⁴⁸ Се пожалиле дека мажите им одат со други жени, а тие не можат да им наложат да не го чинат тоа. Згора на тоа и не се враќале дома по 2-3 години. На крајот на краишта нивните мажи таму си правеле задоволство со туѓи жени, а тие пак овде со туѓи мажи, додавајќи дека некои од нив имале потреба од пари. Ваквата исповед на Вевчнаките на Русински му дала појасна слика за целата ситуација и тој повеќе не ја префрлал целата вина само на жените како што му било предочено претходно. Затоа тој не останал само на заканата кон жените, туку ѝ пишал на некои од мажите да пратат пари на своите семејства, а оние кои биле на печалба 2-3 година да си дојдат на видување, или да испратат пари, за да се одржи семејната врска.⁶⁴⁹

Истата година и војводата Славејко Арсов при едно патување со четата од Смилево кон Ресенско ги запознал четниците со нивната вистинска улога во четата сходно на тоа да обаратат внимание на нивното морално поведење, односно: *„да се почитуваат меѓу себе, односот кон селаните да биде братски, да се чуваат од крајби, блуд, лажење меѓу себе и од фалби и укори за своите другари пред селаните; а да се задоволат со се што ќе им биде принесено...“*⁶⁵⁰

За тоа пак дека водачот треба да биде пример за четата, заедно со четата пример за населението бил свесен и Андон Косето. Тој признава дека пиел, но само додека престојувал во Бугарија, а не кога обиколувал по Македонија.

⁶⁴⁷ Исто, бел. 98.

⁶⁴⁸ Исто, бел. 99. За настојувањата на МРО да му стави крај на неморалното поведење сведочи и еден список на извршени убиства по заповед на Организацијата во Охридско и Струшко (1901-1903). Од списокот јасно се гледа дека голем дел од смртните пресуди во овој период биле донесени за жени коишто во исто време биле осудени и како предавнички и како „проститутки“, дел од нив затоа што обесчестиле жени, а некои затоа што подготвиле услови за обесчестување на девојки. За комплетниот список види: Х. Узунов, Забелешки..., 60-63.

⁶⁴⁹ Исто, 90-91, бел. 100.

⁶⁵⁰ Спомени на С. Арсов..., 63.

Причината за тоа била едноставна, тие (Организацијата) му забранувала на населението да пие па поради тоа и тој не пиел.⁶⁵¹

Уште поголем противник на пиењето се чини бил Русински. Во однос на оваа лоша навика тој вели: „*Курирот или кој да е од функционерите за да го има секогаш сознанието кон својот долг, тој не треба никогаш да пие каков и да било пијалок: вино, ракија и други пијалаци, ниту да пуши. Пиењето е строго забрането за сите посветени во револуционерната тајна, а најмногу за функционерите. Во мојата чета беше апсолутно забрането пиењето. Единствен исклучок правев при долг пат зимно време. Кога сме многу изморени и ќе стасаме во некоја кука или колиба, ако има ракија, топлевме малку и потоа испивавме по едно филџанче или во чај, кој ние си го беревме и носевме во чантите. Тоа беше сето наше пиење. А за да може да се спроведе секоја наредба и да стане закон е неопходно учителот или законодавецот самиот да не го прави она што им го забранува на другите...*“⁶⁵²

Во моралното издигнување на населението некои од дејците на МРО ја вклучувале и забраната за комар. За Јане Сандански едно од попроблематичните села во неговиот реон било с. Горно Броди, коешто било доста големо (со над 1000 куќи) но и со доста проблеми во коишто се вбројувале: разврат, пијаници, комарџии, чорбации...⁶⁵³ Јане ги уредил раководните тела на Организацијата во селото и им дал редица упатства (некаде кон крајот на 1902 година). Еден од неговите другари, Димитар Арnaudов, раскажува дека Организацијата го забранила играњето на карти во селото, откако кај Јане дошла една жена и му се поплакала, дека мажот ѝ неодамна ги изгубил сите пари на комар, како и плевната, мулето, па дури и горната облека. Изгледа дека забраната подејствувала ефикасно, бидејќи комарџиите од Горно Броди се вразумиле и немало потреба да се казнува никого за извршен престап на наредбата.⁶⁵⁴

⁶⁵¹ Спомени на А. Къосето..., 55.

⁶⁵² Н. П. Русински, Од моите спомени..., 63.

⁶⁵³ М. Макдермот, За свобода..., 105.

⁶⁵⁴ Исто, бел. 1.

Залагање за праведност меѓу населението покажал и војводата Сава Михајлов. Савата во пролетта 1903 година со својата чета се наоѓал во баирите на селата Миравци и Милетково. Таму тој испратил двајца свои четници да побараат едно јагне од стадото на Илија Мицев од с. Милетково за потребите на четниците и притоа им рекол да му остават белешка и дека по извесно време ќе му биде платено. При извршувањето на оваа акција четниците покажале извесна грубост. Имено, овчарот не сакал да го даде тоа што тие го фатиле, бидејќи не било негова сопственост, па четниците го зеле на сила. За целиот случај дознал Савата и веднаш го повикал овчарот за да му се извини за постапката на своите четници. Притоа му дал белешка дека ќе му биде надоместено, а своите четници пак ги прекорил во иднина да не постапуваат така.⁶⁵⁵

2. МРО останала верна на своите принципи и на своето морално држење и за време на Илинденското востание. Така во организацискиот документ „Општ план и цели на востанието“ од Софија издаден во месец мај во Софија, во поглавјето „Задачи за четите и начин на дејствување“ во член 10 стои:

„Напаѓање на на турски села, чифлизи и други би можело да се преземе и со цел да се запалат, па и да се истребат нивните жители, ако последните правеле пакости на нашите села или ако одат рамо до рамо со потерите. Жени и деца по никој начин да не се убиваат.“ А во член 12: *„Да се избегнува посегание врз личноста на туѓинци“*⁶⁵⁶

Во самиот пак Востанички дисциплински устав, усвоен на Смилевскиот конгрес (24 април 1903), во глава II за должностите на востаниците се наведува и дека: *„Мародерство се забранува строго. Виновникот се казнува со смрт“* Забелешка: *Мародерство се вика обирање на убиени за лична корист.*

И подолу: *„Пијанство, блудство и силување на жени е строго забрането. Виновникот се казнува со смрт“.*⁶⁵⁷

⁶⁵⁵ В. Картов, Сава Михајлов – Савата..., 80-81.

⁶⁵⁶ В. Ѓорѓиев, ВМРО 1893-1903..., 397.

⁶⁵⁷ Исто, 383; Внтрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 265.

Исто така било забрането да се напаѓа мирното турско население и да се посега по животот на турските жени деца и старци.⁶⁵⁸

Прашањето за моралното поведение на членовите-работници на МРО, било присутно и на окружните конгреси по Илиниденското востание коишто претходеа на Рилскиот конгрес. Така во Образецот I на Прилепскиот конгрес изработен од Пере Тошев во Член 11 е запишано:

*„Работниците се должни, како во односите со луѓето по Делото, така и во приватниот живот, да имаат примерно поведение. Блудство, пијанство, злоупотребување на положбата како работник на Делото за приватна корист или за лични каприци, се преследуваат и осудуваат“.*⁶⁵⁹

Во Проект-правилникот пак подготвен од Христо Узунов (крајот на месец април 1904) на четата *„и се препорачува скромност во облеката, воздржаност во односите со луѓето и барањето храна, а се забранува и барање прибежиште и поддршка насила, освен во исклучителни случаи...“*⁶⁶⁰ Како и во Тошевиот Образец I, *„Блудство, комар, пијанство и сите други пороци и злоупотреби на работниците на својата функција“* се осудуваат и од страна на Скопскиот револуционерен конгрес одржан во месец јанури 1905 година во Кратовско. И овде се напоменува дека работниците треба да имаат примарно поведение како со своите колеги работници така и во приватниот живот.⁶⁶¹ Серчани пак, во Резолуцијата од Вториот окружен конгрес (1 јули 1905), имајќи ги во предвид, многуте неморални постапки констатируаат кај народот, ги покануваат реонските раководни тела да издадат окружно, во коешто детално, да се претстават лошите последици од разните пороци, а нарушителите да се казнат строго.⁶⁶²

Сите овие совети и одлуки донесени на окружните конгреси на крајот биле заокружено и потврдени и на Општиот-Рилски конгрес на Организацијата во Правилникот за четите на ВМОРО во Глава II, Член 8 со следната формулација:

⁶⁵⁸ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 261.

⁶⁵⁹ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 378; М. Миноси, Петар-Пере Наумов Тошев..., 147.

⁶⁶⁰ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 403.

⁶⁶¹ Исто, 437.

⁶⁶² Исто, 489.

На четниците им се препорачува: „а) Скромност во облеката, воздржаност во односите со луѓето. Се забранува добивање на храна, прибежиште и поддршка, освен при крајно неопходни случаи. Се осудуваат произволијата и недоличностите на четниците по куќите со коишто можат да ја компромитираат четата пред населението. б) Четниците коишто се виновни по основ пијанчење и блудство, се казнуваат најмалку со разоружување и исклучување од Организацијата. Четниците треба да се сакаат помеѓу себе како браќа и секој од нив треба да е спремен да се жртвува за другарите. Секој е должен да притекне на помош на другарот коишто е изложен на опасност. Забелешка. Сребрените и златни накити и везени горни алишта се забрануваат”.⁶⁶³

И по Општиот конгрес на окружните и околиските комитети останало да ги обзнанат овие одлуки до пониските инстанции, и секако да дејствуваат согласно истите. Во таа насока е и едно писмо од Охридскиот околиски комитет до раководителите на селските комитет во селата Оздолнени и Издеглавје со инструкции за нивната дејнсот од 5 ноември 1905 г. Во однос на моралното поведење во него се препорачува за селски полјак да се избира човек којшто освен тоа што треба да биде способен да ракува со оружје, треба да биде чесен и свестен човек; Пијанството и развратот строго се забрануваат а блудниците се осудуваат на смрт. Смртно се казнуваат оние коишто ќе се фатат во кражба, а најстрого се казнуваат оние коишто грабаат моми. Момите се враќаат назад во куќата на родителите.⁶⁶⁴

Имајќи ги во предвид сите перипетии коишто го зафатиле македонското револуционерно движење по Рилскиот конгрес сосема очекувано е дека целата енергија на раководните дејци не била, и не можела да биде комплетно насочена кон остварување на одлуките донесени на конгресот. Но дека тие се спроведувале, па и по однос на прашањето коешто е предмет на анализа во ова поглавје може да се насети и од извештаите на странците коишто престојувале во Македонија и забележале одредени вакви појави или случаи. Еден од нив е австрискиот конзул

⁶⁶³ Исто, 537.

⁶⁶⁴ Исто, 544.

во Скопје, Рапапорт коишто во својот извештај до министерот за надворешни работи на Австро-Унгарија – Голуховски од 4 ноември 1905 г. наведува дека на 7 октомври биле убиени три млади жени „кои, наводно, спротивно на издадената забрана на Комитетот од морални причини, го посетиле пазарот во Кратово...“⁶⁶⁵

Истиот автор во делото „Во земјата на мачениците. Спомени на генералниот конзул на Австро-Унгарија во Македонија (1904-1909)“ вели дека Организацијата правеле силни усилби да воведат строга дисциплина, за да ги држи под контрола своеволните елементи во своите редови. И ако некогаш таа дисциплина била нарушена тоа се должи на расцепот меѓу самите Македонци, коишто се неизбежни за секоја тајна организација, за коишто впрочем многу допринесуваат егоистичните стремежи на некои водачи. Исто така истакнува дека најчесто авантуристичкиот и во одредени случаи криминален елемент можел да се најде пред сè во четите на другите народности, а не во четите на Македонската организација.⁶⁶⁶

За моралот на македонските револуционери зборува и еден друг странец, американецот Алберт Сониксен, кој и самиот извесен период бил нивен придружник и одблизу се запознал со нив и со идеите на МРО. Една од работите којашто му привлекала внимание е тоа што револуционерите коишто многу години лутале низ Македонија, живееле во целибат како монаси, и тоа не ги спречувало во нивната дејност. Тоа важело дури и за старите ајдути како Апостол Петков, и Тане од Леринско којшто пред да стапат во редовите на МРО не познавале никакви закони. Тие не само што самите биле внимателни и ја почитувале женската девственост, туку и биле спремни да се одмаздат на оние коишто ќе ја повредат женската интима. Сониксен наведува дека тоа било еден од законите на Комитетот којшто максимално бил реализиран.⁶⁶⁷

⁶⁶⁵ Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1905 – 1906, том 1, редакција, превод и коментар, Данчо Зографски, Скопје, 1977, 92-93.

⁶⁶⁶ Рапапорт Алфред, В страната на мачениците. Спомени на генералниот консул на Австро-Унгарија в Македония (1904-1909), Париз, 1927. Преку: <http://promacedonia.org/ar/glava8.html>

⁶⁶⁷ A. Sonnichsen, Confessions..., 76.

На крајот, ова поглавје ќе го завршиме со една опсервација на Г. Ив. Белев поместена во весникот Илустрација Илинден, од месец мај 1930 г. а којашто се однесува на моралот, ставот МРО по ова прашање, како и резултатите од Организационата политика по тој однос, и којашто на некој начин претставува едно мало резиме на поглавјето:

*„...Човекот оддаден на пијанство, разврат, кражба или комар не можеше да биде полезен ниту за себе, ниту за делото. ...Освен тоа пијанството лесно може да издаде тајна. Нешто со подучување, нешто со ангажирање во револуционерна работа, нешто со казни – и во тој однос Организацијата брзо постигна добри резултати. Селанките просто плачеле од радост, дека ги гледаат мажите трезни да се грижат за домот и децата. Сите распуштени мажи и особено жени требаше или да се откажат од своите пороци, или да бидат казнети. Кражбите беа проследувани најстрого, бидејќи Организацијата беше должна да ја чува приватната сопственост на христијаните и бидејќи барајќи го крадецот, Турците можеа да ги откријат комитетските тајни“.*⁶⁶⁸

⁶⁶⁸ Илустрација Илинденъ, книга 8, София, мај, 1930, 14.

5.2 Искоренување на непотребните и традиционални обичаи

1. Подобрувањето на квалитетот на живеење на македонското население помеѓу другото значело и да се направи одредена реформа во обичаите коишто тоа ги практикувало. Тоа не било ни малку лесна работа, со оглед на фактот дека тие биле многубројни, широко распространети меѓу населението насекаде низ организациската територија, и пред сè бидејќи биле цврсто вкоренети во битот и свеста на Македонецот. Населението толку многу било врзано за разните обичаи, со голема почит гледале на нив и им се повинувале без да ги преиспитуваат и да ги согледуваат последиците од нивното практикување од морален и материјален аспект, како тие да се некоја вечна вистина од Бога дадена. Ако пак, се навлезе малку подлабоко во проблемот, и се направи анализа вистината е сосема поинаква. Голем дел од тие обичаи и разните верувања што ги следеле немаат никаква врска со официјалната религија којашто ја практикувало населението, а најчесто се правеле под претекстот на религиски обреди. Како тогаш, така за жал и сега, народот со текот на времето почнал да измислува и да додава одредени елементи на верските обреди за време на најважните моменти во животниот пат на луѓето (раѓање, крштивка, венчавка, погреб) како и на најголемите верски празници, коишто иако не се во согласност со каноните на официјалната црква, сепак фатиле корен и се окамениле и со голем пиетет биле практикувани од населението. Уште повеќе понекогаш се верувало и дека нивното непрактикување може да донесе лоша среќа на домаќинот, фамилијата, новороденчето, младенците итн.

Поради таквиот став и приврзаност на македонското население кон разните обичаи работата на МРО во насока на одвикнување на населението од лошите практики поврзани со обичаите била доста тешка. Целта на МРО не била македонското население да го откаже од својата традиција, туку да укаже на штетните аспекти по неговиот живот и добробит од практикувањето на одредени обичаи, начинот на славење на празници, одбележување на одредени церемонии

и сл. Најчесто МРО реско не го пресекла практивањето на истите туку, била против начинот и размерот на нивното практикување.

2. И по однос на решавање овој проблем голема решителност, ентузијазам и услуги сторил војводата Н. П. Русински и неговите помошници. Сходно на тоа и акциите и резултатите од таа дејност биле поопипливи и видливи во Охридско-струшкиот регион.

На Русински како што видовме и во претходните поглавја не му требало многу време за аклиматизација во новиот реон. Така тој некаде во месец март 1901 г. го посетил селото Жван, и во својата проповед им посочил на селаните дека за излез од лошата положба треба строго да ги следат наредбите на Организацијата. Тој се поставил во улогата на исповедник и им ги открил сите пороци и зла меѓу нив. Освен тоа што ја забранил употребата на алкохол, ги забранил нанизите и накитите на женската носија, како и големите свадбени давачки, со лимит од 400 гроша за свадба.⁶⁶⁹

На самиот почеток на 1902 година, Русински го посетил с. Ташмаруништа. Таму тој забележал дека жените биле облечени во скапа местна носија, накитена со сребрена и со златна срма, со широк вез и со многу нанизии на вратот: лири, петолирки и др.⁶⁷⁰ И овде тој почнал да ги „поткаструва“ обичаите, а први на удар се нашле накитите и нанизите, коишто биле забрането да се носат во иднина. Како и во село Жван и овде свадбените трошоци били лимитирани на 400 гроша, со предупредување дека никој не смее да ја прекрши таа наредба. Војводата побарал од мажите да влијаат врз своите жени, колку што е во нивна моќ, а таму каде што нема да можат да го сторат тоа, на помош да ја повикаат четата. За оваа цел биле организирани и неколку теми за самоконтрола на жените.⁶⁷¹

Од овој период имаме и два доста интересни документи којшто се однесуваат на регулирање на трошоците при одбележувањето на најзначајните периоди од животот на луѓето. Првиот е „запис“ со кој се регулирани паричните издатоци

⁶⁶⁹ Иллюстрация Илинденъ, книга 5, София, априлъ, 1930, 10-11.

⁶⁷⁰ Н. П. Русински, Спомени..., 211.

⁶⁷¹ Исто.

околу целокупната реализација на свадбата⁶⁷², а другиот „Охридски црковен дисциплински устав“. Поради содржината на овие два документа која е во согласнот со политката на Организацијата, овие два документа се препишуваат на дејноста на Охридскиот револуционерен комитет.⁶⁷³

„Записот“ за непотребните давачки за женење бил потпишан од старешините од селата на Дримкол: Луково, Модрич, Нерези, Јабланица, Безево и Пискупштина на 1 јануари 1902 г. и бил даден до постојните старешини од с. Нерези, Дебарско. Првите наведуваат дека сите старешини, потписници на овој документ од горенаведените села едногласно решиле за сите девојки што се за мажење, а коишто за прв пат стапуваат во брак да не се зема повеќе од 1800 гроша. Во таа сума влегуваат облеката за девојката, што треба да ја изработи таткото, дарови за семејството и чевли.⁶⁷⁴ За вдовиците да се зема 600 гроша, а повеќе никако. Записот е рестриктивен и во однос на дарувањето од страна на девојката. Така, девојката што по прв пат стапува во брак дарови дава само на домашните луѓе, не и на надворешните, односно пријателите не би требало да се даруваат никако.⁶⁷⁵ Доколку некој од сопружниците умре, родителите од девојката да ги вратат половината пари што им биле дадени. На стројникот што ја свршил девојката пак, требало да му се даде 60 гроша и ништо повеќе од тоа. За обичајот со стројот стои дека за тој чин може да се однесе коприна, но и да не одат повеќе од пет души, а исхраната на стројниците да ја обезбедат родителите на девојката. Истите овие препораки важеле и за оние родители на коишто девојките им се свршени, а уште не се омажени. За обичајот за поканување со леб е одредено да се канат само закониците, а други не, само со карта.⁶⁷⁶

Во записот стои дека горенаведените закони важат од денес (1 јануари 1902 г.) па за следните 30 години. Исо така со истиот се предвидува парична глоба од 15

⁶⁷² П. Митрески, Историски прилози за Охридско – струшкиот регион..., 68-69.

⁶⁷³ Така на пример, на таков став е Павле Митрески, за којшто и двата докумнети на биле изработени по директива на Организацијата, а вториот и бил наметнат на Митрополијта од страна на МРО. Види: П. Митрески, Историски прилози за Охридско – струшкиот регион..., 69.

⁶⁷⁴ Исто, 71.

⁶⁷⁵ Исто.

⁶⁷⁶ Исто.

турски лири за секој прекршител, односно за секој селанец од споменатите села, којшто ќе земе повеќе од определената сума.⁶⁷⁷

И вториот документ од овој регион - Охридскиот „Црковен дисциплински устав“, повеќето автори го препишуваат на Охридскиот ревоулционерен комитет, кој како таков и го наметнал на Митрополијата.⁶⁷⁸ И ние, имајќи ја во предвид содржината на Уставот од една страна, и напорите и делувањата на Организацијата на тоа поле од друга, коишто поприлично се поклопуваат, сметаме дека тој документ е изработен по директива на МРО.

Уставот е изработен кон крајот на месец мај и почетокот на месец јуни 1902 и содржи 32 члена распоредени во 11 глави. Познат е само фрагментарно – ги нема првите 13 члена. Сочувани се 7-11 поглавје, односно 14-32 член.⁶⁷⁹ Документот за првпат е објавен од Павле Митрески во веќе цитираното дело (стр. 72-76), благодарение на Цветан Лековски од с. Модрич, којшто го нашол кај Павле Попоски од с. Нерези.⁶⁸⁰ Уставот е изработен од посебно избрана комисија од Градското собрание во Охрид, која била составена од 14 члена. Според одредбите на Уставот екомонски населението било поделено во три групи: богати, средни и сиромаси, а во него се присутни разни ограничувања и забрани, согласно политиката на Организацијата во однос на даровите на невестата, миразот, првичето, облеката и накитите, погребот и задушницата.⁶⁸¹

Од самиот Устав⁶⁸² очигледна е педантноста и деталноста на изготвувачите на овој документ којшто најверојатно вложиле многу труд за неговата изработка.

Во однос на даровите Уставот пропишува тие за невестата и за родителите на младоженецот да се ставаат во ковчег, и да се поделуваат вториот ден и тоа според

⁶⁷⁷ Исто.

⁶⁷⁸ Види: Д. Димески, Македонското националноослободително движење..., 432; П. Митрески, Историски прилози за Охридско – струшкиот регион..., 69; Н. П. Русински, Од моите спомени..., 88.

⁶⁷⁹ Д. Димески, Македонското националноослободително движење..., 432; П. Митрески, Историски прилози за Охридско – струшкиот регион..., 69.

⁶⁸⁰ П. Митрески, Историски прилози за Охридско – струшкиот регион..., 69.

⁶⁸¹ П. Митрески, Историски прилози за Охридско – струшкиот регион..., 69; Д. Димески, Македонското националноослободително движење..., 432.

⁶⁸² За целосната верзија на „Уставот“ види: П. Митрески, Историски прилози за Охридско – струшкиот регион..., 72-46.

должноста: на кумот, на кумата, на родителите и на браќата, според тоа како што било и досега, а на браќата и сестрите само по едно рало чорапи. Притоа, на свирачите не се даваат никакви дарови, ниту од кај зетот ниту од кај невестата (Член 14), и не се дозволуваат повеќедневни „веселби“ кога станува збор за свадбата, односно таа треба да трае само еден ден и една вечер. Следната вечер нема никаква свадбена веселба (Член 15)⁶⁸³.

Наредниот член (16) се однесува за прикето за невестата и тој е доста детален во одредувањето на истото. Прикето се ра распределува на три дела, односно според материјалната состојба на граѓаните.⁶⁸⁴

Главата VIII (Член 17-19) е резервирана за „првичето“ и во тој дел е одлучено да се оди на првиче во сабота навечер и тоа зетот со браќа му, родителите, побратимите и сестрите, со тоа што невестата уште истата вечер треба се врати заедно со гостите во домот на младоженецот; На вториот ден во неделата нема

⁶⁸³ Исто, 72.

⁶⁸⁴ I. Кошули 20 женски и 5 машки, II. Кошули 15 женски и 5 машки, III. Кошули 8 женски и 2 машки;

I. Чорапи 20 женски и 5 машки, II. Чорапи 15 женски и 5 машки, III. Чорапи 8 женски и 2 машки;

I. Ципи 10 Шамии 15, II. Ципи 7 Шамии 10, III. Ципи 5 Шамии 8;

I, II и III по една шамија за приврзување на коприната; I и II скутници 5 ткаени-басмени 3 и волнени 2, III. Скутници 3 ткаени-басмени 2 и волнени 1;

I. Забуни 2, 1 роба, II. Забуни 1, III. Забуни 1;

I. Минтан или елек 3, II. Минтан или елек, 2. III. Минтан или елек 1;

I. Фустани (еден бел и еден волнен) 2, II и III. Фустани (еден бел и еден волнен) 1;

I. Камизоли 3, II. Камизоли 2, III. Камизоли 1;

I. Гаќи 7 рала женски и 4 рала машки, II. Гаќи 5 рала женски и 3 рала машки, III. Гаќи 4 рала женски и 2 рала машки;

I. Некопринени фустани 7, II. Некопринени фустани 5, III. Некопринени фустани 7;

I. Џубина 2 и еден пакет некопринен, II и III. Џубина 2;

I. Шамии за раце 10 и за лице 10, II. Шамии за раце 6 и за лице 6, III. Шамии за раце 4 и за лице 3;

I, II и III по еден душек и еден чаршав;

I. Влечки 2 рала, II и III. Влечки 2 рала; I, II и III по еден чешел и по едно огледало;

I и II. Постели 2, III. Постели 1;

I. Бели чаршави 4 мавија 1, II. Бели чаршави 3 мавија 1, III. Бели чаршави 2 мавија 1;

I. Големи врзглавици 3, 1 мало, II. Големи врзглавици 3, III. Големи врзглавици 1;

I. Чаршавчиња 4, II и III Чаршавчиња 2;

I и II Некопринени јоргани 2, III. Некопринени јоргани 1;

I, II и III по еден ковчег и едно килимче.

Забелешка 1: леѓен и ибрик со рачка.

Забелешка 2: Подароците кои се даваат како прике треба да бидат без било какви украси, декорации и приврзоци. Исто, 72-74.

простување; И можеби по малку иронично авторите со член 19 на документот пропишале дека „второ првиче нема“.⁶⁸⁵

Во делот на облеката и накитите (Глава IX, Член 20-24) се забележува големо кастрење на истите. Па така се забранува правењето и носењето на копринени фустани со забелешка дека, изработените до сега такви фустани се допуштаат да се употребуваат, а изработка на нови фустани строго се забранува; Се забранува изработката на копринени алишта и се дозволува носење на веќе изработените мали џубиња и паралинки, како и на нанижени флорини; Носењето на ципи по потреба се дозволува и понатаму, но се забранува носењето на било какви и да се капели, а новоизработените капели се излишни.⁶⁸⁶

Скромноста преовладува и кога се во прашање погребите и задушниците (Глава X, Член 25-28). За денот на погребувањето составувачите на Уставот одлучиле да нема почестување, а такво ќе има само на шесте недели, кога ќе дојдат роднините на починатиот. Додека, на задушницта било дозволено да се раздава само варена пченица, а дома посетителите се почестуваат само со кафе. Секакви други пијалоци се исфрлаат. Давањето на погачи на поповите, во исклучителни случаи се дозволувало и понатаму. Охриѓани водеа сметка духовните собири да не се претворат во гозби па раздавањето во црква за време на некои празници, како на пример на Духовден (питулици, риба, млеко, ракија и друго), го забраниле. Единствено на мртва сабота во црква се носи неварена пченица која се раздава на сиромаси. Тоа го прави питропот. Во тие случаи питропот вари пченица колку да се испее.⁶⁸⁷

Ваквиот Устав требало да се достави до благочесното население, по црквите и меѓу поповите, а Заверен препис од наведениот устав се дава по еден примерок на секоја мала. Рушителите на Уставот ќе се сметаат како прекшители на народната волја и како такви нека одговараат пред Господа и својата свест.⁶⁸⁸ На крајот од Уставот се дадени имињата на специјално избраната комисија за негова

⁶⁸⁵ Исто, 74.

⁶⁸⁶ Исто.

⁶⁸⁷ Исто, 75.

⁶⁸⁸ Исто.

изработка⁶⁸⁹, а тој е прегледан, дополнет и потврден од Епархијалниот совет при св. Охридска и Преспанска митрополија на своето заседание од 24 мај 1902 година, протокол бр. 24/3, гр. Охрид, 25 мај 1902 година ст. стил.⁶⁹⁰

Но тоа поле во Битолско, делувл и дејствувал војводата Славејко Арсов. Покрај другото неговата агитација на почетокот на 1902 г. во овој реон вклучувала и поуки, препораки, забрани и ограничувања за обичаите на местното населени. Во тој контекст, со цел да намалат трошоците во секое семејство, биле забранети непотребните накити на облеката (посебно на женската), како на пример големите женски волнени појаси – тешки и до 15 оки, скапите вратници, гerdани со алтани, монистра, скапи везови на кошулите.⁶⁹¹ Од накитот прво се отфрлило среброто (гerdани, гривни, пари зашиени на облеката). Имајќи во предвид дека Организацијата имала за цел со заштедените пари по тој основ населението да си купи и оружје, кога на нив ќе им се посочело дека секој треба да си купи пушка, а од населението доаѓало одговор дека немаат доволно средства, му се укажувало дека се троши за непотребен накит. Поради тоа многу од тој накит бил и продаден.⁶⁹²

Освен тоа бил намалено и времетраењето на свадбата од три на еден ден, како и откупот што момчето го давало на таткото на момата од 15-25 лири на најмногу од 2 до 5 лири. Исто така се намалиле службите коишто секоја кука ги правеле еднаш или двапати од три на еден ден.⁶⁹³

Во агитацијата во Ресенско есента 1902 г. Арсов забележал дека жените имале обичај да носат скапи луксузи на носијата, кадифе, коприна, срма, парични накити, црвило, белило. Тој исто така зборува за една ситуација во којашто жените од Ресенско, чиишто мажи по 4-5 години престојувале во Цариград, имале обичај да се натокмат, да се набелат и нацрват и така дотерани без некој посебен повод да одат во Ресен, да се сретнат со познати, нешто да купат и сл. На тој начин Ресен

⁶⁸⁹ Споменати се имињата на: Јаким Сапунџиев, Коста Размов, Стефан Спространов, Климент Заров, Иван Карчев, Стефан Тупаре, Климент Групчев, Наум Рибаров, Иван Куртелов, Стефан Бочкаров, Спиро Мостов, Спасе Сливоец, Димитар Димонија и Никола Гинек. Исто, 76.

⁶⁹⁰ Исто.

⁶⁹¹ Спомени на С. Арсов..., 54.

⁶⁹² Исто, 55.

⁶⁹³ Исто, 54.

пополека се претворил во женски пазар.⁶⁹⁴ Бидејќи, благодарејќи на оваа пракса, страдало достоинството кај жените а растела и суетата, мнозина побарале да се стави крај на луксузот во облеката, но и на белењето, црвењето и честото одење на младите жени во град. На тоа градското раководно тело одговорило со забрана за одењето на жените во град без посебна причина и ако не се работи за многу важна работа. Оваа мерка била доста делотворна, па така за многу кратко време младите жени не само што се навикнале да бараат дозвола, па обично за пазарување биле задолжени постарите, жени, а претераното дотерување (белење, црвење) престанало. Според Арсов, прекршителките се казнувале со по шамар-два првиот пат, а некои со 4-5 гроша и сл.⁶⁹⁵

Во Ресенско исто така, имало обичај венчавките да се прават во текот на есента. Поради тоа често се случувало младоженецот да ја остави неземена свршената мома најмалку до следната есен. Тоа знаело лошо да се одрази по невестата и по семејството. Таков бил случајот со една мома од с. Дупени. Нејзе момчето ја оставило и веднаш се свршило со друга. Бидејќи момата не можела да оди во уќуматот (такво нешто немало да и дозволат селските првенци), а за жалење кај архиерејскиот намесник требало да троши пари, се одлучила да се обрати до четата на Славејко Арсов. Пред него изјавила дека дошла да си ја брани честа, уверена дека четата правилно пресудува, притоа донесувајќи ги даровите од момчето: прстен, една мецидија и една крпа. Четата го повикало момчето и татко му, а проблемот се разгледал во присуство на селското раководно тело. На крајот било донесена одлука момчето да плати 4 турски лири за момата и по половина лира во двете каси – с. Дупени и Езерани од каде што била момата. Ваквата вест бргу се раширила низ целиот регион и сите онеправдани по тој однос почнале да се обраќат на четата. Понекагаш имало казни и со тепање доколку некој не сакал да ја испочитува пресудата.⁶⁹⁶

Друг голем проблем во регионот (и не само во овој) било „раздавањето“ на многу непотребни работи – јадења, на погребни, задушница, за служба и на

⁶⁹⁴ Исто, 73-74.

⁶⁹⁵ Исто, 74.

⁶⁹⁶ Исто, 74-75.

празнични денови. На ваквите денови се раздавале вино и ракија, а се колеле и цели овни. Затоа се случувало овие верски настани да се претворат во гозби на којшто често луѓето знаеле и да се опијанат, а помените тоест раздавањето за душа да завршат и со тепачки. Ваквите обичаи чинеле најмалку по 10-15 гроша за секое семејство и ако на трошокот се додадат пијанчењето и расправиите, штеноста од нивното практикување е сосема очигледна. И тука, се замешала Организацијата со заповед да се прекине со таквата пракса. Наместо тоа се одлучило да се раздава само жито во една чинија, нафора за свештеникот и зејтин со свеќи за црквата. Оние коишто не ја почитувале оваа одлука се казнувале со парична казна од 100 пари до 5 гроша. Како и да е, често се случувало до наредното собрание одредените казни да бидат простени, така што луѓето биле задоволни.⁶⁹⁷ И нормално на овие новини на почетокот се јавил извесен отпор и негодување, посебно од некои постари жени – бабички, но и тие набрзо се потсмиле. Впрочем, последиците од одсуството на закон и поцврсто регулирање на начинот на одбележување на овие верски обичаи се видливи и денес.

Грижата на МРО за искоренување на непотребните обичаи, продолжила и по Илинденското востание, и во други краишта на Македонија. И во Штипско и Овчеполијата имало обичај, при женидба девојките да бидат купувани. За таа цел младоженецот му давал на таткото на својата избраница по 10-15 лири. И не се сопираше на тоа, па момчето требало да ги дарува со скапи подароци родителите и роднините на момата. Женидбите биле пропратени со големи расходи, па се случувало момите да навршат 30-35 години без да може да се задомат.⁶⁹⁸

По однос на овој проблем се вмешал Мише Развигоров. Така со специјална наредба се забранило давањето на повеќе од 2-3 лири од страна на момчето при женидби, а биле премавнати и скапите дарови. И не само тоа, момците коишто сакале да се женат а немале 2-3 лири, имале можност сумата да ја добијат бескаматно од основаната од Мише „Селска земјоделска банка“.⁶⁹⁹ Како резултат на вакавата политика по овие реформи по селата ширум Овчеполијата настанала

⁶⁹⁷ Исто, 75.

⁶⁹⁸ Иллюстрация Илинденъ, Книга 10, София, юний, 1932, 5.

⁶⁹⁹ Исто.

поголема радост и веселење – свадбите зачестиле и биле празнувани со општа радост, и сите му благодариле на Мише за тие празнувања.⁷⁰⁰

На ваквите и слични проблеми, не останал глув ниту Јане Сандански. Посериозно почнал да се занимава со нив, откако присуствувал на свадбата на својот другар Георги Коцев од с. Дебрене и Елена Алексова од с. Горни Орман (Ласкарево) на 15 мај 1905 година. Тоа било типичен пример за „тешка“ свадба, за чијашто реализација не се штеделе средства.⁷⁰¹ Вниманието на Јане било привлечено од многубројните скапоцени и други метални украси, коишто ги носеле жените. Каскади од монети, закачени на дузина и повеќе врвци виселе на грбовите на жените од тилот па се до крстот, градите им биле покриени со многубројни наниз и огрлици од монети, а коланите им биле пристегнати со пафти (украсни метални токи за колан) од кован метал, големи како чинии. И тоа: најсиромашните девојки користеле обични метални дискови наместо „монети“, средно имотните – сребрени монети, а најбогатите – златни.⁷⁰² За време на свршувачката којашта честопати траела две па дури и три години, девојката од свршеникот добивала толку скапоцености од вереникот, колку што дозволувала неговата финансиска состојба. Како и да е, и најсиромашното семејство се чувствувало должно да најде средства и да ѝ подари на невестата ремен со најголемите можни пафти.

Друго нешто коешто го забележале Јаневите добро истренирани очи е неудобноста којашто ја чувствувале посиромашните девојки. Тие стоеле настрана, засрамени од нивната поедноставна облека и од поскупоцениот накит. Исто така, слушнал и незадоволни гости како се жалеле на даровите коишто ги добиле, и на тоа дека некои други гости коишто заслужиле помалку, добиле поубави дарови.⁷⁰³

Затоа Јане по завршувањето на свадбата на 25 јуни 1905 г. до управата на Мелничкиот револуционерен реон напишал опширно окружно. Во Окружното изнел дека иследувањата на реонската чета покажуваат дека во целата мелничка

⁷⁰⁰ Исто.

⁷⁰¹ М. Макдермот, *За слобода...*, 169.

⁷⁰² Исто, 169-170.

⁷⁰³ Исто, 170.

каза скоро сите женидби станувале и стануваат само согласно волјата на родителите. Таткото, лаком за пари, „едноставно ја продава својата ќерка на оној, којшто ќе му даде повеќе, ја продава како крава или овца, без да ја праша дали го сака момчето и дали сака да се омажи за него“.⁷⁰⁴ Таквата пракса била причина животот на насила омажената жена да биде тежок, неподнослив, да се создаваат семејни раздори и несреќи и неретко, кога некоја штотуку омажена жена да избега од мажот си и да се врати во својата родна кука.⁷⁰⁵ Јане во писмото не се стеснува да го опише односот на мажот кон совојата жена. Тој „обично гледа на жената како на купен работен добиток; се обраќа скоро секогаш грубо кон неа, ја пцуе и често ја тепа; има жени, осакатени од котек од своите мажи“.⁷⁰⁶ Друго нешто, на коешто четата обратила внимание, е фактот што при свршувачката на момата и се даруваат сребрени пафти, ковани сребрени накити и други накити. „Тие дарови обично чинат најмалку 600 гроша и поради родителите на верените често се принудени да си го продадат последниот вол, за да ги купат тие бесполезни накити“.⁷⁰⁷

Управата на реонот, откако ги констатирала овие појави коишто се спротивни на духот на Организацијата, „ги поттикнува родителите да не ги мажат своите ќерки насила – женидбите трена секогаш да стануваат со взаемна согласност и љубов помеѓу момчето и девојката; да не се земаат никакви пари од момчето за девојката, и како и при свршувачката така и на свадбата да не се даруваат никакви накити. Оние, коишто нема да се потчинат на таа наредба, ќе бидат казнети; а оние татковци, коишто ќе се фатат, дека земале пари за ќерките си, во таков случај се налага глоба, двапати поголема од земаната сума – на пример, ако таткото зел од зетот за ќерка си 5 лири, ќе се глоби со 5 лири – во полза на реонската каса.“⁷⁰⁸

Исто така било забележано дека „во многу села селаните носат чалми, а невестите чембери и писколи, накитени со пари и други нешта. Тие од една

⁷⁰⁴ Исто.

⁷⁰⁵ Исто.

⁷⁰⁶ Исто.

⁷⁰⁷ Исто.

⁷⁰⁸ Исто, 170-171

страна, чинат многу пари, а од друга, ништо не вредат. Бидејќи се непотребни управата на реонот го забранува нивното носење...“⁷⁰⁹

Ваквите ставови на Јане и Серчани многу брзо ќе бидат санкционирани и на Вонредниот окружен конгрес на Серскиот револуционерен округ. Во неа на почетокот е констатирано дека причина за повеќето несреќи во семејниот живот се женидбите (реализирани на начинот опишан во Окружното на Ј. Сандански), и дека со обичајните дарови се нанесува економска штета на двете страни. Поради тоа се донело одлука женидбите да се реализираат по можност со согласност на момчето и невестата; да не се зема откуп од било која страна, како и да се запре со давањето обичајни скапи дарови и се препорачува скромност и намалување на трошоците по свадбите.⁷¹⁰

И на крај политиката МРО по однос на овој проблем нашла свое место и на Општиот конгрес на Организацијата. Така во Циркиларот № 2 со решенијата на Рилскиот конгрес во полето за културната дејност на Организацијата помеѓу другото е одлучено и: *„Ограничување и премавнување на разните вековни заблуди, произлезени од старите обичаи, коишто се губелни за населението во морален и материјален однос, како што се дивите обреди по свадбите и разните празнувања, женење на маловозрасни моми и момци, женидби со грабеж и со сила на домашните, намалување на излишните расходи на свадбите и другите празнувања, накитите во носијата и др. според местните нарави и обичаи. Како и: „Искоренување на суеверијата и вековните заблуди преку убедување“.*⁷¹¹

Правилникот за четите пак го забранува носењето на сребрени и златни накити и везена горна облека.⁷¹²

Непосредно по Рилскиот конгрес, на 9 ноември 1905 г. повторно се огласил Охридскиот револуционерен комитет, овојпат со писмо до селските комитети во

⁷⁰⁹ Исто, 171. Во понатамошниот дел од Окружното следат препораки за хигиената и чистотијата во округот. Тој дел ќе биде поместен во наредното поглавје.

⁷¹⁰ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 489.

⁷¹¹ Исто, 581.

⁷¹² М. Макдермот, За свобода..., 195.

селата Оздолени и Издеглавје со инструкции за нивната дејност. Дел од инструкциите се однесуваат и на обичаите. Слично на серчани и охриѓани биле против насилната женидба и одлучиле најстрого да се казнуваат тие коишто грабат моми. Момите се враќаат назад во татковата куќа. Во однос на времетраењето на свадбите било решено гости се примаат само еден ден. Од нивните одлуки не биле изземени ниту свештениците коишто се должни да вршат Божествена служба на сите Господски и Богородични празници, а сите мажи и жени се должни да присуствуваат на Божествената служба.⁷¹³

Горниот пример само ја потврдува нашата констатација дека МРО не била против традицијата и религијата на македонското население, туку само против оние негативни пројави, коишто се практикувале под превезеот и со изговор дека се дел од нив.

И Серчани останале одлучни во борбата против лошите навики и обичаи коишто биле поврзани со женидбите и нивната реализација. Во тој поглед доста интересна е формулацијата изразена во Резолуцијата на од Вториот конгрес на Серскиот револуционерен округ (Ловча-Либхово, јули-август 1906) донесена во почетокот на месец септември 1906 година. Во Глава XI насловена „Норма за свршување“ се вели:

„Карактерот е тоа што го воздржува човекот од многу зла. Човек штом опадане карактерно, во него се појавуваат најлоши пороци. Станува крадец, Дон Жуан и сл. Кај нас момата и момчето стојат свршени приближно една година, за коешто време запознати одат до крајност: така што за време на свадбата, момата или е трудна, или пак родила и за да не се компромитира ја убива рожбата, коешто лошо влијае на населението во религиозно карактерен однос. За да се прекрати тоа зло, собранието реши: во иднина момите со момчињата да бидат свршени во продолжение на два месеци.“⁷¹⁴

Конгресот исто така објавил дека возраста за стапување во брак е осумнаесет години за момата и дваесет за момчето. Мажите можеле да се женат и со

⁷¹³ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 544-545.

⁷¹⁴ Исто, 651-652.

наполнување на осуманесет години, доколку родителите им се крајно сиромашни, т.е. ако навистина имале потреба од снаа да се грижи за нив. Исто така, повторно биле критикувани екстравагантните свадби, при што Конгресот гласал за ограничување на даровите: за свршувачка да се дава само еден прстен и свадбените трошоци да не надминуваат 200 гроша. Дарови биле дозволени само за родителите и за кумот.⁷¹⁵

Кампањата за спроведување на новите наредби на Организацијата во Серско започнала веднаш, а веќе спомената „тешка“ свадба на Коцев била последната од тој вид во околицата. По неа расходите за слични празнувања биле значително намалени, а дарови се раздавале само на најблиските на невестата. Повеќе не се плаќале пари за девојката, крадењето на невестата станало казниво дејство, а биле забранети и други архаични обичаи, како покажување на ризата на невестата утрото по свадбата.⁷¹⁶

Сосема природно и за очекување било новите закони да наидат на извесен отпор кај населението, посебно кај постарите коишто се навикнале и цврсто држеле до обичаите од минатото. И не само тоа, понекогаш дури и луѓето на коишто нивите закони им оделе во полза, тешко го менувале стариот начин на размислување. Така на пример еден жител на с. Кашина му се пожалил на Јане Сандански, дека ќерка му Елена била одвлечена од синот на блискиот пријател на Јане Динка Фиљано. Елена била свршена за младенецот, но најверојатно го променила решението и младенецот поттикнат од татко му, ја одвлекол и ја држел три-четири дена во гората крај селото. Јане го прашал пријателот зошто го сторил тоа, а Динка Фиљано му одговорил дека имале потреба од уште една жена во куќата да помага на жена му во работата, што било уште една потврда на тврдењето на Јане дека повеќето мажи гледале на жените како на „работен добиток“.⁷¹⁷ Тогаш Јане се обратил кон жената на Динка и ја запрашал како би се чувствувала таа, ако ќерка и биде одвлечена, и се заканил да го казни семејството. Доказ дека кога станувало збор за законите на Организацијата, пријателството

⁷¹⁵ М. Макдермот, *За свобода...*, 215.

⁷¹⁶ Исто, 173.

⁷¹⁷ Исто.

немало никакво значење за Јане. Тој впрочем прво наредил да ја повикаат Елена и ја прашал дали сака да се врати во татковата куќа. Одговорот на девојката бил: „Дедо Јане јас веќе не сум за татковта куќа“. И по ваквиот одговор Јане ја замолил да размисли уште еднаш, но таа строго се придржувала кон решението да се потчини на судбината и да се омажи за младичот којшто ја имал лишено од девственоста. При една таква ситуација, Јане повеќе не можел да стори ништо, па сега веќе таткото на Елена го благословил бракот и свадбата се одржала скоро веднаш.⁷¹⁸

Случајот со Елена е добар показател за тоа колку тешко било за одредени луѓе да се откажаат закоравениот начин на размислување, и колку бил тежок и трновит патот на Организацијата да го изведе населението надвор од вековните заблуди, назадни верувања и обичаи, иако тоа било за нивно добро.

И во западниот дел на Македонија не одело се толку глатко при спроведувањето на предвидените новини од страна на МРО. Така, Околискиот конгрес на Охридската револуционерна околија, со Протоколот од 27 јули 1906 г. препорачува *„да им се предочи на Реонските начелства да се позанимаваат со носите, за отфрлање на некои непотребни и недолични делови на носите.“*⁷¹⁹

Бидејќи не се почитувала наредбата на Организацијата во однос на обичаите, Долно Дебарската реонска управа, испратила наредба до раководителите во село Злести во којашто е наведено дека на некои места е забележано повторно практикување на некои обичаи коишто се забранети од Организацијата. Затоа на раководителите им се препорачува да обратат внимание (слично како во писмото на Охридскиот комитет до с. Оздолнени и Издеглавје од 9 ноември 1905): Свадбите да траат само еден ден; да нема многу дарови. Од страна на зетот ништо, од страната на невестата – дарови само на родителите, браќата и сестрите на зетот; Служењето на денови да биде еден ден. За неисполнување на овие распоредби строго ќе се казнува.⁷²⁰

⁷¹⁸ Исто, 173-174.

⁷¹⁹ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 2, 647.

⁷²⁰ Исто, 683.

Следната година и Биолскиот окружен комитет испратил Окружно до Охридскиот околиски комитет, во коешто помеѓу останатите препораки е онаа за искоренување на непотребните накити и носии: „Голема полза се покажало од намалувањето на накитиот на носиите и непотребните дребулии. Во некои околии се практикувало некое време а потоа било изоставено – такво нешто силно боде во очите на народот. Повторно се поканувате да ги исфрлите носиите, како градска, така и селска, и истовремено да преземете неопходни мерки, сообразно местни услови. Обраќаме внимание за последователно искоренување – но не брзо и реско. Што се одесува до четите, одамна се забранети секакви накити како сребрени скапи ќостеци (монистрен украс за појас), шарена гајтанлиска облека и сл.“⁷²¹

⁷²¹ Исто, 697.

5.3 Хигиена и народно здравје

1. Во напорите за подобрување на животот и квалитетот на живеење на населението, МРО се соочила со уште еден значаен и горлив проблем – (не)хигиената и здравјето на жителите на Организациската територија. Нивото на хигиената и здравјето на македонското население не било на завидно ниво, и тоа секако било воочено од страна на дејците на Организацијата. Сепак во првите години по формирањето на МРО не бил ставен посебен акцент на овој проблем. Ваквата ситуација на прв поглед изгледа парадоксална, имајќи во предвид дека здравјето е основниот столб за среќен и квалитетен живот на населението. Сепак едно подлабоко размислување и една подетална анализа, ја прави политиката на МРО по однос на овој проблем и логична и оправдана.

Пред сè треба да го имаме во предвид фактот дека МРО дејствувала како илегална организација во рамките на Османлиската Империја, којашто била официјалниот покровител на своите поданици, а со тоа и легитимниот субјект за креирање политики и донесување на одлуки коишто се однесуваат на животот на целокупното население во Империјата, аналогно на тоа и на македонското. Знаејќи го тоа напорите на МРО која си поставила за цел автономија на Македонија најпрво биле во насока на одделување на македонското население од Османските институции истовремено создавајќи свои, и на тој начин паралелен систем на управа во рамките на Империјата. Во една таква ситуација сосема разбирливо е што, Организацијата најправо акцент ставила на просветната политика, потоа на судската и на економската. По зацврстувањето на терен, стекнувањето на приврзаници и пред сè на нивната доверба, МРО можела да креира политика во насока на подобрување на квалитетот на нивното живеење, неминовно и на хигиената и народното здравје.

Исто така, важно е да се спомене дека во однос на оваа проблематика не и било посветено еднакво внимание од сите дејци на Организацијата. Некои од нив тоа го сметале проблем којшто е од суштинско, додека за некои од дејците кои ставале

акцент на револуционерниот карактер на организацијата бил од периферно значење. Како и да е, тој бил дел од официјалната политика на МРО, а како таков нашол место и во програмските документи на Организацијата, но уште поважно и во работата и агитацијата на организационите работници на терен, меѓу македонското население.

2. Во веќе споменатата посета на село Вевчани на самиот почеток на 1902 г., Никола Петров Русински, освен што им укажал на жените од лошите последици од развратното поведение, им ги опишал и штетните последици од хигиенска гледна точка по нивното здравје и нивниот живот во случај на некаква зараза.⁷²²

Славејко Арсов, зборува и за нечистотијата во Преспанско (за разлика од Ресенско). Хигиената во овој крај била толку запоставена во куќите и живелиштата што Славејко вели дека „царот на вошките е таму“.⁷²³ За време на престојот во селото Герман кон крајот на месец февруари 1903 година, неговата чета и наредила на жените да ја одржуваат чистотата или во спротивно ќе бидат казнети.⁷²⁴

Исто така, од страна на четите имало поплаки и во однос на исхраната, попрецизно во однос на лебот. Не на едно место четите се жалеле дека лебот е немесен и недопчен. По ваквите поплаки, следувала заповед селани и селанки да одат во друго село, за да научат како се меси и пече леб. Меѓу четниците пак неретко се случувало да има и по некој лебар, којшто го подучувал селото во процесот на месење и печење на леб.⁷²⁵

За време на Илинденското востание, една од обврските на МРО била и да обезбеди нега за ранетите востаници. За таа цел, на востаничката територија биле направени неколку, повеќе или помалку импровизирани болници.

Така, две три седмици пред востанието, Охридското Горско револуционерно началство му заповедало на Христо Ангелов да направи болница во „Чамарскиот

⁷²² Н. П. Русински, Од моите спомени..., 90.

⁷²³ Спомени на С. Арсов, 70.

⁷²⁴ Исто, 94.

⁷²⁵ Иллюстрация Илинденъ, книга 6, София, май, 1930, 14-15.

дом“ – Брежанско. Во отсуство на стручно лице, лекарскиот пост му бил доверен на самиот Христо Ангелов, бидејќи и самиот одбрал да лекува рани.⁷²⁶ Тој предложил да се направат три колиби – едната поголема а другите две помали, изградени од букови дрва, покриени и обвиени со шума, а послани со папрат. Во управувањето со болницата Христо имал помош од Иљо Карацовски од с. Жупа, Мицко од с. Лапово, домаќин бил војводата Тасе Христов, а за чување на болницата и складот бил назначен Петар Главинчев. Исто така имало и помошници четници за пренос и прислуга на болните. Во близина на болницата била изградена фурна и кујна. Аптекарските потреби на болницата пак, биле мошне скромни но при една акција војводата Аргир Маринов успеал од турската војска да заплени 65 товари брашно со врвен квалитет и 21 товар – разни платна и аптекарски работи. Сето тоа се предало на болницата. Во неа, по секој судир се донесувале ранети, а доаѓале и болни селани, којшто биле лекувани и испраќани по домовите. Болницата работела сосема добро до 30 август, а веќе наредниот ден многуброен аскер и башибозук дошол во регионот ја запалил гората во месноста „Раштанец“ и се започнал крвав судир со востаниците. Во овој крвав судар загинале 30 – тина востаници, и околу 120 души од цивилното население, а самата болница била разрушена од аскерот и башибозукот.⁷²⁷

Во екот на борбата меѓу востаниците и турската војска, многу од ранетите востаници и нивни блиски⁷²⁸ почнале да доаѓаат во градот Охрид и да се засолнуваат кај познати и пријатели на лекување. Ваквиот потег бил доста ризичен со оглед на фактот дека власта во градот била многу претпазлива па домаќините не смееле да повикаат лекар, а и самите ранети од претпазливост ги замолувале нивниот престој да го држат во тајност, така што наместо лекар, да биде употребена вештината на некоја врачарка и сл.⁷²⁹ Кога разбрале за ваквата ситуација градските учителки⁷³⁰ се решиле на еден многу ризичен но и многу

⁷²⁶ Иллюстрация Илинденъ, Книга 7-8, София, юний-юлий, 1933, 32.

⁷²⁷ Исто.

⁷²⁸ Под ризикот и опасноста да загинат од аскерот и башибозукот многу од семејства се прибрале кај востаниците, поради што настрадале многу старци, жени и деца.

⁷²⁹ Иллюстрация Илинденъ, Книга 3-4, София, мартъ-априлъ, 1936, 13.

⁷³⁰ Анастасија Хр. Мишева, Поликсена Мосинова, Катја Самарџиева, Фанче Шулева, Хрисанта Мискарова, Царева Ботункова, Атина Шахова, Флора Георгиева, Деспина Василчева, Флора Митева и Елена кацкова.

хуман потег – да отворат болница. За таа цел било искористено двокатното здание на Андроник Скопачев во Варош и дел од куќата во којашто живеело семејство на покојниот Методи Патчев. Помош, се разбира тајно, во парични средства за набавување на храна, медикаменти и други потреби, доѓала како од околисиот комитет така и од граѓанството. Народот давал со задоволство. Од поимотните семејства дарувале легла, завои, чаршави, платна и сè што е неопходно за функционирањето на една болница. Учителките истовремено биле и медицински сестри, и готвачки и прислужнички и перачки. Ним на помош и притекнал и градскиот лекар „Ерменецот“ како и хирургот Патчев.⁷³¹

Како и да е, работата на болницата стигнала до ушите на властите во градот, па учителките биле повикани на распит. Полицијата и кајмакамот имале за цел да изнудат признание од нив дека болницата ја отвориле по налог на Востаничкиот штаб на охридскиот комитет, но и покрај големиот притисок учителките се држеле до својот исказ дека тоа е сторено по лична иницијатива и од милосрдие, како и дека сè што добиваат за болницата е милостиња, порекнувајќи дека имаат контакт и било каква врска со Комитетот во градот. Кајмакамот Мехди бег, отакако прво ги укорил затоа што тајно ја отвориле болницата, ги пофалил за хуманото дело, и изјавил дека, нужното количество млеко и леб од денес ќе биде на негова сметка. Од таквиот гест на кајмамакамот биле трогнати и самите учителки, коишто по тримесечна доброволна служба ја предале болницата на англиската мисија, на чело со Лејди Брајсфорд и Лејди и Сер Бојл (мајка и син).⁷³²

Во Крушево пак болницата се наоѓала во егзархиското класно училиште. Таа била грижливо уредена и управувана од управникот Илче Стојчев. Над болницата се веело знамето на „дрвениот крст“, а ноќно време, над болницата светел грамаден фенер со црвен крст. Тој знак го спасил училиштето од разрушување за време на бомбардирањето на градот.⁷³³

За време на Илинднското востание била отворена и една „болница“ во Смилево. За таа намена била приспособена една кука каде што четите почивале

⁷³¹ Иллюстрация Илинденъ, Книга 3-4, София, мартъ-априлъ, 1936, 13.

⁷³² Исто, 13-14.

⁷³³ Иллюстрация Илинденъ, Книга 2-3, София, декември-януарий, 1935, 16.

најспокојно, и каде што се лекувале ранетите и болни четници. Во таа импровизирана болница како милосрдна сестра служела некоја баба по име Дилба.⁷³⁴

3. По завршувањето на востанието, дошол период кога дејците на МРО требало да размислат за насоките, и трасирањето на патот за идната дејност на Организацијата. Период на многу собири, полемики, дискусии, расправи, конгреси и сл. И на овие собири (и програмските документи коишто ќе произлезат од истите) прашањето за хигиената и народното здравје не било изоставено.

Прва од таков вид била „Директивата“ за идната дејност на Организацијата изработена од групата на Сандански во Софија, јануари 1904 година. Во неа се истакнува дека за народното здравје коешто е еден од условите за развој на народите на Македонија и Одринско, не може да стане ни збор, бидејќи народот таму не е добиток, за стопанот да се грижи за него, туку дека тој е и подолу од добиток. Затоа агитацијата освен тоа што треба да има за цел на населението да му ја расветли положбата, треба и да го увери дека таа е менлива, дека на нејзино место ќе дојдат нови и подобри услови за живот, но за тоа е потребна една долготрајна и организирана борба.⁷³⁵

На Прилепскиот подвижен конгрес своја „здравствена програма“ предложил Пере Тошев. Неговиот предлог се состоел во усвојување на програма за организирање здравствена заштита на населението со ангажирање лекари, отворање народни аптеки и др.⁷³⁶ И претходно во трудот истакнавме дека опширната и комплексна програма за развој Тошев не наишла на разбирање кај мнозинството делегати на конгресот, (како најзначајни меѓу нив Даме Груев и Ѓорче Петров) коишто не биле спремни за така радикално менување на дејствувањето на Организацијата. На острите реагирања, пред сè на Ѓорче и Даме дека со ваквата програма делото е поставени на чисто еволутивни основи и се запоставува револуцијата, Тошев одговорил дека еволуцијата и револуцијата не се

⁷³⁴ Т. Николов, Спомени..., 121.

⁷³⁵ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 343.

⁷³⁶ М. Миноски, Петар-Пере Наумов Тошев..., 125.

исклучуваат и не се противставени, туку одат заедно во борбата за ослободување и државност.⁷³⁷

На почетокот на наредната 1905 година во месец јануари и на Скопскиот окружен конгрес едно од решенијата било *да се подучува населението да внимава на чистотата*.⁷³⁸

Мерки за здравствена заштита и просветување на населението, биле предвидени и од страна на Струмичкиот оклиски конгрес, одржан во месец мај 1905 година. Во таа насока на жените – домаќинки во некои села (Мокрино, Смолари др.), им било наредувано да обратат поголемо внимание на чистотата и хигиената на нивните домови.⁷³⁹ На селаните пак, им се препорачувало да ги исфрлат од употреба старите и непрактични потури, и наместо нив да си шијат и носат панталони. Во тој период во едно од селото се појавила и венерична болест, најверојатно донесена од аскерот, па Комитетот барал потешко заболениите да се праќаат на лекување. Биле преземени и мерки за да се спречи ширењето на опасната болест, па под таквата закана дури и се размислувало да се запали целото село.⁷⁴⁰

Истиот месец и Јане Сандански го насочил вниманието кон работата, којашто му била најблизу до срцето – задачата да ги подготви луѓето за достоинствени граѓани на една идна слободна Македонија. Најпрво се зафатил со проблемите сврзани со семејниот живот, положбата на жените како и со прашањата за хигиената и чувањето на здравјето.⁷⁴¹

Со овие проблеми тој посериозно се позанимавал откако присуствувал на споменатата свадба на својот другар Георги Коцев на 15 мај 1905 година. По опсежните опсервации Јане го издал Окружното од 25 јуни 1905 г. до управата на Мелничкиот револуционерен реон. Првиот дел од содржината на Окружното којашто се однесува на назадните обичаи го дадовме во претходното поглавје, а

⁷³⁷ Исто.

⁷³⁸ С. С. Абазов, Войводата Славчо Абазов..., 37.

⁷³⁹ М. Пандевски, Ѓ. С. Трнката, Струмица и струмичко..., 240.

⁷⁴⁰ Исто.

⁷⁴¹ М. Макдермот, За свобода..., 169.

овде ќе продолжиме со текстот којшто соодветствува со темата којашто е предмет на анализа во ова поглавје:

„... Друго нешто, на коешто управата сака да обрати посебно внимание на селските раководители, е нечистотијата, којашто владее скоро во секоја селска кука. Собите нечисти, таваните покриени со саѓи и пајажина, садовите неизмиени; децата покриени со кал и нечистотија. Воздухот станал отровен. И потоа, се чудат селаните зошто децата им се бледи, слаби и испиени и зошто често умираат. Тие не знаат дека чистотата е здравје, а нечистотијата болест“. Затоа „Управата на реонот, со желба да види едноставност и скромност во носијата и чистотата во куќите, ги поканува десетарите да земат сериозни мерки против нечистотијата и носењето на беспоплезни и глупави накити“. Окружното требало да им се прочита на сите жени и мажи во црквата или училиштето, и селските раководители добро да им го објаснат. „Се разбира, оние коишто нема да се сообразат со ова окружно, треба да се казнат.“⁷⁴²

Мелничкиот околиски конгрес одржан во месец август го одобрил окружното на Јане во однос на свадбите, хигиената и сл. И наредил на месните раководители и учители да ги обиколуваат куќите по селата и да им даваат инструкции на луѓето како да се грижат за себе, како да ги чуваат домовите и дворовите чисти и без паразити. Што се однесува до облеката, таа требало да се менува седмично, да биде добро испрана и попарена, дури и кога е стара и крпена.⁷⁴³

И нормално, слични одлуки, малку и надградени биле донесени и на повисока инстанца – Вонредниот окружен конгрес на Серскиот револуционерен округ. Во Резолуцијата на овој конгрес донесена на 1 јули истата година, во однос на овој проблем најпрво била констатираната општа небрежност на народот во однос на хигиената, и имајќи ја во предвид таквата ситуација било одлучено да се издадат окружни од реонските управни тела, коишто треба да се прочитаат во црквите. Со окружните реонските управни тела требало да му укажат на населението куќите да

⁷⁴² Исто, 171.

⁷⁴³ Исто, 187-188.

се градат секогаш по план и да се одржуваат чисти; а во однос на „ентериерот“ „чистотата на куќите внатре да биде примерна и да се средени“.⁷⁴⁴ Серчани биле свесни за опасноста за опасноста од евентуалните жаришта на зарази и причинители на болести, па во окружните требало да се помести и одредбата сметови, амбари, кочини, кокошарници и др. да се држат подалеку од собите за живеење; А освен кај домовите, требало да се запазува примерна чистота и на телото и облеката.

За исполнувањето на овие одредби требало да се ангажираат четите, а оние коишто нема да ги исполнат да се предадат на судовите на Организацијата.⁷⁴⁵

Ваквите ставови и политики нашле свое место и на Општиот – Рилски конгрес на Организацијата, што е и логично ако се земе во предвид дека на конгресот победа однело демократско-реформаторското крило. Така, во Циркуларот со решенијата на конгресот ги во Глава IV ги наоѓаме и мерките што требало да се преземат на ова поле:

- *Подобрување на животот на населението до колку што тоа зависи од неговиот вкус и разбирање, како чистотата во живеалиштата и облеката, чистотата и подготовката на храната, воздржување од страст во пиењето и др.*
- *Обрнување внимание на здравствените прашања и потребата од медицинска помош. Во рамките на можностите Организацијата презема мерки за аптеки и болничари.*⁷⁴⁶

Неуморни и по Рилскиот конгрес биле Серчани, коишто се истакнале со својата упорност за изнаоѓање решенија кои ќе го подобрат животот на граѓаните. Една од активностите за реализирање на таа цел секако било и подигнување на нивото на хигиената на населението, и подобрување на нивното здравје. Во тој контекст, и на Вториот конгрес на Серскиот револуционерен округ (Кадакојско – Неврокоп, 26 јули – 6 август 1906) биле донесени мерки во тој домен. По однос на ова прашање

⁷⁴⁴ Втрешната македоно-одринска револуциона организација..., т. 1, част 1, 488.

⁷⁴⁵ Исто.

⁷⁴⁶ Исто, 581.

Конгресот нашол за нужно да се изработат специјлани инструкции, за чија изработка се товари Окружниот комитет. Овој пат Конгресот и наложил на околинските и месните комитети да се погрижат за отварањето на пунктови аптеки. Освен тоа на комитетите им се препорачува да се погрижат во регулирањето на улиците, канализацијата, планското градење на куќите и сл.⁷⁴⁷

Веќе следниот месец на Второто редовно собрание на ВМОРО одржано во с. Ловча Драмско, се констатираше и препорачало: „Откако се прочита окружното од минатогодишниот околски конгрес за општественото здравје, бидејќи не се обратио сериозно внимание, се задолжува Селскиот комитет да ги регулира улиците, канализира нужниците, да ја надгледува чистотата на куќите, на улиците, облеката, садовите, доброто месење на лебот, колку што е можно планско поставување на куќите и колење на месо кај чешмите.“⁷⁴⁸

Напори за подобрување на животните услови и хигиената на населението биле направени и во Битолско. Таму според Тома Николов многу села, во коишто царувала голема нечистотија, станале пример по својта чистота, бидејќи хигиената се контролирала од четниците и раководните тела на Организацијата.⁷⁴⁹

И повторно се враќаме на Серчани на чело со неуморниот Јане и нивната дејност по однос на овој пробелем на терен, со два примера од летото 1908 година. Едниот е од посетата на Јане на селото Черешница. Таму Сандански забележал дека повеќето од децата непрестано биле изнемоштени од непозната причина. Иако и самиот не се чувствувал добро, неговата грижа му била за децата. Тој дури и испратил две шишиња од локалната вода во Софија за анализа. Резултатите биле негативни, односно во водата немало ништо посебно, па бидејќи и во селото немало ништо невообичаено, Јане продискутирал за проблемот со Делирадев. Од него добил мислење дека таквата состојба на децата најверојатно се должи на маларијата, којашто виреела во многу села во рамницата.⁷⁵⁰

⁷⁴⁷ Исто, Том I, Част, 2, 644.

⁷⁴⁸ Исто, 651.

⁷⁴⁹ Т. Николов, Спомени..., 87.

⁷⁵⁰ М. Макдермот, За слобода..., 293.

Наредниот е од селото Долнени. Таму Јане бил придружуван од Павле Делирадев. Последниот овде за првпат се судрил со ужасната мизерија којашто била карактеристична за полукрепосничките чифлички села - куќите биле нестабилни, готови да се урнат, покривите течеле и кога врнело (како во тој момент) кога овде престојувала четата, било тешко да се најде суво место за седење. Повеќето од семејствата немале ништо освен неколку рогозини и перници, една скината черга, сито за брашно и пижами, кои во конкретниот случај се користеле за собирање на водата којашто капела на подот од распуканиот покрив. Причината за ваквата состојба е тоа што сопственикот на селото којшто бил Грк, не правел ништо за подобрување на својот имот, а самите селани не сакале да ги поправаат куќите, затоа што секој момент можеле да бидат исфрлени од нив, без да им се плати оштета. Јане им кажал дека земјата треба да му припаѓа на оној што ја обработува, ги повикал да се борат за нивните права и да го искористат дрвениот материјал и каменот којшто се наоѓал во околината и да си изградат пристојни живеалишта, и им ветувал дека ако го направат тоа Организацијата ќе се договори со нивниот чорбација.⁷⁵¹

Но колку и да биле влажни и трошни куќите во Долени, тие сега биле многу почисти, отколку пред Организацијата да ја започне кампањата против нечистотијата. Јане му рекол на Делирадев, дека порано нечистотијата и паразитите биле такви, што четата била принудена да спие на отворено дури и за време на мразовитите зимски ноќи.⁷⁵²

Ваквата грижа на Сандански за хигиената, аптеките и сл. наишле и на отпор, па и на подбив кај некои кругови, како што била и групата околу „Илинден“ или поединци како П. Пенчев⁷⁵³, но и покрај таквите напади Јане останал на убедувањето дека „еден народ, којшто е навикнат да живее како добиток, тој не е

⁷⁵¹ Исто, 292.

⁷⁵² Исто.

⁷⁵³ Пенчев ја критикувал културната политика на Серчани и се исмевал и на нивната економска политика, вклучително и на плановите за образување на кредитни друштва, за отворање на аптеки, за подобрување на хигиената, патиштата и сл. — сето тоа тој со презир го нарекол „фанатзии, коишто можат да виреат само во вообразието на заслепени догматици“. М. Макдермот, За свобода..., 265.

способен да се бори за слободен живот.“⁷⁵⁴ И ние застануваме на страна на размислувањата и ставовите на Јане, дека грижата за хигиената не само што не претставувале отклонување од револуционерната дејност, туку биле и основниот, прв чекор кон претворањето на робот во слободен човек.⁷⁵⁵

⁷⁵⁴ Исто, 292, бел. 37.

⁷⁵⁵ Исто

ЗАКЛУЧОК

1. МРО, впрочем како што кажува и самото нејзино име е револуционерна организација, со цел политичка автономија на Македонија. Сходно на тоа, и разбирливо е дека за остварување на таа цел Организацијата користела револуционерни методи (впрочем средството за остварување на таа цел е едно општо народно востание), како и оние од политички аспект (односите со влади, нивните претставници во османска Македонија, преговорите со претставници на власта како и со други организации и здруженија). Како и да е, овој факт покрај тоа што е вистинит, претставува само една страна од паричката и не дава целосна слика за Организацијата и нејзиното делување.

Македонското население кон крајот на XIX и почетокот на XX век се вклопило во општествено-економското сивило на Османската Империја, која од ден на ден сè повеќе тонела. Летаргијата и инертноста на Империјата и нејзините институции секако се рефлектирале и на македонското население, коешто не само што било погодено од негрижата и нефункционалноста на државата и државните институции, туку уште полошо, почнало да се привикнува и помирува со таквата состојба.

Ваквата ситуација ѝ била јасна на предводниците на Организацијата, па затоа и тие своите напори ги насочиле кон тоа, подзаспаните жители на Македонија да ги разбудат од сонот, да ги извлечат од тромоста и најпрво да ги направат свесни за положбата во којашто се наоѓаат. И не само тоа, МРО откако ќе им ја расветли тешката положба, требало и да понуди практични решенија коишто ќе ја променат истата на подобро. Тоа значело оттргнување на македонското население од нефункционалните и корумпирани државни институции, и од сите фактори и елементи коишто го попречуваат неговиот развој и придонесуваат за лош квалитет на живеење. Тоа всушност значело и ставање на целокупниот општествено-економски живот на населението под своја контрола и заштита, а од тоа зависел и успехот МРО во привлекувањето на приврзаници и секако во остварувањето на крајната цел, што било тешко остварливо само со револуционерните методи на делување.

2. Во тој правец, прва на МРО ѝ се наметнала просветната политика. Овде Организација се судрила со Егзархијата под чија надлежност било и училишното дело на својата паства, а којашто често за сметка на наставата и педагогијата знаела да отстапи простор на зачувување и зацврстување на бугарските политики и позиции во Македонија. Победата на МРО во овој судир значело поставување на свои луѓе како учители во егзархиските училишта. За МРО тоа значело придобивање на приврзаници, но и шанса за создавање на попросветена младина, со поширок видокруг и критичко размислување. Грижата на ова поле се огледувала и во отворањето на вечерни и неделни училишта, училишни библиотеки, во некои случаи и на градинки, организирање на драмски претстави и др., сè со цел описменување на народот, подигање на неговит дух, создавање на здрави борци на Организацијата, но и на идната татковина.

3. Резултатите од просветната политика на Организацијата вродиле со плод, па така уште во првите години од формирањето таа имала доволно приврзаници за реализирање на останатите политики кои значеле подобар живот за населението. Први на удар се нашле османските судови кои неретко „правдата“ ја доделувале на страната којашто е расположена да плати повеќе за да го добие спорот, кој често се влечел со години. Организацијата го советува и му наредило на македонското население да ги бојкотира турските судови, а своите спорови да ги решава во новосоздадените организациски судови. За брзо време МРО ќе создаде еден добро организиран судски систем, во којшто улогата на судии им припаднала на војводите и други тела, коишто непристрасно и професионално ги воделе парниците. За споровите се водело истрага, распит, сослушување на сведоци и сл. Често на судењето покрај „судијата“, „поротниците“, обвинетиот и обвинителот, присуствувала и публика која се уверувала во праведноста на организациските судови. Така наместо долгогодишните спорови за коишто биле потрошени многу пари, време и енергија, жителите добиле брзо, ефикасно, непристрасно и праведно судење, поради што за многу брзо време ги напуштиле државните судови и за своите проблеми се обраќале на четата, којашто неретко водела и чувала посебни архиви за судските спорови.

4. На удар се нашле и економските експлоататори на македонското население. МРО повела непошtedна борба против агите, беговите, чифликсајбиите, сопствениците на фабрики и рудници, лихварите, трговците и сл., и сите оние коишто економски го исцрпувале и ни малку не воделе грижа за неговата егзистенција. Некои од нив поминале со бојкот, некои со закани и заплашувања, некои пак од потврдоглавите и поголеми експлоататори биле и физички ликвидирани. Тоа резултирало со подобрување на условите за работа на работникот, зголемување на надниците, откупување на имотот од сопствениците намалување на лихвата и др. Понатаму Организацијата почнала да креира и сопствена економска политика со препораки на населението во производството да се преориентира кон повисоко доходовните земјоделско-стопански гранки, испитување на земјиштето, грижа за горите и шумите, па дури некаде биле отворени и „Селски каси“, „Земјоделски банки“ и сл.

5. Но не била само Империјата која се распаѓала виновна за лошата положба на населението. За неа допринесувало и самото тоа. Во споменатиот период македонското население иамло некои навики и практикувало некои обичаи коишто го уназадувале, материјално го исцрпувале но и одземале многу време и енергија, а згора на сето тоа биле пропратени и со елементи кои се коселе со етиката, моралот и човековото достоинство. МРО цврсто се заземала да се стави крај на неморалното однесување најпрво во своите редови, а потоа и меѓу населението. Дејците на Организацијата пропишале редица норми и мерки за сузбивање на назадните обичаи: грабање на момата, кастрење на трошоците при свадби, крштевки, погребни, раздавање на Задушница, намалување на времетраењето при славењето празници, кастрење на непотребните накити, скромност во облеката и однесувањето.

6. И во еден друг елемент македонското население не било на завидно ниво – хигиената и квалитетот на неговото здравје. Организацијата вложила напори и за подобрување на овој многу важен сегмент од секојдневниот живот на луѓето. При агитацијата на населението му било препорачано да поведе поголема грижа за хигиената, да се грижи за чистотата на своите домови, убаво да ја пере својата облека, добро да го меси својот леб, а евентуалните жаришта на зарази, бактерии и

паразити (штали, трла, кокошарници, амбари и др.) да се градат подалеку од местото на живеење. Требало да се води сметка и за канализацијата, планската градба на куќите, а во некои реони Организацијата размислувала и за отварање на аптеки, доведување на болничари и сл.

7. Сите овие заложби на МРО оделе паралелно со нејзините револуционерни методи, изградба на четнички институт, наоружување, поверемени судири со османската војска и башибозук, но и со чети коишто навлегувале на организационата територија од соседните држави, како и со разните преговори разговори со најразлични политички субјекти и нејзините претставници. Поради сето горенаведено сметаме дека е неосновано и неправедно МРО да се гледа низ призмата само на овие нејзини активности.

Нереволуционерните методи не само што биле дел од МРО, туку тие биле и неопходни, и без нив таа не можела да ја оствари својата цел. Ставајќи го под своја закрила и водејќи грижа за целокупниот општествен живот на населението таа всушност ја вршела многу поважната револуција – револуцијата во умовите и психологијата на истото, правејќи го свесен субјект, а не пасивен објект на своето постоење. Таа со ваквиот начин на дејствување свесно и плански создавајќи паралелен систем на управа и своевидна „држава во држава“ му овозможила да ја помири слободата и да ги почувствува придобивките од неа, уште пред таа и формално да биде извојувана.

БИБЛИОГРАФИЈА

Објавени документи:

- Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1905-1906, т.1. Редакција, превод и коментар Данчо Зографски, Скопје, 1997
- Британските конзули во Македонија 1797-1915 година. Документи, редакција м-р Драги Ѓоргиев, (избор и превод м-р Драги Ѓоргиев и Зорица Божиновска), ДАРМ, Скопје, 2002
- Втрешната македоно-одринска револуциона организација (1893-1919г.): Документи на централните раководни органи (устави, правилници, мемоари, декларации, окрџни, протоколи, наредби, резолуции, писма), том 1, част 1-2, Съставителство: Цочо Билярски, Ива Бурилкова, София, 2007
- Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава, том први: од населувањето на Словените во Македонија до крајот на Првата светска војна, уредник Христо Андонов-Полјански, Скопје, 1981
- Дракул Симон, Македонија меѓу автономијата и дележот: Зборник руска дипломатска документација – 1894-1913, том 1-5, Куманово - т. 1,2,4,5, 1995-1996,1998, 1998, Скопје – т. 3, 1997.
- Ѓорѓиев Ванчо, ВМРО 1893-1903: поглед низ документи, Скопје 2013
- Извештаи од 1903-1904 година на австриските претставници во Македонија. Превод, редакција и коментар Данчо Зографски, Скопје 1955
- Лапе Љубен, Проект – правилниците донесени на Прилепскиот конгрес 1904 год. и дополнителните забелешки на Ѓорче Петров. Revue, год. XVII бр. 1, 1973, ИНИ, Скопје, 1973

Литература

- Абазов Славчо Славчо, Войводата Славчо Абазов 1883-1928. Очерк за войводата от Злетово и за историческите събития, съпъствали неговия живот и революционата му дейост, София, 2011
- Андонов, Х. Полјански, Христо Узунов, Охрид, 1985
- Андонов, Х. Полјански, Гоце Делчев, т. I-VI, Скопје, 1972
- Апостолов Александар, Виничката афера: прво масовно разоткривање на Тајната македоноодринска револуционерна организација, Скопје, 1977
- Божиновски Здравко, Веле Марков, Битола, 2002
- Борбите в Македония: Спомени на отец Герасим, Георги Райков, Делчо Марковски, Илия Докторов, Васил Драгомиров. Съставител: Борис Йорданов Николов, Звезди, Софија, 2005
- Въстаническото движение въ югозападна Македония (до 1904 г.). По спомени на Славейко Арсовъ. Съобщава Л. Милетичъ, Материяли за историята на македонското освободително движение, Издава Македонскиятъ Наученъ Институтъ, Книга I, Печатница П. Глушковъ, София, 1925
- Влахов Туше, Кукуш и неговото минало. Второ допълнено издание, Наука и изкуство, София, 1969
- Движението отсамъ Вардара и борбата съ върховиститъ, по спомени на Яане Сандански, Черньо Пъевъ, Сава Михайловъ, Хр. Куслев, Ив. Анастасовъ Гърчето, Петъръ Хр. Юруков и Никола Пушкарровъ, Съобщава: Л. Милетич, София, 1927,
- Димески Димитар, Гоце Делчев, Скопје, 1994
- Димески Димитар, Македонското националноосвободително движење во Битолскиот вилает (1893-1903), Скопје, 1981
- Димески Димитар, Солунските конгреси на македонските револуционерни организации (1896-1905) [Dimeski Dimitar, Thesalonika congresses of the Macedonian Revolutionary Organization], Скопје, 2008

- Димо Х. Димов, Одбрани дела, книга прва, избор, предговор и редакција
Манол Пандевски, Култура, Скопје, 1984
- Ѓорѓиев Ванчо, Автономијата – тактика или цел на МРО, Зб. 100 години
Илинден 1903-2003, прилози од научен собир одржан на 6-8 мај 2003, том
I, МАНУ, Скопје, 2005
- Ѓорѓиев Ванчо, Анастас Лозанчев, Филозофски факултет – Скопје, Скопје,
2014
- Ѓорѓиев Ванчо, Андон Јанев - Ќосето, Филозофски факултет – Скопје,
Скопје, 2016
- Ѓорѓиев Ванчо, Апостол Петков: Кралот на блатото, ДАРМ, Македоника
литера, Скопје, 2013
- Ѓорѓиев Ванчо, Јане Сандански и посебноста на Македонија и Македонците,
Јане Сандански и македонското ослободително дело. Зборник од научниот
собир по повод 90 години од убиството на Јане Сандански одржан во Скопје
на 20 и 21 октомври 2005 година, Скопје, 2007
- Ѓорѓиев Ванчо, Нови моменти од животот и дејноста на Дамјан Груев.
Дамјан Груев (1871-1906): Прилози од научниот собир одржан во Берово на
16 и 17 декември 2006, Скопје, 2007
- Ѓорѓиев Ванчо, Петар Поп Арсов. Прилог кон проучувањето на
Македонското националноослободително движење, Скопје, 1997
- Ѓорѓиев Ванчо, Подземната република – Дамјан Груев и македонското
револуционерно движење, Скопје, 2010
- Ѓорѓиев Ванчо, Реформи за мир или одлагање на конфликтот, 100 години
од балканските војни. Прилози од Научниот собир одржан на 3-4 декември
2012, МАНУ, Скопје, 2013
- Ѓорѓиев Ванчо, Слобода или смрт – македонското
националноослободително движење во Солунскиот вилает 1893-1903,
Скопје, 2003
- Ѓорѓиев Ванчо, Успостављање паралелног система унутарње Македонске
револуционарне организације (ВМРО) 1893-1908, Međunarodni naučni skup:

100 godina od odlaska Osmanlija sa Balkana. Okupacija ili civilizacija? Šta su nam ostavili?, Knjiga IV, Almanah, Podgorica, 2014

- Юруков Мирчо, Просветното дело в Разложко, Разлог, 1941
- Картов Владо, Сава Михјлов – Савата (1877-1905), НИК, Наша книга, Скопје, 1977
- Катарџиев Иван, Серскиот округ од Кресненското востание до Младотурската револуција. Национално политички борби, Скопје, 1968
- Макдермот Мерсија, За свобода и съвършенство, Биография на Яане Сандански (превел от английски Веселин Измирлиев) София, 1987. Во оригинал : Mercia MacDermot, For Freedom and Perfection. The life of Yanè Sandansky, London, 1988
- Македония в пламци, Освободителните борби на българите от Македония в спомени на дейци на Върешната македоно-одринска революциона организација, Андон Къосето, Анастас Лозанчев, Григор Попев, Аргир Манасиев, Христо Пасков, Мите Хаджимишев, Кърсто Лазаров, Екатерина Паница, Записал Боян Мирчев, София 2003
- Матов Милан, Комитата раскажува... Од спомените на еден македонски революционер, Скопје, 2002
- Миноски Михајло, Два документа за дејствувањето на војводата Апостол Петков во заштита на тероризираното македонско население во села во Солунскиот вилает, 1904 година. Гласник ИНИ год. 43, бр. 1, Скопје, 1999
- Миноски Михајло, Петар-Пере Наумов Тошев: совеста на револуционерна Македонија, ДАРМ, Скопје, 2013
- Митрев Анастас, Мемоари, огледи, статии, Скопје, 1974
- Митрески Павле, Историски прилози за Охридско – струшкиот регион од средината на XIX век до 1944 год., Охрид, 1989
- Николов Тома, Спомени из моето минало. Съставителство, предговор и бележки Александър Пелетков, издателство на отечествения фронт, София, 1983
- Пандевска Марија, Струмичкиот револуционерен округ (1893-1903) Книга I, ИНИ, Скопје, 2002

- Пандевски Манол, Македонското ослободително дело во XIX и XX век, т. 1-4, Скопје, 1987
- Пандевски Манол и Ѓорѓи С. Трнката, Струмица и Струмичко низ историјата, Струмица, 1969.
- Пандевски Манол, Учителското движење во Македонија (1893-1912), Култура, Скопје, 1962
- Пери Данкан, Политика на теророт – македонското револуционерно движење 1893-1903, Скопје, 2001. (Превод од англиски: Ферид Мухиќ и Здравко Ќорвезиовски).
- Петров Ѓорче, Македонското ослободително дело, (редакција: Гане Тодоровски), Скопје, 1971
- Петров Ѓорче, Спомени, Кореспонденција, (Вовед, коментар и редакција Љубен Лапе), Скопје, 1984
- Петров Русински Никола, Од моите спомени за Охридско-струшкиот револуционерен регион (1901-1902), (редакција, предговор, коментар, д-р Стојан Ристески), Скопје, 1988
- Петров Русински Никола, Спомени, (предговор, редакција и коментар проф. д-р Даринка Пачемска – Петреска, проф. д-р Војо Кушевски), Скопје, 1977
- Поп Арсов Петар, Стамболовштината во Македонија и нејзините претствници. (превод, редакција и коментар Ванчо Ѓорѓиев), Скопје, 2006
- Поповски Владо, Македонското национално-ослободително движење до ТМОРО – социјално политички карактер, Македонска книга, Скопје, 1989
- Рапапорт Алфред, В страната на мачениците. Спомени на генералниот консул на Австро-Унгарија в Македония (1904-1909), Париз, 1927 (превземено од: <http://promacedonia.org/ar/glava8.html>)
- Револуционата борба во битолскиот окъргъ, Спомени на Георги Поп Христов, София, 1963.
- Револуционерните борби во Тиквешката: Спомени и материјали. Книга I-II. (избор и редакција Цочо Билјарски, Ива Бурилкова, д-р Зоран Тодоровски, Петре Камчевски), Скопје, 2001

- Силянов Христо, Освободителните борби на Македонија, т. 1, фототипно издание, София, 1933
- Силянов Христо, Писма и исповеди на един четник 1902 г., София, 1967
- Sonnichsen Albert, Confessions of a Macedonian Bandit, New York, 1909
- Спомени на Дамянъ Груевъ, Борис Сарафовъ и Иванъ Гарвановъ, съобщава Л. Милетичъ, София, 1927
- Спомени. И. Х. Николов, Д. Груев, Б. Сарафов, Ј. Сандански, М. Герциков, д-р Х. Татарчев, превод од бугарски Цветко Мартиновски, стручна редакција Иван Катарциев, Скопје, 1995
- Спомени на Јане Сандански, Сава Михајлов, Христо Куслев, Иван Анастасов – Грчето. Кн. III, Материјали за македонската револуционерна историја, предговор, Ѓорѓи Абациев, Скопје, 1951
- Спомени. С. Арсов, П. Кљашев, Л. Церов, Г. П. Христов, А. Андреев, Г. Папанчев, Л. Димитров, превод од бугарски Глигор Стојковски, стручна редакција Иван Катарциев, Скопје, 1997
- Стоичковски Благој, Животот и револуционерната дејност на Дамјан Груев (1871-1906): По повод стогодишнината од неговата трагична гибел. Дамјан Груев (1871-1906): Прилози од научниот собир одржан во Берово на 16 и 17 декември 2006, Скопје, 2007
- Тодоровски Глигор, Реформите на големите европски сили во Македонија 1829-1909, том II-III, Скопје, 1984
- Томов Лазар, Спомени за револуционната дейност в Серски окръ, София, 1953
- Трајановски Александар, Даме Груев како учител во Битола. Даме Груев во македонското националноослободително движење: тркалезна маса по повод 80 годишнината од загинувањето (Битола – Демир Хисар, 9 и 10 ноември 1986г.). Одговорен уредник Манол Пандевски, МАНУ, Тетово, 1989
- Узунов Христо, Забелешки за Организацијата во Охридско и Струшко, (предговор, редакција и коментар Никола Целакоски), Охрид, 2003
- Historije Osmanske države i civilizacije II (izbor tekstova). Ekonomski život u Osmanskoj državi; Jezik i književnost; Osmanska misao; Umjetnost i Arhitektura, priredio Ekmeleddin Ihsanoğlu, autori tekstova Mübahat S.

Kütükoğlu... et al., prevodioci Kerima Filan... et al., IRCICA Istanbul, Orijentalni Institut u Sarajevo, Sarajevo, 2008. Naslov originala: Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi I/II, İstanbul 1994, 1997

Весници:

- Илюстрација Илинденъ, год. 1928-1943, Издание на Илинденската Организация
- Македонија - илустрирано списание на иселениците од Македонија, година XXVIII, број 344, декември, 1981

СЕМИНАР ЗА ИСТОРИЈА